ИЗ

2017-йиллиқ 1-сан омумий 1- сан

ئۇيغۇر ئەدەبىياتى Uygur Edebiyatı Uyghur Literature www.izjurnili.org

Уйғур һазирқи заман әдәбиятиниң асасчилиридин бири һесаплинидиған шаир, язғучи абдуреһим өткүр 1923–йили июлда қумул шәһиридә содигәр аилисидә дуняға кәлгән. Абдуреһим өткүр әдәбият саһәсигә 1940–йиллири шеир арқилиқ киргән. У шуниңдин тартип изчил түрдә шеир ижадийити билән шуғуллинип, бу саһәдә зор мувәппәқийәтләрни қолға кәлтүргән, шундақла уйғур һазирқи заман шеирийитиниң алдинқи қатаридики вәкиллириниң биригә айланған. Униң "таң шамаллири", "яхши","мән ақ байрақ әмәс" қатарлиқ шеирлири, "улуғ ана һәққидә чөчәк", "қәшқәр кечиси" қатарлиқ дастанлири, алдинқи әсирниң башлиридики инқилабларни йорутуп бәргән "из", "ойғанған земин" намлиқ романлири һазирқи заман уйғур әдәбиятида алаһидә орун тутиду. Һөрмәтлик әдиб 1995–йили 5–өктәбр үрүмчидә 72 йешида биз билән видалашти.

Из

Абдуреһим Өткүр

Яш идуқ мүшкүл сәпәргә атлинип чиққанда биз,
Әмди атқа мингүдәк боп қалди әнә нәвримиз.

Аз идуқ узун сәпәргә атлинип маңғанда биз,
Әмди чоң карван аталдуқ қалдуруп чөлләрдә из.

Қалди из чөлләр ара гаһи даванларда йәнә,
Қалди ни-ни арсланлар дәшт-чөлләрдә қәврисиз.

Қәврисиз қалди демәң юлғун қизарған далида,
Гүл чечәккә пүркинәр таңла баһарда қәвримиз.

Қалди әл, қалди мәнзил, қалди йирақта һәммиси,
Чиқса боран көчсә қумлар һеч көмүлмәс изимиз.

Тохтимас карван йолидин, гәрчә атлар бәк оруқ,
Тапқуси һеч болмиса бу изини биркүн нәвримиз я чәвримиз.

Журнилимиз һәққидә

Мәзкур журнал уйғур әдәбиятини өз ичигә алған дуня әдәбиятидики классик вә надир әсәрләрни оқурмәнләргә тәқдим қилиш, уйғур тилида иҗадийәт билән шуғуллинидиған кәсп игилири вә һәвәскарларниң әсәрлирини елан қилиш, уйғур әдәбиятини вә әдәбий тилини башқа түрк милләтлиригә тонуштуруш, шундақла уйғур тилидики бир журнални мәзмун вә сүпәт җәһәттин тәрәққи қилдуруп, хәлқарадики сүпәтлик әдәбий журналларниң сәвийәсигә йәткүзүшни мәқсәт қилидиған пәсиллик әдәбий журнал.

Мәзкур журналда пәқәт әдәбий әсәрләрла елан қилинидиған болуп, бивастә уйғурчә йезилған яки башқа тиллардин уйғурчиға тәрҗимә қилинған әдәбий әсәләр қубул қилиниду.

Журналға қобул қилинидиған әдәбий әсәрләр:

1. Уйғур әдәбияти тарихидики классик вә надир әсәрләр
2. Иҗадий әсәрләр
3. Башқа тиллардин уйғурчиға тәрҗимә қилинған әсәрләр
4. Хәлқ арисға тарқалған әқлийә сөз, мақал-тәмсил, чөчәк, қошақ, юмур қатарлиқлар
5. Уйғурларни тәсвирлигән рәсимләр, фото-сүрәт, карикаторлар(һәҗвий рәсимләр)
6. Мәлум районлардики уйғур арисидила қоллинилидиған сөзләр (луғәт)

Әсәр әвәтиш һәққидә:

1. Әсәрләр izjurnili@gmail.Com адреси арқилиқ қобул қилиниду.
2. Классик вә надир әсәрләр һәққидә ениқ учур (аптори, жанери, елан қилинған журнал, китаб, йилнамә қатарлиқлар) қатарлиқ ениқ әскәртилиши керәк.
3. Тәрҗимә қилинған әсәрләрниң әсли тили һәққидики изаһат вә әсли текисти тәминлиниши керәк.
4. Иҗадий әсәрләрниң жанири әскәртилиши керәк.
5. Әсәр әвәткәндә, әсәр мәзмунида әвәткүчиләрниң (апторлар вә нәширгә тәйярлиғанлар) исими йезилмаслиқи керәк.

Әсәрниң баһалиниши вә қобул қилиниши:

1. Журналға әвәтилгән барлиқ әсәрләр жанириға қарап үч баһалаш һәйитигә әвәтилиду.
2. Қобул қилиниши үчүн әсәр аз дегәндә икки баһалаш һәйитиниң тәстиқидин өтүши керәк. Әсәрләрниң адил баһалиниши үчүн, әвәтилгән әсәрләрдә апторларниң исми яки кимлики һәққидики учурлар билдүрүлмәйду.
3. Әсәрләр уйғур әдәбий тили билән, тил-йезиқ имла қаидисигә риайә қилинған асаста йезилиши керәк.
4. Мәзмун җәһәттин журналниң қобул қилиш даириси ичидә болуш керәк.
5. Әсәр қобул қилинса, әсәр апторидин исим, тәхәллус (әгәр ишлитидиған болса) вә қисқичә тонуштуруш (әгәр аптор тәминләшни халиса) тәләп қилиниду.
6. Әсәр қобул қилинмиса, қобул қилинмиғанлиқ учури тәклип вә пикирләр билән әвәтилиду.
7. Әсәрләрниң қобул қилиниши путүнләй баһалиғучи һәйәтниң қарари билән болиду.

Журналниң елан қилиниш шәкли:

Журнал пәсиллик тор журнили болуп, уйғур тилиниң әрәб һәриплири, латин һәриплири, славиян һәриплири вә (башқа түрк милләтлириниңму журнилимиздин пайдилиналиши үчүн) бирликкә кәлгән түрк елипбәсидә болуп җәмий төт нусха елан қилиниду. Йилда бир қетим төт сан бирләштүрүлүп бир том китаб шәклидә нәшир қилинип, университет вә аммивий кутупханиларға һәқсиз тарқитилиду.

һөрмәт билән: из журнили тәһрир һәйити

www.izjurnili.org

из журнили

ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا بېغىشلانغان ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

Уйғур Әдәбиятиға Беғишланған Универсал Әдәбий Журнал

Uyghur Edebiyatigha Béghishlanghan Uniwérsal Edebiy Jurnal

www.izjurnili.org

2017-йиллиқ 1-сан

омумий 1-сан

Журнал Саһиби

Мурат Орхун

Баш Тәһрири

Муйәссәр Абдуләһәт Хәндан

Тәһрир һәйити

Алимжан Инайәт (Түркийә)
Адәм Өгәр (Түркийә)
Ридван Өзтүрк (Түркийә)
Әкбәржан Бавудун (Қирғизистан)
Мәғфирәт Камал (Түркийә)
Раһилә Қәшқири (Түркийә)
Маһирә Мәхмут (Түркийә)
Дил Рәйһан (Франсийә)
Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә)
Молотжан Тохтахинов (Қазақистан)
Сабирәм Әнвәрова (Қазақистан)
Айбикә Тәвпиқ (Түркийә)
Азад Рози (Түркийә)
Арзу Ғәмкүз (Голландийә)
Лутпулла Билиг (Түркийә)

Хәттат

Нур Әфван

Бәтчик

Алимжан Ибраһим

Абдуреһим Өткүр Хатирисигә

Тәржимһал .... Ич Муқава
Из .... Ич Муқава
Учрашқанда 1
Рубаийлар 1
Қәрзим Бар .... Маннап Қасим (Қирғизистан) 3

Балиларға Атап

Шох Балиларға .... Буғда Абдулла 10
Қолумни Қоюватсәңчу Женим Дада .... Пәрһат Иляс 11
Қаға Билән Қарлиғач .... Зиридин Турсун 33

Һекайиләр Бағчиси

Ақиллар Кеңиши .... Дилдар Әзиз (Америка) 4
Қош Мәсчит .... Мәмтели Зунун 39
Уйғурчә Сөзлишиш .... Әзиз Әйса Әлкүн (Әнгилийә) 4
Әсләш .... Нәсиридин Давут (Қирғизистан) 4

Шеирийәт Гүлзари

Деһқан Болмақ Тс .... Рози Сайит 13
Пал .... Дилнур Рәйһан (Франсийә) 16
У Келиду .... Хәндан 24
Тот Шеир .... Гүлнарә Аблиз (Қазақистан) 25
Сениң Сүритиң .... Әрән (Түркийә) 26
Шеирлар .... Сабирәм Әнвәрова (Қазақистан) 27
Шәхсийәтчигә Мәрсийә .... Рауф Парфи (Өзбекистан) 29
Мурат Орхун Уйғурчилаштурған
Бир Еғиз Сөз .... Муһәммәд СидиқНоруз (Қирғизистан) 30
Инсан Бир Ютум .... Нәжип Фазил Киса Күрәк (Түркийә) 30
Түркчидин Уйғуруллаһ Уйғурчилаштурған
Қошақлар .... Абдулжан Азнибақиев (Қазақистан) 31
Оғлумға .... Хәирийниса Турди (Қирғизистан) 31
Әлишир Нәвайи Ғәзәллиридин .... Фуркәт Тәйярлиған 32

Айрилиш ... Тәвпиқә (Түркийә) 32
Шеирлар ... Молотжан Тохтахунуф (Қазақистан) 34
Үч Тил ... Бәдри Раһми Әйүпоғлу (Түркийә) 36
Түркчидин Муһәммәтели Нияз Уйғурбәг Уйғурчилаштурған
Шеирлар ... Абдулжан Азнибақиев (Қазақистан) 44
18-Сонет ... Велям Шикеспер (Әнгилийә) 52
Инглизчидин Хәндан Тәрҗимиси
Юртимизниң ... Мәһмуд Дәрвиш (Пәләстин) 52
Әрәпчидин Уйғуруллаһ Тәрҗимиси
Өлүм ... Кәтлин Калдима (Истонийә) 54
Инглизчидин Хәндан Тәрҗимиси
Жүп Ат ... Абдулла Тоқай (Татаристан) 55
Фәруқ Таран Уйғурчилаштурған
Шеирлар ... Әзиз Әйса Әлкүн (Әнгилийә) 59
Йәкшәнбә Күни ... Низар Қәббаний (Сүрийә) 60
Түркчидин Мурат Орхун Уйғурчилаштурған
Бу Вәтән Кимниң ... Орхан Шайиқ Гөкяй (Түркийә) 61
Түркчидин Әфван Уйғурчилаштурған
Бир Қара Боран ... Атаол Бәһрам Оғли (Түркийә) 61
Түркчидин Әфван Уйғурчилаштурған
Саңа Қарап Келиватимән ... Г.менд.оойо (Моңғулийә) 62
Инглизчидин Зиннурә Тәрҗимиси

Билим Вә Тәтқиқат

Мая Бөшүкидә Көргәнлирим ... Мустафа Аксу (Америка) 17
"Қутадғу Билик" Ниң Әсли Текисти Билән Һазирқи Заман Түркчә Вә Уйғурчә Селиштурмиси ... Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) 46
Бу Сан Журналдики Бир Қисим Сөзләрниң Мәниси ... Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) 71

Әдәбий Учурлар

Қазақистан "Варис Әдәбий Иҗадийәт Бирләшмиси" Һәққидә ... 68
Китап Тонуштуруш: Қәдимки Уйғур Тили Грамматикиси ... 70

Униңдин Буниңдин

Талмуд, Соқрат Вә Моридин Чиққан Икки Киши ... Назугул Қутлуқ Тәйярлиған 12
Икки Чечәк ... Дилраба Розийева (Қазақистан) Тәйярлиған 37
Юмурлар ... Мурат Орхун Тәйярлиған 51
Уйғурчә-Түркчә Селиштурма Мақал-Тәмсилләр ... Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) 57
Өзбекчә Мақал-Тәмсилләрдин Арийәләр ... Мурат Орхун Тәйярлиған 63

Муқавида: Қазақистанлиқ Уйғур Рәссам Венра Ваҗитова Сизған Рәсим - Уйғур Қизи

Абдуреһим Өткүрни Әсләп

Учрашқанда

Дедим Деңиз Нәдур? Деди Қәлбимдур,
Дедим Рәна Нәдур? Деди Левимдур.
Дедим Шекәр Нәдур? Деди Телимдур,
Дедим Бир Ағзимә? У Деди Яқ-Яқ.

Дедим Зәнҗир Турар, Деди Бойнумда,
Дедим Өлүм Бардур, Деди Йолумда.
Дедим Биләзүкчу? Деди Қолумда,
Дедим Қурқармусән? У Деди Яқ-Яқ.

Дедим Ничүн Қорқмассән? Деди Тәңрим Бар,
Дедим Йәничу? Деди Хәлқим Бар.
Дедим Йәнә Йоқму? Деди Роһим Бар,
Дедим Шүкранмусән? У Деди Яқ-Яқ.

Дедим Истәк Нәдур? Деди Гүлүмдур
Дедим Чилишмаққа? Деди Йолумдур.
Дидим Өткүр Нимәндур? Деди Қулумдур,
Дедим Сатармусән? У Деди Яқ-Яқ.

Сәһәр Көргән Чеғим Көзүң Султанини,
Дедим Султанму Сән? У Деди Яқ-Яқ.
Көзлири Ялқунлуқ, Қоллири Хенилиқ,
Дедим Чолпанму Сән? У Деди Яқ-Яқ

Дедим Исмиң Нимә? Деди Айхандур,
Дедим Юртуң Қәйәр? Деди Турпандур.
Дедим Башиңдики? Деди Һиҗрандур,
Дедим Һәйранмусән? У Деди Яқ-Яқ.

Дедим Айға Охшар, Деди Йүзүмму?
Дедим Йүлтүз Кәби, Деди Көзүмму?
Дедим Ялқун Чачар, Деди Сөзүмму?
Дедим Волқанмусән? У Деди Яқ-Яқ.

Дедим Қияқ Нәдур? Деди Қашимдур,
Дедим Қундуз Нәдур? Деди Сачимдур,
Дедим Он Бәш Нәдур? Деди Яшимдур,
Дедим Җананмусән? У Деди Яқ-Яқ.

Рубаийлар

Шеир Язмақ Асан,Һәқ Сөзлимәк Тәс,
Шаирға Һерис Тама Болмиғай Һәвәс.
Язғанни Қәдирлә Аввал Сән Өзүң,
Сетип Хәҗлигили У Тавар Әмәс.

♡ ♡ ♡ ♡

Әҗәб Бир Гөш Икән Бу Йүрәк Дегән,
Һәр Тәндә Һәр Хил Һес Қилар Икән.
Әгәр У Ичмисә Виждан Шараби,
Илғида Есиқлиқ Сесиқ Гөш Икән.

♡ ♡ ♡ ♡

Өтнә Йерим Қилмақ Турмушта Бар Иш,
Билимни Өтнигә Алмақлиқ Хар Иш.
Биравниң Тонида Тәрләймән Демәк
Вижданлиқ Кишигә Бир Өмүр һар Иш

♡ ♡ ♡ ♡

Ялғанчиниң Тили Чечәксиз Пеләк,
Чечәксиз Пеләктә Нә Қилсун Хәмәк.
Узарғансери Өз Игисини
Боғиду Йиландәк Болуп Чәмбирәк.

♡ ♡ ♡ ♡

Асманға Нәзәр Сал Юлтуз Бисанақ,
Үсүшмәй Өтиду Әзәлдин Инақ.
Жаһан Кәңри Достум Йетәр һәммигә,
Адәмгә Ярашмас Сөңәк Талашмақ

♡ ♡ ♡ ♡

Әл Үчүн Йүгүртсәң Қәғәздә Қәләм,
Тағларниң Бешиға Тикәрсән Әләм.
Вә Лекин Су Қошуп Қойсаң Сияһқа,
Излириң Тез Өчүп, Чекәрсән Әләм.

♡ ♡ ♡ ♡

Шөһрәт Кәмиригә Узатқучә Қол,
Отунчи Бовайниң Арғамчиси Бол.
Таждарларниң Тажисиниң Көзи Болғучә,
Көкләм Ямғуриниң Бир Тамчиси Бол.

♡ ♡ ♡ ♡

Билмәктин Мурад, Нам - Шөһрәт Әмәстур.
Шөһрәткә Интилиш Рәзил һәвәстур.
Билгәнни Дан Қилип Етизға Чачсаң,
һосули Әлгә Болса, Ушбу Бәстур.

Сайлам Билән Киши Төргә Чиққан Бар,
Дөләт Қуши Қонса Әмәл Тутқан Бар.
Вә Лекин Алимлиқ Мәртивисини
Риязәт Чәкмәстин Қачан Тапқан Бар?

♡ ♡ ♡ ♡

Туғулғанда Тәң Идуқ Тәңри Алдида,
Вә Лекин Тәң Әмәс Дәвр Алдида.
Көрәңләп Кәтмигин Амәтлириңдин,
Тәң Болимиз Ахири Йәнә Қәбрә Алдида.

♡ ♡ ♡ ♡

Мәҗнунтал Қәддини Егип Мулайим,
Су Бәргән Өстәңгә Қилиду Тазим.
Сүт Берип Өстүргән Ана Алдида,
Бурчимиз Қанчилик Ойлайли Даим.

♡ ♡ ♡ ♡

Таһирға Өзиниң Зөһрәси Яхши,
Мәҗнунға һөрдинму Ләйласи Яхши.
Мениң Бу Сөйгүгә Чаңқақ Қәлбимгә,
Вәтән Гүлзариниң Рәнаси Яхши.

♡ ♡ ♡ ♡

Чивинниң Қанити Айни Япалмас,
Чүмүлә һарвини Йолдин Тосалмас.
Алқанчә Йәрдики Қуяш Нурини,
Миң һарва Топиму һәргиз Көмәлмәс.

♡ ♡ ♡ ♡

Шадлиқ Билән Қайғу Қошкезәк Имиш,
Мөлдүргә Баһару-Күз Бирдәк Имиш.
Утуқта Йоқ Демә Оңушсизлиқни,
Кишилик һаяти Шу Демәк Имиш.

Алтун һәл Ялатсаң Кесәктур Кесәк,
Гәр һалва Бәрсәңму Тезәкләр Ешәк,
Көрүмсиз Шу Пилә Қурутиға Бақ,
Йәп Аддий Йопурмақ Бериду Йипәк.

♡ ♡ ♡ ♡

Яшлиқ һәр Кишиниң Гүлистан Беғи,
һәр Таңда Булбулниң Навакәш Чеғи.
Бир Қача Сүт Болса Бу Өмүр Дегән,
Яшлиқиң Шу Сүтниң Қаймиқи, Йеғи.

♡ ♡ ♡ ♡

Көңүл Бостаниға Жаһан Сиғиду,
Жаһан Турмақ һәтта Асман Сиғиду.
Мубадә Рәшик-һәсәт Қаплиса Уни,
Териқниң Қасриқиму Аран Сиғиду.

♡ ♡ ♡ ♡

Дуа Қилса һәр Вах Мөмин Мусулман,
Тиләйду Дозахтин Болмақни Аман.
Вә Лекин Дозахниң Өзи Ейтармиш,
"Мән Өзүм Қорқимән Надандин Яман".

♡ ♡ ♡ ♡

Сувадан Терәккә Таш Атмас Киши,
Сәвәб Шуки Йоқтур Униң Йемиши.
Йемишлик Дәрәхкә Тәгкәч Көп Таяқ,
һәмишә Йериқлиқ Туриду Беши.

Гәр Надан Үгәтсә Саңа Әқил-Даниш
Күлүп Қойғин Аңа Сән Қилма Кайиш.
Ишәкниң Бимәһәл һаңрап Ташлиши,
Атом Дәвридиму, Турмушта Бар Иш.

Қәрзим Бар*

(А. Өткүргә Атап)

Маннап Қасим (Қирғизистан)

(1932—2009)

Сән йүрисән өз юртиңда тәнтирәп,
Мән йүримән өзгә юртта тәнтирәп.
һәр иккимиз бир қосақтин едиққу!
Тәғдир әҗәп айриватти һәр тәрәп.

Сақи, қуйғун шарабиңни дәрдим бар?
Әсәрләргә давайим бар, дәстим бар.
Бизни шунчә вәйран қилған, хар қилған,
Заманларниң қанунида қәстим бар.

Шарап ичәй җүрәк толуп қанғучә,
Ичим толған пуған, һәсрәт әзизим бар.
Мени бекип, тәрбийәләп чоң қилған,
Әл алдида өтәлмигән қәрзим бар,

Вуҗудум җуш уруп қайнайду қеним,
Күрәшкә үндәйду бир алий истәк.
Қәпәзниң ичидә титрәйду теним,
Қисас оти билән ятиду җүрәк!!!

1986— Жили, бишкек

* "Қирғизистан уйғур әдәбиятдин нәмуниләр" намлиқ китаптин елинди.

Ақиллар Кеңиши*

Дилдар Әзиз (Америка)

— Әпәндиләр,- қени алим әпәндиләр, кәң кушадә пикир баян қилишайли. Тухумни қандақ йейиш" тоғрисидики илмий муһакимә йиғинимиз һазир башланди. Деди йеғин рәиси гелини қирип туруп

— Тохтаңла, тохтап туруңла тәтқиқатчи әпәндиләр,— деди ишиккә урулғиничә алдираш таладин кириватқан бақайоф. Андин у қолтуқиға қистурувалған сомкисини ширә үстигә қойди-дә, төш янчуқидин томур тарақни чиқирип тақир бешидики худди шорланда йиғиләп қалған көчәттәк нәччә талла чечини бәхираман тарап чиққандин кейин алдиримай сөзләшкә башлиди:

— Әң йеңи базар учур мәлуматидин хәвәр тепишимизчә, бу йил биздә тухумдин мол һосул елинипту. Нәччә йүз милйон тонна тухум истемалчиларниң иштийини сақлап туриветипту. Шуниң учун биз бүгүн тухумни қандақ йейиш мәсилисини музакирә қилиштин бурун, тухумниң зади қандақ нәрсә икәнликини кәң истемалчиларға билдүрмисәк болмайду. Шу қатарда өзимизниңму бу һәқтики көз қарашлиримизни бирликкә кәлтүривелишимиз керәк. Чүнки биз хәлқимизниң немини қандақ истемал қилишиға йетәкчилик қилидиған муһим орган.

— Шундақ,- деди керилиқ йетип, йүзлири худди шаптул қеқидәк қорулуп кәткән, еңәклири вә гәдән гөшлири қатлашқан йеғин рәиси келин, гөшлүк калпукини өмәлләп туруп,— бақийоф тоғра ейтиду. Әмисә алди билән биз шуни муһакимә қилайли.— У сөзиниң ахирида таза керилип бирни әснивәткәндин кейин әтрапидикиләргә қарап қойди.

— Тухум әслидә,— дәп сөзини башлиди юқири гирадуслуқ көз әйнәк тақап, қоюқ, парқирақ ақ чачлирини арқисиға чирайлиқ ятқузуп тариваған алим сүпәт киши,— бир тәрипи учлуқрақ, йәнә бир тәрипи япилақрақ

*апторниң 1991-йили қәшқәр уйғур нәшрияти тәрипидин нәшир қилинған "виждан таразиси алдида" намлиқ топлимидин елинди

кәлгән, соқа ташқиму охшапрақ кетидиған нәрсә,— у сөзләветип чәтәл рәссамлири сизған тухумниң рәсимини егиз көтүрүп көпчиликкә көрсәтти-дә, ширә үстигә алдин тәйярливалған қелин бир китабни варақлап туруп сөзини давамлаштурди.— Әҗдадлиримизниң тарихий китабларға пүтүп қойғиниға асасланғанда, тухум бизниң бу юрттин әң көп чиқидикән.— У чәтәллик сизған һелиқи рәсимни йәнә бир қетим егиз көтүрди.— Улар бундақ тухумларни пайнәктин уруп чеқип йегән икән...

— Яқ, ундақ әмәс,— дәп варқириди көзлири йоған кәлгән, шап бурутлуқ, шиләпә кийивалған бир киши байиқи алим сүпәт кишиниң сөзини бөлүвәткән һалда,— тухум һечқачан соқа ташқа охшиған әмәс, тухумни пайнәктин чеқип йегәнлики силәрниң әҗдадлириңларниң дөтликидин болғанду бәлким.— У сөзләветип ағзиниң әтрапидики түкүрүк мағзаплирини чапининиң йеңи билән сүртүвәтти-дә, сөзини давамлаштурди.—Тухум әзәлдин юмилақ болуп кәлгән, бизниң юртта уни уч тәрәптин чеқип йәйду.- У сөзләветип қолидики тамака қалдуқини қизил сирланған пулға ташлиди-дә, арқидин аччиқ билән күчәп дәссиди.

-Буму тоғра әмәс, -дәп варқирап кәтти көк көз, ақ сериқ, оруқ, қаңшарлиқ кәлгән 50 яшлар чамисидики бир киши һаяҗанланған һалда, мән туғулуп мушу яшқа киргүчә тухумни пайнәктин яки уч тәрәптин чеқип йигинини көрмигән.Ата бовилиримизниң дәвридә тухум нәшпүткә охшайтти.Рәһмәтлик чоң дадам тухумни униң оттурисидин чеқип йәйтти.-У һаяҗанланғинидин есәдигиничә сөзини давамлаштуралмай қалди-дә, пакиз ююлуп чирайлиқ қатланған қол яғлиқи билән көз яшлирини вә бурунлирини сүртүветип, боғуқ авазда сөзини давамлаштурди,— мениңчә, мениңчә бизму тухумни шуларға охшаш оттурисидин чеқип йейишимиз керәк.

Йеғин әһли бу һессиятчан алим кишиниң көз яшлиридин тәсирләндиму, бир пәс җим болуп келишти.

— Ханимлар, әпәндиләр,— кишиләрниң диққитини қайтидин өзигә мәркәзләштүрмәкчи болди бақийоф.— Адәмниң балилиқ чағлирида көргән вә аңлиғанлири кишиниң есидин задила чиқмайдикән, есимдә қелишичә, мән кичикимдә мәһәллимиздики давут тохучидин тохуниң тухумни қандақ туғидиғанлиқини өз қулиқим билән аңлиғанмән.У һәтта хоразниңму тухум туғқинини өз көзи билән көрүптикән, дәңла. Хораз туғут азабида бәк қийнилип кетип, һәттаки күпкүндүздә чиллап ташлиғанмиш, ахири у ериқтики ечиватқан суға туғуветипту...

— һа- һа- һа...

һий- һий- һий...

Қиһ- қиһ- қиһ...

— Көпчилик диққәт, көпчилик диққәт!— Бақийоф варқирап йүрүп көпчиликни күлкидин тохтатти.— һелиқи хораз қандақ тухум туғупту, демәмсилә, у кичиккинә, шакили йоқ юмшақ тухумдин бирни туғуветипту. Ваһ һелиқи тухумниң омақлиқини...

— Кейинчу? Кейин қандақ бопту?— Сориди уйқусириған көзлирини увулаветип йеғин рәиси. Униң тухумдинму, қизғин дәталашқа чүшкән бу алимлардинму аллиқачан райи қайтқан иди.

— Қандақ болатти, шу чағдики алимлар һелиқи тухумни қандақ йейишни вә униң шакилиниң қандақ болуши керәкликини вақтида муһакимә қилип, ақиланә йәкун чиқармиғанлиқи үчүн, рәһмәтлик тухум таки чирип түгигичә давут тохучи уни тәкчә үстидә қоюп сақлапту.- У сөзләветип қол яғлиқи билән бурнини күчәп сүртти. Униң бурнидин чиққан йеқимсиз аваз әтираптикиләрни ихтиярсиз сәскәндүрүвәтти.

—Әпәндиләр,—деди йеғин рәиси башқидин роһлинип,— бақайоф әпәндиниң сөзи бизгә

шундақ бир һәқиқәтни чүшәндүридуки, тухумниң қандақ болидиғанлиқи вә уни қандақ йейиш тоғрисидики тәтқиқат наһайити муһим. Бу бизниң... яқ, яқ, тухумниң кәлгүси истиқбалини бәлгиләйду. Кәлгүсидә бизниң пән техникимиз тәрәққий қилип, һәммә хоразлар тухум туғидиған болиду, аңлисам фирмиларда мекиянлар хоразсиз тухум туғуветипту. Демәкчимәнки, хораз болмисиму мекиянлар тухум туғуверидикән, әгәр хоразларниң һәммиси бақийоф көргәндәк тухум туғидиған болуп йетиштүрүлмисә, у чағда хоразларниң мәвҗут болуп турушниң һечқандақ әһмийити қалмайду.Шуниң үчүн хоразларниму тухум туғидиған қилип йетилдүрүш керәк.

2

— Тамамән тоғра,— дәп ағзини чакилдатти һелиқи бурутлуқ чоқур адәм,— хоразлар тухум туғидиған болған чағда, мекиянлар йәнә һазирқидәк һәр қетим бир тал тухум туғқини үчүн саәтләп қақилдиған болса, у чағда биз барлиқ мекянларни пишуруп йәветимиз. Ундақ қилмисақ мекиянлар һәддидин ешип, бир хоразниң арқисиға бир нәччә мекиян киривалиду-дә, бизниң хоразлиримизниң хатирҗәм тухум туғушиға тәсир йәткүзиду.

— Тамамән тоғра,— орнидин чачрап туруп кәтти һелиқи ақ серк, қаңшарлиқ кәлгән алим сүпәт киши,— демисиму микянларни қаттиқ башқурмай болмайду.

— Йолдашлар, йолдашлар!— Еғизидин шалилирини чачритип туруп варқирап кәтти бақийоф, худди алтун тепивалғандәк хош болуп кетип.— Тухум тоғрисида муһакимә елип барғанда, интайин муһим һәм хәтәрлик бир нуқтини есимиздин чиқармаслиқимиз керәк. Мәсилән, бир йили мениң бир қошнам тухум йегәнлики үчүн униң серiқ кесилигә гириптар болуп қалғанлиқини аңлиған идим. У қандақ тухумдин йәптикән, демәмсилә? Ичидә йоған сериқи бар тухумдин йегән икән, рәһмәтлик қошнам шу чағда пүтүн аилисидикиләргә, ичидә сериқи бар тухумни һәргиз йемәслик һәққидә вәсийәт қалдурған икән.

— Бирақ һәммә тухумниң ичидә сериқи бар турса?— Деди буниңдин кейин тухум йейәлмәй қелишидин әнсирәп һелиқи шап бурутлуқ чоқур киши.

— Һазирқи мәсилә дәл тухумниң ичидики шу серикида

— Биз тухумниң дәл шу кесәллик тарқитидиған йериқлирини еливетип йейишни тәшәббус қилишимиз керәк.— Деди бақийоф кәскин һалда хуласә чиқирип.

— Яқ, ундақ қилсақ болмайду, деди һелиқи ақ сериқ кәлгән алим сүпәт киши.— Дадам рәһмәтлик маңа "оғлум, сиз тухум йегәндә, чоқум алди билән тухумниң сериқини йәң" дәп тәлим бәргән. Әгәр тухумниң сериқини еливәтсәк мән немә йәймән ?

— Еқини йәрсиз әпәндим,— деди бақийоф хатирҗәм һалда.— Тухумниң еқини таза пишурсиңиз чәмдәк мәзмут болиду. Уни йесиңиз қорсиқиңиз алдирап ачмайду. Мәлуматларға асасланғанда, раса пишурулған тухумниң еқини йәргә көмгәндә, уни үч йил шу пети сақлиғили болармиш.

— Мән у ақларни ашқазинимда үч йил сақлап немә қилимән? Рәһмәтлик дадам маңа һечқачан ундақ демигән турса.

— Әмисә,— дәп көзиниң чапиқини увулиди йеғин рәиси,— тухумни сериқи билән қошуп йейишкә болидиған, болмайдиғанлиқи тоғрисида муһакимә қилишайли.

— Тухум әслидә,— дәп сөзини башлиди юқири гирадуслуқ көзәйнәк тақивалған, қоюқ ақ чачлирини арқисиға ятқузуп таривалған һелиқи алим сүпәт киши.— Шакили, еқи вә сериқидин ибарәт үч хил тәркибтин һасил

болған мәвҗудийәттур. Униң шакили қаттиқ болуп, тухумни сақлаш ролини ойнайду, еки мол ақсил маддисиға игә. Сериқида көплигән "витамин с" маддилири болуп, қан көпәйтиш ролини ойнайду.

— Тохтап туруң әпәндим,— деди бақийоф гелини қирған һалда.— Бизниң тәтқиқат сүритимиз бәк тез илгирилəп кәттиму- қандақ? Биз техи тухумниң шәклиниң зади қандақ болидиғанлиқи, уни қайси тәрәптин чеқип йейиш керәклики һәққидә техи түзүкрәк бир қарарға келивалмай туруп, бир сәкрәпла тухуминиң еки вә сериқиға өтүп кәтсәк,у чағда қандақ болиду? Бизниң тухум тоғрисида елип бериватқан тәтқиқатимиз ундақ тез сүрәт билән чиқишалмайду. Биз мәсилини бирдин- бирдин тәтқиқ қилишимиз керәк.

— Бақийоф тоғра ейтиду. Әмисә, һә... биз шундақ қилайли.— Деди йеғин рәиси йәнә бир қетим әснивалғандин кейин йоған, келин ләвлирини еринчәклик билән мидирлитип туруп.

— Мениңчә тухумни йәнила юмилақ, дегән түзүк,— деди һелиқи шап бурутлуқ чоқур киши қайтидин роһлинип,— чүнки мән та бүгүнки күнгичә юмилақ, апақ тухумнила көрүп келиватимән, шундақ туруқлуқ биз немә учун тухумни "юмилақ шәкилдики ақ нәрсә" демәйдикәнмиз?

3

— Әпәндим, сиз қарап туруп ялған сөзләватисиз,— диди һелиқи ач сериқ, қаңшарлиқ кәлгән алим һаяҗинини басалмиған һалда.— Тухум қандақму ақ һәм юмулақ келиду? Тухум дигән амутқа охшайду, униң рәңги қизғуч келиду.

—Ялған сөзләватқини өзиңиз, деди бурутлуқ чоқур тәтқиқатчиму бош кәлмәй,— мән үмрүмдә һечқачан амутқа охшайдиған қизил рәңлик тухумларни көрмигән.

— Ялғанчи!

— Каззап!

Мәҗлис әһли бирдинла "қарши турғучилар" вә "қоллиғучилар" болуп иккигә болунди. Мәҗлисханида дәслиВидә қәләм китаплар, униңдин кейин аяғ, калачлар уяқтин бу яққа учушушқа башлиди. Йеғин интизами аллибурун бузулған иди.

Мән бу тәтқиқәт йеғиниға қатнишиватқанлар ичидики әң кичиги болғачқа, мушу чаққичә әдәп сақлап җим олтурған идим. Мана әмди тақитим чекигә йәттиму қандақ, әдәпниму бир яққа қайрип қоюп сөзләп ташлидим:

— Устазлар, әпәндиләр, өзәңләрни сәл-пәл бесивалсаңлар,— дидим мән йүригимни қаптәк қилип туруп,— мениңчә силәрниң юқириқи дәталишишиңлар анчә әһмийәтлик болмиди. Тухумниң шәклиниң қандақ болуши муһим болмиғандәк, уни қайси тәрәптин чеқип йейишму һечқандақ муһим мәсилә әмәс. Чунки тухумни биз қайсила тәрәптин чеқип йемәйли, у бәрибир бизгә пайда қиливериду. Муһими әнә шу нәччә йүз милйон тонна тухумни...

Мениң сөзум техи түгимәй турупла алди билән йеғин рәийсиниң, униңдин кейин башқа алимларниң ғәзәплик алийишлири маңа мәркәзләшти. Қаяқтиндур учуп кәлгән йоған бир қаттиқ муқавилиқ китап удул келип бешимға тәгди. Мән сөзумни дейәлмәй дудуқлап қалдим.

— Мән... мән димәкчимәнки, ашу тухумларни...

— У алҗипту,— диди һелиқи шап бурутлуқ чоқур йүзлүк киши.

— Бу даналар кеңишигә қандақсигә бу нервисидин айрилған әбләхни тәклип қилғандимиз-һә!— Деди һелиқи ақ сериқ, көк көзлүк кәлгән тәтқиқатчи пешанисидики

тәрлирини сүртүп туруп.

— Тоғри дәйсиз. Һәйдәңлар буни, йеғинимиз сараңларниң қалаймиқан җөйлүшлиригә йол қоймаслиқи керәк.— Деди униң сөзини қоллап Һелиқи шап бурутлуқ чоқур киши. Мана әмди диққәт маңа мәркәзләшкәндә, улар сәл бурун бу йәрдә болуп өткән өз- ара кәскин қаршилишишни унтушқандәк иди.

Мән бешимни көтүрүп бу йәрдә олтурғанларға қаридим-дә, һәйран қалдим. Това, мәндин башқа йеғин әһлиниң һәммиси немишқидур көзлиригә юқири градуслуқ рәңлик көз әйнәк тақишивалған икәнғу! Мән бу көзләргә сәпселип қаридим, әшу әйнәкниң ичидики белиқниң көзидәк полтийип чиққан дүгләк көзләр шунчә хамуш, шунчә нурсиз идики, уларни "көз" дигәндин көрә "әйнәк парчиси" дигән түзүкрәк иди.

Шу арида йеғин рәисиниң кәскин авази аңланди:

4

— Әпәндим, көрүп турупсиз, йеғинимиз нервиси бузулғанлар билән һәмсөһбәттә болалмайду. Сиз иззитиңиз билән бу жайдин аста кетивелиң -дә,нерва кесәлләр дохтурханисиға бериң.— Йеғин рәиси маңа гәп пәс авазда қиливататти.

— Әслидә,... әсли мән... силә...- мән һодуқуш ичидә гепимни дәп болғучә мәйдәмдин иттирилгинимчә йеғин мәйданидин қоғлап чиқирилдим.

Заманимизниң алимлири маңа "нирва кисәл" дегән "шәрәплик нам"ни тәқдим қилған икән, мән әлвәттә дохтурханиға берип өзүмни тәкшүртүшүм керәк иди. Әгәр мәндә растинла кесәллик аламәтлири болмиған болса, бу алимлиримиз һәргизму мени йеғин мәйданидин қоғлап чиқармиған болатти- дә! Мән шу тапта өз-өзүмдин гуманлинивататтим.

Мән дохтурханиға кәлдим. Това, буни қандақму дохтурхана дегили болсун?! Бу йәрдики кишиләрниң һәммиси дегүдәк тиллирини узун чиқирип,көзлирини полтайтишип, пәқәт өзлирила билидиған сәвәбләр түпәйлидин бир-бирлиригә хирис қилишиватати. Һәтта бәзилири узун тирнақлири билән бир-бирлириниң йүзлирини, бәдәнлирини татилишип зидә қилишатти. Һәтта бир қисим ақ халатлиқ дохтур вә сестраларму кетиветип халиған бирлиригә узун тирнақлирини патуривалатти. Това, нерва кисәлликләр дохтурханиси дегән шундақ болидиған охшайду-һә!

Бу, һәммила бимарларни бирла хил қәғәзсиман окул билән давалайдиған дохтурхана болуп, бәзи-бәзидә рәңги өчмәйдиған көк сияһларни ақ ишипириста кишиләрниң башлириға санҗип давалайтти. Айрим, кисили анчә еғир болмиған бимарлар суюқландурулған дориларни пиластинкилиқ нәйчиләрдә сүмүрүп давалинатти. Бирақ бу жайға кәлгән бимарларниң һәммиси охшашмиған дәриҗидә еғир йоқумланған болуп, һәтта бир қисим дохтурларниң роһий һалитидинму кисәллик аламәтлири көрүлүп туратти. Мән бимарларға вә бир қисим дохтурларға диққәт билән сәпсалдим. Уларниң көзлири худди узун йиллиқ ғәпләт уйқусидин толуқ ойғиналмайватқандәк хамуш һаләттә көрүнәтти. Улар кетиветип туруп-турупла тамларға вә яки бир бирлиригә үсүвалатти-дә, кәчүрүм сорашниң орниға бир-бирниң яқисидин боғишатти. Бирақ улар һәрқанчә үсүшүп, яқа боғушуп вә башлирини йеривалған тәқдирдиму, өз ишлиридин вә өз йоллиридин келишмай, алға қарап кетишиверәтти.

5

Мән дохтурға көрүнүш үчүн узун өчүрәттә турғанларниң арқисиға келип тизилдим.

Өчрәттә турушқанларниң һәммиси бирдәк чишлирини һиңгайтип, бир-биргә херс қилғандәк ғучурлитишатти. Уларниң чишлириниң һиңгийишиму, ғучурлитишиму өз хтияри бойичә болмастин, өчрәтниң алдида турғанларниң һәрикитигә қарап өзгирәтти. Алдидикиләр қандақ қилса, арқидикиләрниң дәрһал алдидикиләргә охшаш өз һәрикитиниң шәклини өзгәртишәтти, бирақ буниң сәвәбини һечким ениқ дәп берәлмәйитти. Кишини техиму һәйран қалдуридғини шуки, уларниң һәммиси пишанисигә йеңидин чиққан "миң йүән"лик пулдин бирдин чапливалған болуп, улар өчрәттә турупму бағлам- бағлам пулларни худди көз бағлайдиған сеһригәрләрдәк қолдин қолға шундақ тез айландуралайитти.

Мениң ирсийәтлик жаһиллиқимдин болса кирәк, башқиларни задила дориғум кәлмиди. Шуңа мән өчрәттә туруп, алди арқамға бир қур қаривәткәндин кейин, кичикимдә чоң анамдин үгинивалған бир аһаңға, йеқинда өзәм язған бир текистни селип үнлүк авазда нахша товлашқа башлидим:

Дәризәмдин марилап әй ярәй,
Аңлимиғин нахшамни вай жанәй.
...

Өчрәтниң алдидикиләр ихтиярсиз чишлирини һиңгайтишни вә қарсилдитип бир-биригә қаритип тил тәңгүзүшлирини тохтатти-дә, худди башқа сәйяридин кәлгән ғәлитә мәхлуқни көргәндәк маңа һәйранлиқ билән тикилишти. Мән уларға пәрва қилмастин нахшамни товлавәрдим:

Амрақ дослар немишқа һәйярәй,
Қобул қилмас совғамни вайжанәй.
...

— Ағзиңни юм!— Тосаттин биликигә серқ йәң бәлгиси тақивалған бир топ калтәкчиләр йүгүрүшуп келип маңа калтәклири билән һәйвә қилишти. Андин мени сәптин қоғлап чиқиришти.һәйдәп чиқирилғинимму бир һесапта яхши болди. Демисиму мән бу йәрдики вирачларға қарита ишәнчәмни йоқутуп болған идим. Шундақтиму мән орунсиз һәйвигә вә тәһдиткә учриғиним үчүн бу жайдин жимғинә китип қелишни халимидим. Каридордики қан, йириң вә түкрүкләр билән толған гаршукни қолумға елип, уни маңа әң йеқин кәлгән бир калтәкчиниң бешиға кәйдүрүп қойдум-дә, алди арқимға қаримай бәдәр қечип, каридорниң чиқиш еғизиға кәлгәндә тохтап арқимға қаридим. Шу чағда һелиқи калтәкчиниң баш козидин еқип чушуватқан мәйнәтчиликләр билән қари болмастин, достанә күлүмсиригән һалда маңа қарап сәксән градус егилип турғанлиқини көрдүм, у мени өчрәткә қайтип келишкә тәклип қиливататти. Мән өчрәткә қайтип барғиним биләнму йәнә бәрибир қоғлинишим ениқ иди,шуңа удул маңғинимчә, "шипахана" дегән вивиска есилған ишики очуқ бир бөлүмчиниң ичигә кирдим.

Бу жайда усти бешиға дохтурчә ақ халат кийивалған, бирақ қолиға қассапниң устихан парчилайдиған палтисини көтүривалған бир киши иңрап нахша ейитқан һалда, чоң анам даим ейтип беридиған чөчәктә тәсвирләнгән қәдимий бир һәйкәлни парчилаватати. Бу ажайип гүзәл бир саһипжамалниң һәйкили болуп, униң бәдининиң бир пүтүнлүкиму, айрим-айрим парчиланған қисмиму өзиниң шундақ бир хил сеһри гүзәлликини сақлап қалған иди. Һелиқи вирач супәт қассап болса һәйкәлниң һәр бир әзасини парчилиғанда, алди билән шу әзани узаққичә сөйүп, йүрикигә теңивалғандин кейин, андин көзини юмуп туруп, шу әзаға палта уратти.

Вирачларға бу ким? Сиз нимә үчүн уни набут қилисиз? Дәп соридим мән.

Давами кейинки санда

Шох Балиларға*

Буғда Абдулла

Бала болса шох болса,
Шох болмиса, йоқ болса (мақал)

Бүгүн һаса тутқанлар,
Түнүгүнки шох бала.
Суға киргән, сай кәчкән,
Улар көргән иш тола.

Қулиқидин созсиму,
Йиғлап мақул дегәнчә,
Чиқип кетип талаға,
Оюн ойнап билгәнчә.

Әски тонур кәйнидә,
Саманхана ичидә,
Бир башланса мөкүшмәк,
Нәдә уйқу кечидә.

Сәһәр туруп әтиси
Лай оюнни башлиған.
Йерим-ята хиш-кисәк,
Тамчилиқтин ашмиған.

Бир чирайлиқ өй ясап,
Қорчақлирини қиз қилип,
Көңләк тикип пуручтин,
Әркилитип сөз қилип.

"Йиғлима" дәп бәзлигән,
"Уссап кәтсә" су бәргән.
"Ухлап қалса" қешидин,
Бирдәм нери кәтмигән.

Андин һойла-арамда,
Игиз тамдин сәкригән,
Тумшуқларни йеришип,
Һечкимгә вай демигән.

* "шинжаң хәлқ нәшрияти" нәшир қилған "уйғур балилар әдәбиятидин нәмуниләр" намлиқ китаптин елинди

Чаңқиғанда дүм йетип,
Муздәк суни хоп ичкән,
Пишшиқ, тоңни илғимай,
Қорсақ көпсә билмигән.

Тоху солап тонурға,
Су билән дан бәрмигән,
Унтуп кетип бу ишни,
Әслигәндә бир күлгән.

Ғалдур-ғулдур шамалда,
Дәрәхләрдин чүшмигән.
Ямғурларда чөп-чөп су,
Өйгә кирип кәтмигән.

Һәсән-Һүсән чиққанда,
Көзин бирдәм үзмигән,
Чавак челип чурқирап,
Упуқ саян йүгүргән.

Балилиқни сөзлисә,
Җими ишлар әйнәктәк.
Аян болуп бирму бир
Туюлиду чөчәктәк.

Кичик иди уларму,
Бүгүн кичик силәрму.

Шохлуқ қилиш һәққиңлар,
Шохлуқ қилиш гунаһму?

Шох болуңлар балилар,
От болуңлар балилар,
Нур чечиңлар балилар,
Йол ечиңлар балилар.

Тоху йүрәк болмаңлар,
Шир йүрәклик болуңлар.
Бақивәндә әмәстур,
Ата билән анаңлар.

Чиниқиңлар палвандәк,
Йиқилсаңлар керәк йоқ.
Йиғлисаңлар керәк йоқ,
Билмисәңлар керәк йоқ.

Билмигәнни сориған,
Сорап-сорап һармиған,
Чиқалайду чоқиға
Бүркүтләрни дориған!

Силәр әлниң вариси,
Силәр әлниң этиси,
Силәр бағниң чечики,
Силәр бағниң нотиси.

Қолумни Қоювәтсәңчу Җеним Дада *

Нәсир

Пәрһат Иляс

қолумни қоювәтсәңчу, җеним дада! билимән, сән маңа ишәнмәйватисиән, мени техи кичик, тағқа ямишишни билмәйду дәп ойлайдиғансән. яқ, дада, мән чоқум тағқа чиқалаймән. техи түнүгүнла ағинилирим билән ашу чоқиға чиқишқа бәслишип биринчи болдум. сан маңа ишәнмәйватисән. техи ахшам ухлавитипму чүшүмдә ашу чоқиға чиқтим. қоллиримни созуп, булутлар ичигә кирип китип барған айни тутивалдим. ай аччиқлинип, җилғидики булақниң ичигә мөкүвалди.

дада, сән, у чоқиниң үсти қиңғирақ бесидәк турса адәм қандақ турлайду, дәп ойламсән? йерақтин ундақ көрүнгини билән әмилийәттә ундақ әмәс. бәк чоң чоқиға чиқип, биз туруватқан муну қурам ташқа карисаң, уму бәш ташниң бир теличиликла көрүнидиғу.

қолумни қоювәткинә, дада, мән у йәргә чиқип тағларға нахша ейтип берәй, саңиму, апамғиму нахша ейтип берәй.

җеним дада, өтүнүп қалай, қолумни қоювәт!

* "шинҗаң хәлқ нәшрияти" нәшир қилған "уйғур балилар әдәбиятидин нәмуниләр" намлиқ китаптин елинди

Талмуд, Соқрат Вә Моридин Чиққан Икки Киши

Йәһуди Мәсәли

Әзәрбәйжан Түркчисидин Уйғучилаштурғучи Нузугум Қутлуқ

20-әсирниң оттурилири бир яш йәһуди нюйорклуқ мәшһур бир һаһамниң йениға келип: "мениң талмудни өгәнгүм бар" дәпту.

-сән арами тилини биләмсән?- дәп сорапту һаһам.

-яқ билмәймән.

-ундақ болса ибираний тилини биләмсән?

-билмәймән.

-ундақта балилиқ вақтиңда тора оқуғанмусән?

-яқ һәзрәтлири. лекин сили ғәм қилисила, мән калифорнийә университетиниң пәлсәпә бөлумидә оқудум. соқрат мәнтиқиси һәққидики илмий тәтқиқатимни түгитип дессиртатсийә яқлидим. әмдиликтә идракимдики ғәрб идийисиниң ақ дағлиридини тазилаш үчүн талмуд өгинишни қарар қилдим.

-сән талмудни өгиниш үчүн һазир әмәскәнсән,- дәпту һаһам,- бу китаб инсанлар тәрипидин йезилған әң чоңқур мәзмунға игә китабтур. әмма сән жаһиллиқ қилип туривелип барисән. шуңа сәндин мәнтиқә һәққидә бир синақ елип бақай. әгәр өтәлисәң сени тәрбийиләймән.

йигит мақуллуқ билдүрүпту. һаһам сөзини давам қилип:

-икки киши моридин чиқипту. бирсиниң йүзи пакиз, йәнә бириниң болса мәйнәт болуп кәткән икән. булардин қайсиси йүзини юющқа бариду?

яш пәйласопниң көзлири чәкчийип кетипту:

-мушу мәнтиқә суалиму?

һаһам бишини лиңшитипту.

-әлвәттә йүзи мәйнәт болғини!

-тоғра әмәс. мәнтиқилиқ ойла: йүзи мәйнәт киши йүзи пакиз кишигә қарайду вә йүзини пакиз дәп ойлап қалиду. йүзи пакиз киши болса йүзи мәйнәт болған кишигә қарайду вә өзиниң йүзиниму шуниңдәк мәйнәт охшайду, дәп ойлайду-дә нәтҗидә йүзини юғили бариду.

-бу бәк зил суал икән һәзрәтлири, йәнә бир синақ пурсити бәргән болсилири!

-мақул, яш йигит, икки киши моридин чиқипту. бирсиниң йүзи пакиз, йәнә бириниң болса мәйнәт болуп кәткән икән. булардин қайсиси йүзини юғили бариду?

-биз буниңға һөкүм қилип болғанидуқ, йәни йүзи пакиз болғини юғили баратти.

-ундақ болмаслиқиму мумкин. һәр иккилиси берип йүзини юйиду. мәнтиқлиқ ойлиғин: йүзи пакиз болғини йүзи мәйнәт болғиниға қарайду вә өз йүзиниму мәйнәт охшайду, дәп ойлап келип юғили бариду. йүзи мәйнәт болғини йүзи пакиз болғинининң йүзини

юющқа кәткәнликини көрүп өзиниң йүзиниң мәйнәт икәнликини билиду вә уму йүзини юғили бариду.

-мән бу һәқтә ойлашмаптимән. һәқиқәтән диққәт тартидикән. мән мәнтиқ хаталиқи садир қиптимән. мәндин йәнә бир синақ илип барған болсиңиз.

-хоп, икки киши моридин чиқипту. бирсиниң йүзи пакиз, йәнә бириниң болса мәйнәт болуп кәткән икән. булардин қайси бири йүзини юющқа бариду?

-һим, һәр иккилиси йүзини юющқа бариду.

-йәнә хата болуп қалди. һечбири юғили бармайду. мәнтиқлиқ ойланғин: йүзи мәйнәт киши йүзи пакиз кишигә қарап йүзини юғили бармайду. йүзи пакиз киши болса йүзи мәйнәт кишиниң юющқа бармиғанлиқини көрүп, өзиниң йүзини мәйнәт әмәс, дәп ойлайду.

яш йигитниң йүзи тутулупту:

-ишиниңки мән талмудни өгинәләймән. мәндин башқа соал сориған болсиңиз?

-мақул, икки киши моридин чиқипту...

-вай тәңрим, уларниң һечбири йүзини юющқа бармайду!!!

-ундақ әмәс. әмди сән ичиңдин қайил болсаң болидуки, соқратниң мәнтиқиси һечқачан йетәрлик әмәс. дәп баққинә қени: икки киши охшаш моридин чиқса қандақ қилип бирниң йүзи мәйнәт, бириниң йүзи пакиз болиду? яки сән чүшинәлмидиңму? бу бир мәнисиз соал. әгәр сән пүтүн өмрүңни буниңдәк мәнисиз суалларға жаваб тепиш үчүн

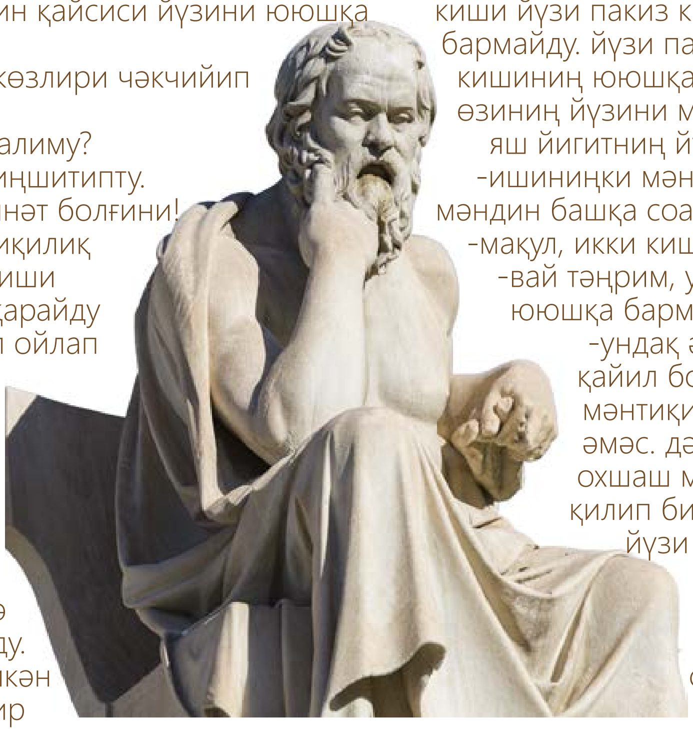

Деһқан Болмақ Тәс

Рози Сайит (1943~2001)

Шаирмән қилмиғач ялғанға һәвәс,
Сөзләймән һәқ гәпни, ялғанни әмәс,
Бир от бар ялқуни қәлбимдә пәвәс,
Шу отниң өртиши әтти мени мәс,
Мәстликтә дәвалай, лекин мән пәхәс,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Аләмниң абади деһқан тәридин,
Чөлләрниң гүллиши униң бәһридин,
У бақар шәһәрни, кечип мәридин,
Униң йоқ тамаси,"тахта-пәри"дин,
Пәрқи йоқ тәһпидә һәсәл һәридин,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

У мөмин, бәк яваш,садда- мулайим,
Бошимас алқини кәтмәндин даим,
Дәр: ишләй болса сақ йәттә әзайим,
Тәқдирдә етиздин елинмиш лайим,
Рисқимни, әҗримни бәрсун худайим,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Парағәт дилбири ачқучә қоюн,
Төт пәсил тохтимай көрситәр оюн,
Қишта соғ, язда уп,баһарда қуюн,
Гаһ кәлкүн,гаһ тумуз қисқузар боюн,
Қисмәт дәр: жапаға хам кеикир- тоюн,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Қарашлиқ кәл- бар униң бешиға,
Йүгрәйду өстәңгә - дамба қешиға,
Ишләйду шуларниң топа-ешиға,
Вақитниң ашқини етиз ишиға,
Қоруқлар мас кәлмәс һәргиз йешиға,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

У- өкүз тинимсиз тартиду сапан,
Шакирап тәр дәстидин шорлайду чапан,
Көйиду чоққиси, көйиду тапан,
Чак-чак йерилип қанайду алқан,
Әмма у "вайжан"лап көтүрмәс чуқан,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Теримниң кәйнидин майса пәрвиши,
Һә-демәй болиду йиғим тәвриши,
Етиздин бошиса өйниң тәшвиши,
Ешәкниң һаңриши, қойниң мәриши,
Йил бойи өксимәс пишип тәрлиши,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Кетимән дәватқан осиниң неми,
Мени тап дәватқан оғутниң кеми,
Үшшүймән дәватқан қонақниң хеми,
Турса сирт алвиңи, өзиниң ғеми,
Талжиқса- нериқса кесилип деми,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Келиду байрамлар айәмгә туташ,
Деһқанниң байрими оташ һәм путаш,
Ой- пикри һейт әмәс- һосулни бодаш,
Айәм шу қазнаққа көпрәк кирсә аш,
Мәшрипи- матими хаманда, адаш,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

У әмәс унвандар тәләйлик киши,
Тошмайду бир өмүр пенсийә йеши,
Йоқ "төмүр тавиқи"- үзүлмәс еши,
Йоқ мааш, дәриҗә өстүрүш иши,
Айда сақ оттуз күн ишләр яз- қиши,
Жаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Йәкшәнбә, шәнбиләр йоқлимас уни,
Тәнҗияму, шюҗияму яқлимас уни,
Каникол-тәтилләр сақлимас уни,
Йоқлайду, сақлайду әмгәк хас уни,
Шу "хас"лиқ бағашлап раст сөйәр уни,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

У тәргән пахтидин бизниң үсти баш,
У чәшләп йиғқан дан бизниң йигән аш,
Һәм шуниң легәнгә чиққан гөш-отяш,
У баққан пилидин бизниң йотқан таш,
У болғач мәрт һатәм биз мушундақ шаш,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

"Мән,сән, у"-сәһралиқ, йезидин әсли,
Димәк биз әслидин деһқанниң нәсли,
Нәслидин ятлашқан көрмәс бәхт васли,
Қәдрини билгәнгә у иллиқ йәсли,
Йәслигә сөзмисун қол аяз пәсли,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Бәзиләр деһқанни сағар калидәк,
Сағқанчә билинәр сүти чалидәк,
Өзила ақ, униң көңли алидәк,
Муңланса туюлар төһмәт- ялидәк,
Ризқиға чаң салар өгәй балидәк,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Ваһ, хәқләр кәттиғу әҗәп "сол" лишип,
Һийлиси йилсери барди моллишип,
Сәһнидә түзүшүп тохтам- қоллишип,
"Қатлинип ашти"-дәп доклат йоллишип,
Мукапат елишти "төр" ни голлишип,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Әллик күн туруқлуқ халис әмгики,
Йил бойи ишләтти һашар бәглики,
Рәт қилса төләм бар, қалтис дәллики,
Әрз қилса чар қондарлар пәллики,
Деһқанға мушундақ яшаш тәңлики,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

"Тәкит"тә аҗайип деһқанниң роли,
Дейиләр: "асасниң асаси ули",
Әмәлдә беши кәң, тар аяғ йоли,
Шуңиму тирникин өсмәйду ғоли,
Он фуңни хәҗләшкә титрәйду қоли,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Сатқили әпкирсә яңақ вә гүлә,
У келәр, дәп: қени рәсмийәт төлә!...
Бу келәр: йәр һәққи тапшурғин, болә!...
Дәп қалса: сәл тохтаң...Дәр: "йоқал-өлә!"
Униңға һәммиси тоқуйду мүлә,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

У десә: қиғ-тезәк һиди бәстидә...
Маву дәр: йол қистаң униң дәстидә...
Йолни у ясиған турса әслидә,
Һарвуси маңалмас коча-рәстидә,
Аһ, гоя һәммиси униң қәстидә?
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Хәзинә тарқатса: "йөләш пули"ни,
Банкир дәр: "у билмәс бейиш йолини",
Юямду бизни, биз юсақ қолини?
Чиқирип турса кейин дола-ғолини!
Көзимиз көрмисун қәрзи толини!
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Мушундақ һаләттә, деһқан бичарә,
Көзи яш, дили хун, йүрики парә,
Әңни жул, гели ач, мискин, аварә,
Һалиға вай униң қәйәрдә чарә?
Һәттаки җанғиму төләр иҗарә,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!...

Үзүләй дегәндә мағдур йилики,
Юқурға аңлинар арман- тилики,
Һал сорап келишәр хизмәт өмики,
"Йетәмду йилға- дәп озуқ - йемики?"
Бари-бар, нәһаҗәт, "у-бу" демики,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Деһқан дәр тәкшүрүп кәлгән өмәккә,
"Охшайду һалимиз әтсиз мунәккә",
Биз гоя карчуға чүшкән түнәккә,
Муһтаҗ биз йоруққа, бир яр-йөләккә,

"Демәк тәс бу гәпни сиздин бөләккә",
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Сақ туруп икки қол-икки путимиз,
Дәп туруп пайдилиқ пәйтни тутимиз,
Тутқанчә бошишип һәсрәт ютимиз,
Кимләрниң пәйлидин набут путимиз,
Қачанму утулмай, йеңип утимиз,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Җәдвәлләр "ашти" ға йоллайду санни,
Алиду сүпүрүп ахирқи данни,
Алдайду өзини, көр бу зиянни,
Почилиқ- "ночилиқ" қийнайду җанни,
Җәриманә тохтимай колайду янни,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Көрдүңлар һалимиз шуқәдәр начар,
Қазнақлар қуп- қуруқ, чашқанму қачар,
Йәй дсә түгиди, йемисә ачар,
Биз ничүн буп қалдуқ бу һалға дучар,
Кәтсәңлар "чақтиң" дәп қәһрини чачар,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Ишқилип бирси бар пәйли бәзгәктин,
Имтияз тәхтидә туруп әзгәктин,
Чиқмиса бу қәстини билгәк, сәзгәктин,
Болимиз сәргәрдан-"җаһан кәзгәк" тин,
Гараң биз тохтимас тепик, тәстәктин,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Юрт- юрттин таңләйду, көңләк,чапан-кәш,
Һәшқалла ейтимиз болсиму нимкәш,
Биз шундақ тиләмчи- гадай көңли ғәш,
Қизиқ иш: йәр мунбәт, һәр хаманда чәш,
Билмидуқ ким җәмшит, кимләр ләйливәш,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Оғутму "пул! " Дәйду, ялтирақму һәм,
Түгмәнму "пул!" Дәйду, җинчирақму һәм,
"Пул!" Дәйду тағарму, тоқунақму һәм,
"Пул!" Дәйду йолдики боғинақму һәм,
Пул қени ? Пул нәдә? Ғәм үстигә ғәм,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Бизниңму бай болуп өткимиз йоқму?
Ләвлири май болуп өткимиз йоқму?
Намратлиқ номусқу, бизгә озуқму?
Қисмәтниң пүткини аһанәт, доқму?
Йоқ һәтта тәсәлли-"вай немә қоқ" му?
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!...

Десиму мәркәздин бай болсун деһқан,
Кимгидур яқмиғач деһқанға яққан,
Һәддидин ашмақта "үч калаймиқан",
Бәс! Әмди салмисақ болмайду чуқан!!!,
Чачма, дәп селиққәш йүз-көзгә қоқан,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Деһқанниң бәхтигә санима қара,
Деһқанниң қәлбини әйлимә яра,
Деһқанниң йолиға қазмиғин ора,
Ким деди "деһқанниң қенини шора"?
Деһқанниң бешини сила! Һал сора!!!
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Деһқанму яшисун, күлсун,яйрисун,
Деһқанму җараңлиқ үндә сайрисун,
Деһқанму көклисун, өссун- айнисун,
Қазини май көрсун, шорпа қайнисун,
Уһ...! Десун, һейт-байрам мәшрәп ойнисун,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Сән биздәк гәрдини қатқан нәдә бар?
Мивә йәп шахқа тиғ чапқан нәдә бар?
Туз бәргән тузлуқни чаққан нәдә бар ?
Деһқандәк әл - юртни баққан нәдә бар?
Ейтмисақ болмайду униң дәрди бар,
Җаһанда һәммидин деһқан болмақ тәс!

Шаирмән деһқанниң бағрида өскән,
Шаирмән у бәргән зағрида өскән,
Шаирмән униң аш тағрида өскән,
Шаирмән той көргән нағрида өскән,
Ялғанни язмақтин раст сөзләш тәскән,
Тәс дисә һәммидин деһқан болмақ тәс.

1995-Йил 1-ай, хотән

Пал

Дилнур Рәйһан (Фирансийә)

Маңа пал ачтуқ,
Сорайсиз чоқум ишинәмсиз дәп.
Билисизғу биздә бар бир гәп,
Палға ишәнмә,
Лекин,
Палсизму йүрмә.

Маңа пал ачтуқ,
Хиялиңда бири бар деди.
Ой-пикриң аңа яр деди.
Униң үчүн қәлбиң зар деди.

Маңа пал ачтуқ,
Муһәббәттин башқа темида.
Деди қизлар нурғун йенида.
Лекин һечбири,
Кирмиди қулаққа.

Маңа пал ачтуқ,
Ишәнмидим һәр қетимқидәк.
Лекин ойландим,
Раст бәрдиму биригә йүрәк?

Түнүгүнки пал,
Бүгүнгичә хиялимда бар.
Раст ашқмумән,
Йүриким биригиму зар
Сиртта идим,
Әтрапимда һәр тил, һәр дидар.
Удулумдин кәлди яш бири,
Мана маңа лайиқ бир нигар.
Демәк,
Ашқ әмәскәнмән һеч.
Болмиса,
Йүриким қалар иди тинч.
Чүшәндим әмди,
Ашқ әмәсмән дил.
Әмма, саңа ашқ болғум бар,
Сени маңа ашқ қилғум бар.

Шундақ,
Палға ишәнмә,
Палсизму йүрмә.

Мая Бөшүкидә Көргәнлирим

Мустафа Аксу (Америка)

вақит немә дегән тез өткән һә! мана язлиқ тил тәкшүрүш паалийитим башланғили икки һәптә болай дәпту. бу қетимқи тәкшүрүшүмниң асаслиқ мәқсити индиана университети мәркизи яврупа-асия тәтқиқати факултетидики тилшунаслиқ кәспий дәрслирим үчүн өзүмниң тәтқиқат қизиқиши болған фонетика вә фонологийә темилирини чөридәп материял топлаш; шундақла мексика, гватемала, никарагуа, һондурас, коломбийә, перу қатарлиқ дөләтләрдә яшаватқан йәрлик милләтләрниң тилини үнгә елип, авазлиқ тил амбири қуруп һөҗҗәтләп чиқиштин ибарәт иди. әмәлийәттә, бу қарарни чиқиришим фонологийә (тавуш системси) дәрси беридиған профессорум кимберли хиланто ханимниң риғбәтләндүрүши билән болғаниди.

йолға чиқиштин бурун қайси дөләттә қанчилик туруш, қайси қәбилиләрни зиярәт қилиш, барған җайдики кишләрниң маңа маслишип бериш-бәрмәслики, бихәтәрликимгә қандақ капаләтлик қилишлар һәққидә бәк көп ойландим. болупму барғанға чушлуқ биринчи қол материял йиғиш наһайити муһим иди. һелиму есимдә, алдинқи йили оқутқучум ребекканиң мени шу қәбилидә яшап баққан бирсигә тонуштуруши билән калифорнийә штатиниң сан дияго шәһиридики йәрлик индиан қәбилиси кумаяйға тил тәкшүрүшкә кирип, икки ай һәпиләшкәндин кейин әпсуслинарлиқ һалда һеч немигә еришәлмәй йенип кәлгәнидим. тағниң оттурисида сиртқи дунядин айрилип яшайдиған бу индианлар бурун мән телевизорда көргән җәңгивар, оқя етишқа маһир инсанларға охшимайтти, очуқини ейтқанда улар "нами улуғ, суприси қуруқ" лардин болуп қалғаниди. профессорум маңа уларға тәтқиқат обийекти супитидә муамилә қилмаслиқни җекилигән вә уларниң сәзгүрлүкини әскәртип, соал сориғанда деққәт қилишим керәклики, өзүмни уларниң дости қатарида көрситишкә тиришишимни тапилиғаниди. әмма бир нәччиси билән параңлишип бекишқа урунған болсамму,

улардин тили тоғрисида һечқандақ учур алалмиғанидим. параң әмди башлинишиға улар ичип мәс болувалатти, туюқсизла бир йәрләрдә нәшә чекивелип келип, ағзини чоң ечип бир нәсиләрни дәйттию, немә дәватқанлиқини бил ـәлмәйтим, бу бичариләргә ичим ағрийтти.

мән 30 дин көпрәк дөләт вә районға барған, лекин бу қетимқиси һечқайсисиға охшимайду. биринчидин, мән бу қетим саяһәт қилиш үчүн әмәс, бәлки материял топлаш үчүн йолға чиқаттим. иккинчидин, мән баридиған җайлар бир-биридин хәтәрлик иди. мәсилән, гватемала җумһурийитиниң қалаймиқанчилиқта нами бар: зәһәр әткәсчилири вә оғри-қарақчилар ямрап кәткән, адәмлири бәш доллар үчүнму қатиллиқ қилидиған җай икәнлики, чәтәлликләр үчүн техиму хәтәрлик болуп, күндузи ялғуз маңғили болмайдиғанлиқи һәққидә миш-миш параңларни аңлиғанидим. униңдин сирт, бу дөләтләрдә бәзгәк, менингит, а вә б типлиқ җигәр яллуғи, кезик вә башқа юқумлуқ кесәлликләр ямриған болғачқа, барғандин кейин ичкән сүйүмдин тартип йегән тамиқимғичә толиму еһтият қилـ мисам болـмайтти. шу вәҗидин меңиштин икки һәптә бурун дохтурниң көрсәтмиси бойичә һәр хил вакциниларни әмләттим вә көңлүм җайиға чүшти. әмәлийәттә, гватемалада әң көп материял топлиялайтим, чүнки маяліқларниң әвладлири вә йоқилиш гирдабиға берип қалған тиллардин бир нәччиси дәл ашу тупрақта иди. әгәр материял топлишим оңушлуқ болса, болупму байқалмиған тавушларни тапалисам буниңдин кейинки тәтқиқатимға көп пайдиси болатти. уян ойлап буян ойлап вақтимниң көп қисмини гватемала җумһурийитидә өткүзүшни пиланлидим.

латен америкисидики дөләтләрдин мексика, костарика, панама, колумбийә, бразилийә, аргентина, чили қатарлиқ дөләтләрниң исми наһайити тонуш болсиму, гватемала дегән бу дөләтни мән бурун пәқәт аңлап бақмаптикәнмән. алдинқи айда професорум хиланто ханим йоқилиш алдида турған тилларниң фонологийилик алаһидилики үстидә тохталди, вә маялиқланиң мәдәнийәт бөшүки гватемала дөлитидә нурғун тилларниң болғанлиқи, әмма испанийәликләрниң мустәмликисигә айланғандин кейин давамлашқан асмилатсийә түпәйлидин тилларниң йоқилиш гирдабиға берип қалғанлиқи вә итза маян тилини аран 12 киши билидиғанлиқини ейтти.

— билисиләр, шималий америка вә латен америкисидики инглизтили, испан тиллири "игә - хәвәр - толдурғучи" шәклидә болиду, бирақ бу тупрақларда яшап өткән азтәкләрниң тили "игә - толдурғучи - хәвәр" шәклидә, буниңдин башқа мая тилиниң һәммиси болмисиму бәзи деалектиклири охшаш "игә - толдурғучи - хәвәр" шәклидә. җанлиқ бир мисал мана алдимизда турупту, бәзиләр билмәйдиғу дәймән, синипимиздики мустафаниң ана тили уйғур тили, уйғур тили алтай тил сестемисиға тәвә болғачқа, "игә - толдурғучи - хәвәр" һалитидә келиду. бизгә ярдими тегидиған бәзи йәрлик тиллар йоқап кетиватиду, иккинчи дуня уруши мәзгилидә индиан тиллиридин бири болған навахо тилиниң америкиға бәк чоң ярдими тәгкән. биз тил арқилиқ японийәни йеңивалған,- деди пирофесорум күлүп туруп.

-Hill дегән сөзни уйғур тилида немә дәйду?- дәп сориди оқутқучум.

— "төпә" дәймиз.

— түрк тилидичу?

— "тәпә" дәймиз.

— маялар "тәпәк" дәйду.

- һә?

- сәнчә бу бир тасадипийлиқму?

- бир нәрсә дейәлـмәймән, профессор. "му қитәси" дегән китабта оқушумчә йәрлик индианлар вә башқа хәлқләр моңғул егизликидин көчүп, сиберийәдин өтүп бенниң боғизини кесип америка қитәсигә барғаникән. әлвәттә, бу пәқәт бир көз қараш.

- наһайити яхши, ундақ болса бу тоғрисида

азрақ издинип келәр һәптидики дәрстә бизгә 20 минут әтрапида лексийә сөзләп бәргин. уйғур тили һәққидиму тохтилип, савақдашлириңни хәвәрдар қилсаң техиму яхши.

шундақ қилип бәзи мақалиләрни оқудум вә кейинки дәрстә лексийә сөзлидим. америкилиқ савақдашлирим уйғур тили һәққидә соалларни яғдурушқа башлиди, наһайити обдан тәйярлиқ қилғанлиқим үчүн тәмтиримәй жавап берәлидим. шу сәвәплик синииптики үч савақдишим мени бәкму сөйүндүрүп мәвсумлүк имтиһан пиланиға уйғур тилини таллап мақалә язди. әмма лексийәмдә маялар тоғрасида көп учур берәлмидим, чүнки материял чәклик иди. йәнә бәзи материялларниң мәнбәси еник болмиғанлиқтин ишәнчлик дәрижиси төвән иди, буларни дәрсханидики илмий сөһбәттә сөзлисәм қайил қилиш күчи болмайтти. лекин күтүпханидин бир қисим муһим учурларни йиғип, савақдашлирим билән ортақлаштим. шуниң билән биргә мәвсумлүк имтиһанимни түгитипла, кейинки тәтқиқатлирим үчүн материял топлаш истиким барғансери күчәйди.

мана мән һазир мексика шәһиригә 97 километир келидиған теотихуакандики бир һәптилик тәкшүрүш вә өгинишимни аяғлаштуруп, гватемала жумһурийитидики шела дегән жайда- маялиқлар яшайдиған кечә вә мам диалектикидә сөзлишидиған қовмниң ичидә туруватимән вә улар билән йүзтуранә көрүшүп тил материяли топлашқа киришватимән. бу йәргә келиш үчүн мән маңмиған тағ-дала қалмиған болсиму, бихәтәр келивалдим. сәпәрдики сәзгүрәштилиримни, мексика дөлитидики теотихуаканларниң тили вә улар қуруп чиққан ғайәт зор ай вә қуяш пирамидаси тоғрисида кейин тәпсилий тохтилип өтимән. мән кәлгән шела дегән йәр гватемала жумһурийитиниң ғәрб тәрипигә жайлашқан болуп, өзини мая дәйдиғанлар хели көп. бу жайдики маялиқлар асасән чаңлашмиған. мән өйидә туриватқан маялиқ көйүмчан момай росаниң дейишичә, әйни вақитта испанлар тажавуз қилғанда уларниң тәққи-турқини бәк сәт дәп пәс көргән, шундақла пүтүн китаблирини дегүдәк көйдүрүвәткән, бүгүнки күндә пәқәт үч парчила китаби сақлинип қалған икән. бу йәрдә маялиқлар билән маялиқлар қудилишикән. кәлгән бу бир нәччә күндин буян шуниңға диққәт қилдимки, гәрчә маяларниң мәдәнийити испанийәниң қоли астида вәйран болуп ривайәткә айлинип кәткән болсиму, һелиһәм маяларниң изнаси йоқалмиған иди. күндилик турмушида мая аяллири өзиниң кәштиләнгән әнәниви узун канвай көңликини кийидикән вә чечини икки өрүп рәңгарәң лента тақап шундақ чирайлиқ ясинидикән. бәзилири көк тәңригә, бәзилири католик диниға етиқат қилидикән. мән турған өй маялиқларниң өйи болуп ажайип меһмандост иди, бәзидә өзәмни худди юртимиздикидәк һес қилипму қалдим. қизиқарлиқ йери шуки мәйли мексикида мәйли бу йәрдә болай һәммәйлән мени латин америкилиқ дәп ойлап қалди. алдинқи һәптә мексикиниң теотихуканда кетиватсам натонуш бири испан тилида наһайити тез сөзләп кәтти, мән ингилиз тилида: "хапа болмай астирақ сөзлисиңиз, мән аңқиралмидим" десәм: "қара, техи өзәңниң мексикилиқлиқиңдин иза тартип инглизтилда сөзләп кәттиңму?" дегәниди. шу чағдила мән бу чирайим билән латен америксида бихәтәр болғудәкмән, дәп ойлиғантим. бу дөләттиму роса момай вә балилири һәр күни чақчақ қилип: "сениң чирайиң типик латин һәтта биз маяларға охшайдикән, бизгә бала боламсән?" дәп қоятти. мәнму бу охшашлиқтин бәкла һәйран идим ичимдә. мәнла әмәс бәзи уйғур достлиримму бу йәргә кәлсә ченип кәтмәйтти.

60 яшлиқ роса момай маңа зерикмәй билгинини чүшәндүрәтти. инглизтили билмигәчкә, мән билән испан тилида сөзлишәтти. әмәлийәттә бу йәрдә росала әмәс һәммә адәм инглизтили билмәйду. мән һәр күни чүштин кейин кичик үналғумни ечип аваз

елишқа башлап, мәлум сөзниң мая тилидики кечә диалектида немә дейилидиғинини сорайттим. момай еринмәй җаваб берәтти. роса момай маңа шеладин пиядә бәш саәттә барғили болидиған, тағ ичидә сиртқи дунядин хали яшайдиған маялар һәққидә сөзләп берип, келәр һәптә шу йәргә беришимни тәвсийә қилди. шундақ қилип йәнә янар тағларни атлап карван болдиған болдум.

гватемала җумһурийитидә күнләр наһайити тез өтмәктә. бу йәргә аста-аста өзлишипму қалдим. лекин кәлгәндин бери ләңмәнни ажайип сеғиндим, апамниң әткән ләңмини көзүмгә көрүнүп кәтти, һәтта чүшүмдиму бир икки қетим ләңмән чүшәп чиқтим. вақит пәрқи болғачқа, мән ухлайдиған вақитта гүзәл юртум ақсуда иккинчи күни чүш болиду. достлирим үндидар чәмбирикигә чиқирип қойған назу-нemәтләр вә әмди ала болай дегән ғориларға қарап шөлгәйлирим еқип, қорсиқим корулдап кетиду. "вай исит, тәтилдә барған чеғимда дадам, апам вә қериндашлиримни маңа тамақ йегүзүш үчүн ялвуртқанлирим" дәймән ичимдә. болупму җеним дадам шунчә чоң болуп қалған болсамму: "һә балам, мавуни йәвелиң, америкида йоқ, маву әнгилийәдә йоқ, түркийәдә йоқ, дубәйдә йоқ" дәп тамаққа зорлайтти. бу көрүнүшләр көз алдимға келип дадам, апамни ойлап ихтиярсиз көзүм нәмлинәтти. мән гәрчә 13 йешимда өйдин айрилип, ичкири өлкиләр вә чәтәлләрдә оқуп ишләватқан болсамму, пәқәт тамақ дәрди тартип бақмиған идим. барғанла йеримдә дегүдәк уйғур ресторанлири бар иди, ресторан йоқ дөләтләрдә болса уйғур қериндашлиримниң мени тонумисиму өйлиригә тәклип қилип меһирлик таамлиримизға еғиз тәгкүзүши билән узунғичә бесилмайдиған бу сеғинишимни бесип кәлгән идим. шелаға кәлгәндин кейин өзүм тамақ етип бақай десәмму шараит яр бәрмиди. буларниң очиқида ләғмән яки полу етиш үчүн аз дегәндиму төт саәт вақтимни аҗратмисам болмайтти, бирақ мән үчүн бир вақ қорсақ тоқлашқа төт саәт сәрп қилиш бәкла һәшәмәтчилик санилатти. мән туруватқан районниң исми шела дегәнидим, толуқ исми кетсалтенанго. маялиқ оқутқучумдин сорап "кетсал" дегән гәпниң "улуғ" дегән мәнидә икәнликини билдим, өзүмчә бу гәпни түркчидики "қутсал" дегән сөзгә бағлап, бу базарни "қутсал тенанго" дәп ативалдим. бу җай гватемала җумһурийитиниң иккинчи чоң тағлиқ райони болуп, кечә-күндүзниң температура пәрқи хелила чоң. күндүзи аптапта

көйсиңиз, ахшимидики соғуқта һәм пүтүн кечә яғқан ямғурниң тәсиридә ажайип титрәйсиз. бу йәрдә тәхминән 100 миңчә нопус болуп, турмуш сәвийәси хелила төвән, намратлар көп, давамлиқ булаңчилиқ вәқәлири көп йүз бериду. мәндәк чәтәлликләр көп һалларда йәрликләрниң биринчи олҗисиға айлинип кетиду. тәлийимгә чирайим буларға азрақ охшиғачқа, мениң чәтәллик икәнликимни асанлиқчә биләлмиди. мән өйидә туруватқан маялиқлар маңа һәр күни дегүдәк һәргизму пузур кейинвалмаслиқни, сиртқа чиққанда телефон вә портмал алмаслиқни қайта-қайта җекиләп турғачқа, өзүмму бәк диққәт қилдим. һелиму унтумаймән, алдинқи йили мексикиға барғанда икки янчуқчиниң һуҗумиға учриған идим. телефонум вә пулумни еливалғандин сирт, үстүмдики кастюм-бурулкини салдурвалған иди. икки янчуқчиға қаршилиқ көрситиш җәрянида, өмрүмдә тунҗи қетим есимдин чиқмиғудәк мушиттин иккини йәп америкиға аран келивалғанидим. шуңлашқиму бу қетим алаһидә еһтиятчан болуп кәткәнидим. әмма мени толиму хошал қилғини, бу йәрниң нопуси 100 миңчә болсиму 12 алий мәктәп бар икән. гәрчә алий мәктәпләрниң көлими кичикрәк болсиму, әслиһәлири анчә илғар болмисиму, бу билим юртлириниң пүтүн райондики кишиләрниң тәрбийлинишидә муһим рол ойнаватқанлиқи еniқ иди. мән туруватқан өйдики 60 яшлиқ роса ханимниң бир биридин яхши тәрбийиләнгән төт балиси болуп, һәммиси шеладики сан карлос университетида оқуған, чоңи адвокат, иккинчиси дохтур, йәнә бири боғалтир вә кәнҗиси юмшақ детал инженери икән. росаниң дейишичә, йолдиши бурун башлиқ болғачқа, уларниң иқтисади бир қәдәр яхши болуп, пәрзәнтлирини оқутушта пулдин җиқ қисилмапту. бу дөләттә алтә йиллиқ һәқсиз мәҗбури маарип йолға қоюлған. нурғун маялар пули болмиғанлиқтин, башланғучни пүттүрүпла оқуштин тохтап қалидикән, һәтта бәзилири пәқәтла оқумайдикән. башланғуч маарипи һәқсиз болсиму китаб пули, мәктәп формиси вә башқа парчә-пурат хираҗәтләрни йәнила өз йенидин чиқиришқа тоғра кәлгәчкә вә нурғун маялар үчүн мушу пулму җиқ билингәчкә, балилирини оқутушта бәкла қийнилидикән. сан карлос университетида статистика вә һесаб тәкшүрүш дәрслирини беридиған профессор педро хосе меонийо естрада мән билән кәчлик тамақта параңлашқач, маяларниң 60% тин көпрәкиниң саватсиз икәнликини ейтти. өтмүштә мөҗизиви мая мәдәнийитини яратқан маялар бүгүнгә күндә мушундақ бичарә һалға чүшүп қапту. мән бу аилини бәкму яхши көрдүм, лекин чайға туз вә қизилмуч салидиған адитигә көнәлмидим. йеңи кәлгән чеғимда һәр күни сәһәрдики наштилиқта роса ханим мәндин соримайла көңүлчәклик билән чейимға туз вә қизилмуч селип қоятти, мәнму көңлини аяп ичәттимю, дәрдимни өзүмла биләттим. ахири чидимай чирайлиқ тәләппузда: "буниңдин кейин чайни өзүм қуяй" дәп илтимас қилдим. кейин қарап бақсам маялар мәйли чай ичсун вә яки пива ичсун, туз вә мучни қошуп ишлитидикән. буниң сәвәби тоғрисида мән техи еniқ бир җавабқа еришәлмидим.

бу районда кишләр маялар вә латинлар дәп иккигә бөлүниду. маяларниң пәрқини ейтип бериш наһайити асан. маялар пакар, диқмақ вә териси қарамтул келиду, дәп өткинимдәк, аяллири өзиниң чирайлиқ кәштиләнгән әнәниви кийимни кийиду вә яғлиқ артиду. маяларниң сәйшәнбә, йәкшәнбә базириға барғанда уларға қарап зоқлинип қарап кетимән, худди ана юртум ақсуниң деһқан базирида кетиватқандәк һес қилимән. маяларни башқилардин айришниң йәнә бир усули болса бой егизлики, маялар үчүн 165 сантеметир хели егиз һесаблиникән. шуңа бу йәргә кәлгинимдин бери ким көрсә "муй алто, муй алто" йәни "бәк егиз" дегинини аңлап келиватимән. мениң 177 сантиметирлиқ боюм буларға егиз көрүнсә, һәқиқий бойи егизләрни көрсә техиму һәйран келип ағзи

ечилип қалғудәк.

маялар һаһайити достанә вә aққөнүл бир милләт. бир нәрсә сорисиңиз еринмәй-терикмәй дәп бериду, ярдәм қилиду. өйлирини пакиз тутиду, мәйли қанчилик намрат болуп кәтсун, пакиз кейиниду. лекин мән буларниң бәзи қилиқлирини техичә қобул қилалмидим. кәлгинимдин бери әң көп көргиним кишиләрниң бағчиларда яки кочиларда удул кәлгән йәргә һаҗәт қилиши иди. бизниң юртлардиму бундақ әһвал йоқ әмәс бар. лекин бизниң кишиләр һич болмиғанда өзини сәл далдиға елишни билиду, әмма буларда бундақ бир уқум йоқтәк. һәр күни дегүдәк мая әрлириниң әтрапидикиләргә деққәт қилмастин, бағчида өрә турупла һич иш болмиғандәк кичик тәрәт қилғинини көрүп, яқамни чишләп салимән. бу иш бир қетимла болмиди, нәгила қарисам охшаш иш көзүмгә челиқиду. алдинқи күни мая тили дәрсимдин чүшүп оқутқучум серхйо билән параңлишип меңивататтим, оқутқучум йолда кетиветипла: "мустафа, бир минут" дәп чоң йолниң үстидила сийритмисини ечип адәм жиқ йәргә қарап һаҗәт қилишқа башлиди, "аһ худа, оқутқучумму шундақ қиливатидиғу?" дегинимчә ичимдә уни миңни тиллап чиқтим. һаҗәт қилип болуп оқутқучум күлүп туруп: "әмди маңайли" девиди, мән пәқәт чидиялмай:

-серхйо, йолда бундақ һаҗәт қилсаң қандақ болғини? мән бу қилиқни пәқәт қобул қилалмидим. бу дегән чоң йол турса, йолда кетип барған ханим-қизлардин хиҗил болмамсән?- дедим.

-яқ, бу дегән биздә адәт, һечқиси йоқ, һечким еғир алмайду, халисаң сәнму тәрәт қилсаң болиду,- дәп җавап бәрди оқутқучум.

бу гәпни аңлап чөчүп кәттим. това, буни қандақму адәт дегили болсун, бу бир мәдәнийәтсизликку?

өйгә кирип кәчлик тамақ вақтида роса момайға дедим:

-дония (той қилған аялларға ишлитилдиған һөрмәт сөзи) роса, мән бу йәрни бәк яқтурдум, лекин бир ишни техичә қобул қилалмидим.

-немини қобул қилалмидиң? бирәр иш болмиғанду?

-бу йәрдики хәқләр немандақ көргәнла йәргә тәрәт қилиду? йәнә келип аммиви сорунда башқиларға ечип көрситип туруп!

- hahahaha, биз көнүп кәттуқ,- деди момай ерәңшмәй туруп.

әгәр дония роса "бу иш пәқәт қамлашмапту" дегән болса иди, мән "һә, бу пәқәт бир қисим кишиләрниң яман иллити икән" дәп чүшинип, буниңдин кейин һаҗәт қилғанларни көрсәм тойғудәк тәнбиһ бәргән болаттим. лекин "йәкчәшминиң шәһиригә барсаң, бир көзүңни қисивал" дәптикән атилиримиз, момай чеғида "һечқиси йоқ" дәватса, мән немиму дейәләйттим!?

мән яқтурмиған йәнә бир иш шелада лалма итлар бәк көпкән. кичикимдә ит қоғлап кәткән болғачқиму, иттин бәкла қорқимән. шуңа америкидики вақтимда ачамниң оғли: "ака, ит бақайли" дәп күндә йелинған болсиму, қошулмай ахири униңға бир мүшүк бекип бәргән идим. сәпәргә атлиништин бурун дохтур маңа ғалҗир кесилиниң вакцинисиниму әмлигән иди, буниң үчүн дохтурумға миң рәһмәт ейттим. бу йәрдә кочидики итни көрсәм 40 метир йирақта турдум. һелиму яхши бу итлар адәмгә етилмайтти, лекин йерим кечә болғанда һавшип пәқәт арам бәрмәйтти. роса момай мәндин әнсирәп: "саңа бир шәхси шопур тепип берәйлиму? сени халиған йериңгә апирип қойиду" дегәндә, әсләптә маңа бәкму хош яқти, лекин ойлап бақсам мән бу йәргә турмуш өгәнгили вә материял йиғқили кәлгән туруқлуқ, шопур яллап йүрсәм пәқәт ярашмиғудәк. шуңа йәнила пиядә меңишни таллидим. бәзидә узақрақ йәрләргә Chicken Bus дәйдиған машина билән бараттим. мән бу гәпни мәниси бойичә "тохубус" дәп тәрҗимә қиливалдим. тохубус әмәлийәттә америкида ишлитилип ташландуқ болуп қалған мәктәп

машинилири иди. бу дөләткә сетип берилгәндин кейин йәрликләр бу аптобусларни һәр хил рәңләр билән бояп хели искәтлик қилип қойған икән. бу аптобусларниң тохубус дәп атилишида ики хил сәвәп бар. бири, бу тохубусларда 3 адәм олтуридиған йәргә бәзидә 7 адәм үсти-үстигә олтуруп катәктики тохудәк қистилишиду. иккинчи сәвәби болса машиниға тоху, өрдәк, тоңгуз, қой дигәндәк чарва һайванларниму бесип маңиду. һәр қетим тохубусқа чиққанда тоңгузларниң чирқирашлири вә пушулдашлири, қойларниң мәрәшлири, тохуларниң қақилдашлири қулақ меңәмни йәп, мени дад-пәряд дегүзәтти. "аһ худа, немишқиму чиққанмән? бәш саәт кәтсиму пиядә маңсамчу" дәйттимю, амалсизлиқтин йәнә чиқип қалаттим. йәнә келип машина бәкла кона, йоллар хәтәрлик болғачқа, мәнму машина билән тәң чайқилип үчәй бағрим астин-үстин болуп кетәтти.

гәрчә шараит мушундақ болсиму, күнлирим интайин хошал өтмәктә. чүнки мән өзүм яқтуридиған ишларни қиливатимән әмәсму?! һәм бу йәргә келиш һәммә кишигә несиб болмайду. әлвәттә, техиму көп нәрсиләргәеришишим үчүн бу жапаларни чәкмәй болмайду. мән әсли бу йәргә пәқәт үн тавуш йиғқили вә тил дәрси алғили кәлгәнидим. әмма бу йәргә келип өгинидиған нәрсиләр бәкла көп икәнликини байқидим. әгәр уйғур җәмийәтшунасларму бу тәрәпкә келәлигән болса, техиму жиқ учурларни байқап бизни системилиқ хәвәрдар қилған болатти. мән пәқәт аңлиған вә көргәнлиримни ортақлишиватимән.

йеқиндин буян вақтим зич өтүватиду. көпинчә вақтимни чүштин бурунқи испан тилини күчәйтиш синипиға бәрсәм, чүштин кейин тил материяллири йиғиш билән мәшғул болдум. мән бурун дөләт ичидики чәтәл тил университетида оқуватқан вақитлиримда иккинчи чәтәл тилиға испан тилини таллиған вә хели яман әмәс өгәнгәнидим. шу сәвәптин мексикидики ишлиримни түгитип, гватемала жумһурийтигә кәлгәндин бери һәр күни чүштин бурун бәш саәтлик испан тили күчәйтиш дәрси алдим. чүштин кейинки вақтимму бәкла алдираш. жиқрақ материял йиғивалай дәп нәдә яшанған бовай-момайларни көрсәм йениға берип, келиш муддиайимни ейтип, маңа азрақ маячә сөзләп беришини өтүнимән. бәзидә зиярәт қилидиғанға адәм тапалмай қалимән. маяларниң бәкрәк яшанғанлири өзиниң тилини билгәндин башқа 70 яштин төвәнлири асаси җәһәттин билмәйдикән. билсиму төвән сәвийәдә, пәқәт "малтийош" йәни "рәһмәт" дегәндәк бир нәччә кәлимә билиду, халас. зиярәт җәрянида улар маңа тилини билмәсликидин интайин азаблинидиғанлиқини дәп келиватиду.

мәзкур мақалигә киритүрүлгән сүрәтләр тәкшүрүш давамида тартилған.

У Келиду

Хәндан

Ақ етини беривәткән ғерибларға
Қанчә даван ешип яяқ у келиду.
Йүздә әләм, ғәм-ғуссиниң сайисидә
Чөлләрдә из ялаңаяғ у келиду.
Тамчә-тамчә күлүмсирәш ялтириған
Һечкими йоқ, қәлби саяқ у келиду.
Мәйли, дәйду, сүртүлиду шәбнәмлирим
Жаһан башта тутса таяқ у келиду.

Йүрикидә нур төкүлгән дәстиси бар,
Ләвдә дуа, қолда һая рәстиси бар,
Сәмимийәт йиплиридин кәштиси бар,
Садақәттин ечип варақ у келиду.
Бир сеғиниш туташтурған риштиси бар,
Маржан үчүн меғиз, бадам, пистиси бар,
Нә сеһрию жадуларсиз хәстиси бар,
Дәрдим илә солғун қарақ у келиду.
Мән уссиған баяванда чәшмиси бар,
Чигишимгә бир данидин йәшмиси бар,
Йүрикимгә йүрикидин әшмиси бар,
Дәрткә дәрман, дәзгә ямақ у келиду.

Йиллар бойи көз үзмигән әҗәб билән,
Йетәлмәйсән, десә қәһру-ғәзәб билән,
Йол тосиған синақларға сәвәб билән
Үмидләргә толған чанақ у келиду.
Ихласиға ямғурлардин тәләп билән,
Күлкисигә қанчә шану-шәрәп билән,
Мән маңмиған, маңалмиған тәрәп билән
Азаримға елип санақ у келиду.
Дуняримни йоруткудәк әдәп билән,
Қәлбидики мән сақланған сәдәп билән,
Меһирләрдин нәччә йүз яқ миң сәп билән
Уһлиримға селип тақақ у келиду.

Гаһ мүдүрүп, гаһ йүгүрүп у келиду,
Аһ! Дәрдимдә пучулинип у келиду,
Келәлмисә бүгүн, әтә нә арминим?!
Беһишләрниң биригә гәр болса кириш
Бәхт билән учурулуп у келиду.

2016-Йили 3- март

Төт Шеир*

Гүлнарә Аблиз (Қазақистан)

Билип Қалғин Уйғур Қизини!

Гөзәлликниң әйниги көзүм,
Һәқиқәтниң дәлили сөзүм.
Һәсәл кәби татлиқтур тилим,
Қуяш кәби йоруқ һәм дилим.

Сөймигәнни сөйдүргән өзүм,
Көймигәнни көйдүрәр төзүм.
Күлмигәнни күлдүргән йүзүм,
Нә жигитни өлтүрәр һөснүм.

Етизларда ишләп һармидим,
Яманларни чишләп харлидим.
Яман йолға чүшмидим пак мән.
Һарам суни ичмидим сақ мән.

Вәтиним дәп соқар жүригүм,
Ғемини йәп өтәр өмүрүм.
Азатлиқни кинәр яш қәлбим,
Жан беримән сән үчүн хәлқим!

"Уйғур" Дегән Хәлиқ Бар Бу Дунияда!

Улуқ алла мәргән қилип яратқан,
Йилтизи чиң, мәшһур аләмгә нами.
Ғалип чиқип нә душмәнни қаратқан,
Улуқ оғузхандур билсиңиз хани,
Растчил "уйғур" дегән хәлиқ бар бу дунияда!

Улуқ ипәк йолини һәмраһ қилған,
Йолдашевтәк оғлани мечит салған,
Ғалибийәттә мәдһийләп рәсмин илған,
Учқундәк сүлһи дәп мәргини болған.
Растчил "уйғур" дегән хәлиқ бар бу дунияда!

Улуқ "он икки муқами", сази бар,
Йәр жаһанда һәммә тонар дутарин.
Ғерип көңлидә дәрди һәм нази бар,
Узун кечидә яңритар шох тарин.
Растчил "уйғур" дегән хәлиқ бар бу дунияда!

---

* "Қазақистан варис әдәбий ижадийәт бирләшмиси"ниң торидин елинди.

Улуқ маһмут қәшқәрийдур данаси,
Йүсүп хас һаҗипни биләр һәммә хәқ.
Ғулҗа,қәшқәр,турпан болған панаси,
Учқур ойлап, қилар сөз-гәплири нәқ.
Растчил "уйғур" дегән хәлиқ бар бу дунияда!

Улуқ мираси тарим, или, тәңритағ,
Йәр җәннити тәклимакан чөллири.
Ғәйрәтликтур, басқан йери болар бағ,
Уруп сүйин турар сайрам көллири.
Растчил "уйғур" дегән хәлиқ бар бу дунияда!

Улуқ садир палвинидур әр жүрәк,
Йеши аққан назукниң өңкүрләргә.
Ғени дәп батури бар кәң көкрәк,
Улар дайим шатлиқни көңүлләргә,
Растчил "уйғур" дегән хәлиқ бар бу дунияда!

Улуқ өсәк даласида чоң болған,
Йәркитини күйләп өткән хелили бар.
Ғурур, инсап,виждан жүрәккә толған,
Унтулмас мәрт-мәрданә һур ели бар.
Растчил "уйғур" дегән хәлиқ бар бу дунияда!

Айәм

улуқ алла пурсәт берип инсанға,
кәлди айәм нурин чечип дунияға.
кәлди амәт, кәлди меһир-муһәббәт,
иман болсун жүрәкләрдә таәбәт.

һейтлишайли,йоқлушайли жутдашни,
дост-бурадәр, қериндашни, қурдашни.

ата-ана қәлби шатлиққа толсун,
бова-мома дугаси иҗавәт болсун!

бәхит, сақлиқ, берикәт яр болсун дайим,
хәлқимизниң бешида болмисун вайим.
орунлансун бүгүн ейтқан һәр тиләк,
әзизләр һейт айимиңларға мубарәк!

Сениң Сүритиң

Әрән

әйнәккә қарапла кәттиң уһсинип,
уһсинма, қәлбимдә сүритиң башқа.
юлмиғин ақ чачни, үндәйду мени,
һәрвақит қәдриңни билип яшашқа.

пәзиләт, вапаниң мәшүти билән,
кәштиләр тиктиң сән қәлбимгә мәһкәм.

сән билән гүзәл һәм сөйүмлүк һаят,
сениңсиз чин әмәс шадлиқим, күлкәм.

рәсимләр сизса гәр қәғәзгә рәссам,
парлайду униңда қарчуқтики ан.
дилимға сән сизған рәсимдә әмма,
чақнайду мәңгүлүк сөйгү, һаяҗан.

Шеирлар*

Уйғурумниң Қизимән

Сабирәм Әнвәрова (Қазақистан)

дүшмәнләргә бойсунмай, вижданини сақлиған,
қанчә азап чәксиму, һар-номусин сатмиған.
кир жуқтурмай жисмиға, ана сүтин ақлиған,
күрмиң қисмәт кәлсиму, һәқиқәтни яқлиған.
мәңгү өчмәс нами бар - назугумниң изимән!

көргән инсан мәптун болған пәризаттәк йүзини,
талай сәвда арзу қилған бир көрсәм дәп өзини.
әтир гүлни хижил қилған ипар кәби пуриғи,
қаши қара, сачи сумбул, көзи мөлдүр булуғи
айпәридәк һөсни бар - ипарханниң изимән!

булбул кәби авазида жүрәкләрни титрәткән,
сатар билән сәнитимиз гүлзарини гүлләткән.
әмгигидә бүйүк нами бар аләмгә пур кәткән,
муқамлирин баһаси йоқ, әлгә мирас қип кәткән.
тарихимда сази бар - аманисахан изимән!

заманиниң течлиғи болған арзу-тилиги,
тени ажиз болсиму, қәйсәр болған жүриги.
қанға боюлуп жәңләрдә, аппаққинә билиги,
азатлиқниң йолида пида қилған женини.
қәһирманлиқ роһи бар - ризвангүлниң изимән!

назугумниң садақити жан-тенигә тариған,
ипархандәк қияпити толун айдәк парлиған.
аманиса муқамида даңқи аләм чарлиған.
ризвангүлдәк ирадиси мәшәл болуп чақниған.
нами мәшһур аләмгә, мән уйғурниң қизимән!
әждадимниң йолини давам етәр изимән!

Йәнила Шу Ата-Анам!

Мениң үчүн ғәм йәйдиған,
Кечә-күндүз әнсирәйдиған.
Һеч кимгә зар әтмәйдиған.
Қәдирданим ата-анам!

Ялғуз ташлап кәтмәйдиған,
Рәнжитсәмму, кәчмәйдиған.
Ятса-турса мән дәйдиған,
Меһриваним ата-анам!

* "қазақистан варис әдәбий иждадийәт бирләшмиси"ниң торидин елинди.

Мәнсиз суму ичмәйдиған,
Гелидин аш өтмәйдиған.
Қаричуғидәк асрайдиған.
Вападарим ата-анам!

Барин маңа сақлайдиған,
Яманлардин ақлайдиған.
Тил-көздинму ашлайдиған.
Беғубарим ата-анам!

Әҗрин пәриз әтмәйдиған,
Өз дәрдини ейтмайдиған.
Муһәббити өчмәйдиған,
Бар байлиғим ата-анам!

Бизләр үчүн яшайдиған,
Жираққа көз ташлайдиған.
Алға мени башлайдиған,
Йәнила шу - ата-анам!

Хизмәтни Дәп...

таңниң етип, күн петиши тезлидиму билмидим?!
арамихуда, бош жүргән мән, бирму инсан көрмидим.
оқәт пүтмәс, һәр бirimиз ишқип дайим алдираш,
шундақ иштик мениң му һәм өтмәктиғу күнлирим.

жан беқиш дәп, кечә-күндүз тиним тапмай ишләймиз,
хизмәтни дәп,өзимиздин башқиларни көрмәймиз.
сарай селип,тулпар минип, бәс-бәсликкә бағлинип,
қизғиништин, бир пәс һәтта ечилипму күлмәймиз.

күн билән таң өйдин чиқип, хизмәтни дәп жүгрәймиз,
ата-ана, бала-жақа әһвалини һәм билмәймиз.
сәвәп бирла, ахча керәк, башқа ишқа вақит йоқ...
немә үчүн, өзимизгә бир пәс вақит бөлмәймиз?!

мана шундақ алдираш, немә мәхсәттә яшаймиз?
иш билән өй йолидин жирақкиму ашмаймиз...
вақит әмәс, күнму әмәс, өтүп барған һаятқу?
қачанғичә хизмәт дәп, пай-петәк боп яшаймиз?!

ахирқи рәт қачан көрдуқ ата-анимиз йүзини?
тиңшидиқму зеһин қоюп пәрзәнтләрниң сөзини.
қом-қериндаш, холум-хошна ят болдиму әндизә,
хизмәтни дәп, талай инсан кор қилмақта көзини.

өмүр өтәр, бу дунияға өлсәк қайтип кәлмәймиз.
пул йолиға чүшимиз дәп қәлбимизни кирләйммиз.
һәр атқан таң йеңи бир күн, бизләр үчүн ақ варақ.
қени, достлар, шу варақни бәхит билән гүлләймиз!

Күлкәм Билән...

Һаятимни хошаллиққа бөләш үчүн,
Қериндашни қорған болуп йөләш үчүн,
Дәртлиримни бәхит билән төләш үчүн,
Муңлиримни йошуримән күлкәм билән.

Дүшмәнләрниң зәрбисигә чидаш үчүн,
Түнлиримни таңлар билән улаш үчүн,
Жүригимни азаплардин қоғдаш үчүн,
Муңлиримни йошуримән күлкәм билән.

Ата-анамниң бар үмүтин ақлаш үчүн,
Синақлардин сүрүнмәй атлаш үчүн,
Қәлбимдики ирадәмни сақлаш үчүн,
Муңлиримни йошуримән күлкәм билән.

Көрәлмәсниң ғәзивигә тегиш үчүн,
Алға қойған мәхситимгә йетиш үчүн,
Әтрапимға шатлиқ нурин чечиш үчүн,
Муңлиримни йошуримән күлкәм билән.

Бу дунияни мәңгү сөйүп өтүш үчүн,
Ширин-шекәр ой-хиялға чөкүш үчүн,
Пушаймансиз гөзәл өмүр сүрүш үчүн,
Муңлиримни йошуримән күлкәм билән.

Шәхсийәтчигә Мәрсийә

рауф парфи (өзбекистан)

Һеч кимгә ишәнмидим йоруқ дуняда.
Ишәнмидим атамға, анамға ишәнмидим,
Баламға ишәнмидим, мән— өзәм
Һечкимни сөймидим, һечкимни,
Башқисини тилға алмидим һәтта.

Мени туғқан анам өлди,
Йәнила қаттиқ өзәмни сөйдүм,
Мән ялғуз яшидим, өзәмниң,
Өлүшимни күтүп йәтмиш йил,
Мазиримда раса тоюп йиғлимақ үчүн.

Уйғурчилаштурғучи: Мурат Орхун

Бир Еғиз Сөз*

Мәһммәт Сидиқ Норузов (1922—1993, Қирғизистан)

Мәйли натиқ бол, мәйли тилшунас,
Қалдурғин маңа бирла еғиз сөз.
Тиләк-истигим байлиқму әмәс,
Демәймән алтун үзүк, яқут көз,

Бир сөз керәктур қәлбкә әзәлдин,
Билишәр кимләр мунчә қәдрини.
Униңсиз бәхтиң болмсас түгәл, чин,
Тартисән усиз һижран дәрдини.

Жудалиқ, һәсрәт шори қурусун,
Болмай гадай әшу бир сөзни.
Бәхтим туғлири ләпилдәп турсун,
Постидадурмән ана юртумниң.

Саңиму йеқин бу сөзүм бәлики,
Берипту жүрәк шунчилик урун.
Вәтән дегән сөз күч вә қудрәтки,
Әрким әзәлдин шу билән пүтүн.
1977-жили, Июл

инсан бир ютум...

нәжип фазил қиса күрәк (түркийә)

деңиз вә қуяш патқан йәрдә,
билип қой, йипйеңи үмидләр көкләр,
күндүз пүткән, зулмәт басқан йәргә,
күтүп турған түн һаялсиз үнәр.

немила болмисун түгәйду бу түн,
қалдуруп орнини күнгә, күндүзгә,
дәрәхләр япйешил, шунчә жилвигәр,
яшаймән әмди бу йеңичә күндә.

деңиз билән қуяш қошулған йәрдә,
үмидләр һарди, тамам түгәшти,
күндүз пүтсиму, зулмәт кәлсиму
инсан бир ютум ойлап қоймиди...

Түркчидин Уйғуруллаһ Уйғурчилаштурған

* "қирғизистан уйғур әдәбиятдин нәмунилләр" намлиқ китаптин елинди.

Қошақлар[1]

Абдулҗан Азнибақиев (Қазақистан)

қизил гүлгә мәһлия
булбул сайрар сәһәрдә.
бир өзәңни нигарим
сеғинимән шәһәрдә.

көктә күлүп толун ай
йорутиду җаһанни.
баққа кирип тойғичә
сөйүвалай җананни.

күзму келип зәпирәң
бағни ғазаң әйлиди.
әшу яриң сөйсиғу
мәндәк сени, мәйлиди.

ахирқи рәт көрүшкән
баһармеди, язмеди?
мени мунчә қийнима
өз дәртлирим азмеди...

көзүң мөлдүр, левиң бал,
һөснинизгә болдум лал.
та әбәткә бол ярим
әй, гөзәл қиз айҗамал.

бүк өсүпту терәкләр
рети билән көлгичә.
ләйлим болғин сән маңа
мәҗнуниңмән өлгичә.

тағда узақ һувлайду
чил бөриси һәр күни.
қәст дүшмәнниң йолидин
елип қачай яр сени.

қиз бар өйдин һеч қачан
кәтмәс амәт-бәрикәт.
җүригимдә өчмәйду
саңа дегән муһәббәт.

булақ сүйин каккугум
қулақ йеқип аңлайду.
әл ичидә нахшимиз
ярим талай яңрайду.

оғлумға[2]

Хәйриниса Турди (Қирғизистан)

дилимдин сени сөйимән оғлум,
арзулиримниң қанити өзәң.
қолум йәтмигән пәлләм нишаним,
келәчигимник амити өзәң.

шуңлашқа саңа тәшналиқ билән,
анилиқ меһридин нур чачимән.
истиқбалиңни ойлап дайима,
үмүтлиримгә ишик ачимән.

сениңдин күтәр арминим бирла,
анилиқ сүтүм ақлисиң бәхтим.
вәтән, хәлқиңгә керәк адәм боп,
хизмитин қилсаң, шудур таҗ тәхтим!
1982-жили

[1] "қазақистан варис әдәбий иҗадийәт бирләшмиси"ниң торидин елинди.
[2] "қирғизистан уйғур әдәбиятдин нәмуниләр" намлиқ китаптин елинди.

Әлишир Нәвайи Ғәзәллиридин

Жанға чүн дәрмән нә әрди өлмәким кәйфийәти ?
Дәрки баис әрди жисм-ичрә мәрәзниң шиддәти

Жисмдин сорсамки бу зәфиңгә нә әрди сәвәб
Дәр аңа болди сәвәб отлуқ бағирниң һирқәти

Чүн бағирдин сордум-айтур андин-от чүшти маңа
Ким көңүлгә шола салди ишқ бәрқи апәти

Көңлүмә қилсам ғәзәп айтурки көздиндур гунаһ
Көрмәйин ол чүшмәди бизгә бу ишниң төһмәти

Көзгә чүн дәрмәнки әй тәрдамәну йүзи қара
Сәндин-олмиш хәстә көңлүмниң балаву вәһшәти

Йиғлап-айтур көзки йоқ әрди маңа һәм ихтияр
Ким көрүнди нагаһан ол шохи мәһвәш тәләти

Әй нәвайи барчә өз өзрин деди өлгүнчә көй
Ким саңа ишқ-оти оқ әрмиш әзәлниң қисмәти

"Фәвайидул Кибәр" (Чоңлуқ Пайдилири)
Тәйярлиғучи: Әлдәр (Франсийә)

Айрилиш

Тәвпиқә

қуяш парлап йетип кәлди жәм болушниң пурсити,
сеғинишлиқ йүрәкләрни чулғивалди һаяжан.
висал издәп типирлайду алдираңғу минутлар,
саәтләрниң тәқәззаси садасидин намаян.

айлар өтүп жәм болуштуқ яхши күнләр илкидә,
висал таптуқ йүрәклиримиз тәшналиқи қанғучә,
әпсус дедим,бу учришиш рой бәрмиди узаққа,
айрилиштин учур кәлди йилларға из салғичә,

һәсрәт билән айрилдиғу типчәклигән йүрәкләр,
бу айрилиш қисқа һижран, әмәс мәңгү жудалиқ.
қәлбимиздә лавулдайду муһәббәтниң ялқуни,
бу муһәббәт висал үчүн қилиду жан пидалиқ.

Қаға Билән Қарлиғач*

Турсун Зирдин

Яшайдикән йезида
Қаға билән қарлиғач.
Қаға йоған қапқара,
Қарлиғач кичик алмиғач.
Өткүзәркән түнләрни
Қараңғуада йәп вайим.
Аңа дәпту қарлиғач:
-Түн йоруса һәр даим.
Күнләр өтүп, ай кәпту.
Қарлиғач вә қағиниң
Тиләкләри хуш кәпту.
Бир күниси кичидә
Лампучикилар өчүпту.
Айдәк йоруқ йезини
Қараңғулуқ бесипту.
Қарлиғач ойлап бу һалниң,
Йетәлмәпту тәктигә.
Биләр қаға сорай дәп,
Қалдурупту әтигә.
Әтигәндә қағиниң
Учуп кәпту алдиға.
Салам берип сорапту
Тартип уни далдиға:
- Қаға ака, кечидә
Өчти һәммә лампучка.
Биләлмидим сирини
Немә иштү бу ака.
Қаға әсла билмәйтти,
Лампучкиниң сирини.
Өгәнмигән задила
Ток дегәнниң тилини.
Билмигәнни билдим дәп,
Гәп башлиди керилип.
Расту дәп қарлиғач,
Тиңшиди бәк берилип,
-Қапақ калла қарлиғач,
Әқлиң түгәп кәттиму?
Бикар қилдиң аварә,
Мушу кичик ишиқиму?
Лампучкиниң өчкини
Пилик, мейи түггини.
Болмиса гәр май, пилик,
Сим чирағниң пүткини.
Қарлиғач қайил болмиди,
Қаға бәргән жавабқа.
Жаваб алмақ болди у,
Йәнә йеңи сораққа.
- Лампучкиниң хили көп,
Хилидинму сани көп,
Пилик, мейи бариниң,
Тәң түгәмду-тәң өчүп?
Қаға түрди қапақни,
Селип төвән қанатни.
Уян-буян алчаңлап,
Бәрди йәнә жавабни:
- Ишәнмисәң берип көр,
Қапақ, ноғуч чирағни.
Шу чағда билисән
Пилик, мейи түггәнни.
Қарлиғач берип қариди
Һәр чирағниң түвигә.
Һәммисдә пилик, май
Көрүнмәди көзигә.
Қарлиғач әмди ишәнди сөзигә.
Билидикән қағакам,
Деди шуан өзигә.
Қарлиғач кәтти нәгиду,
Йүрди ойнап пирқирап.
Кәч киргәндә йезиға
Қайтти учуп ғуркирап.
Кәлсә чирағ йенипту,
Каараңғулуқ өчүпту.

* "Шинжаң хәлқ нәшрияти" нәшир қилған "уйғур балилар әдәбиятидин нәмуниләр" намлиқ китаптин елинди

Нур ичидә ирғилап
Қаға байму йүрүпту.
Һәйран болуп қарлиғач,
Һәр чиражқа бир бақти.
Чирағларниң ичидә
Биртал пилик, май йоқти.
Қарлиғач бәк һәйран боп
Қаға байни ториди.
Биливелиш үмидидә,
У мундақ сориди:
- Қаға ака, лампучка
Йенип кәтти парқирап.
Пилик, майни көрмидим
Һәр биригә қарап.
Қаға қарап чирақа,
Қалди бирдәм ойлинип.
Бәрди жаваб хуйлинип:
- Зеһни ала алмиғач,
Жин көзүңдә қариғач,
Көрәлмәйсән задила
Ойлап әқил тапмиғач.
Лампучкиниң ичи-тиши
Бирхл сирда сирланған.
Қаға байниң жаваби
Түгүмәйла ғаз кәлди.
Ялған жаваб растчиға
Әҗәб уят-ар кәлди.
Қаға еғиз юмғанда
Ғазбай күлди қақақлап.
Деди андин қағиға:
- Ейитқанлириң бари лап.
Лампучкиға пиликму
Селинмиған әзәлдин.
Путәй турса лампучка,
Май қуйиду қәйәрдин?
Ток еқим сим ара
Кәлсә янар лампучка.
Ашу еқим тохтиса
Өчәр дәрһал лампучка.
Ялған ейтиш уят иш,
Чоң-кичикниң алдида.
Ялғанчилиқ һәркимни
Қалдуриду арқида.
Билгиниңни билдим дә,
Көргиниңни көрдүм дә,
Бири суал сориса,
Тоғрисини сөзләп бә!
Қаға туруп қизарди,
Боюн қисти, уялди.
Ялғиниға това, дәп
Увисиға йол алди.

Шеирлар*

Молотжан Тохтахиноф (Қазақистан)

Өмүр Бойи Бала Болуп Өтүмиз…

Туғулимиз ата- ана меһридин,
Нур яғдуруп йеқинлириң чеһридин.
Тонумиғач бу һаятниң сирлирин,
Гөдәкликтә нери һаят ғемидин.

Тунҗа қәдәм басқиниңда дәм туруп,
Ата-анаң турар мәғрур толғинип.
Балилиқта таянчиң көп, һәттаки,
Һәмраһ болар чөчүп кәтсәң охинип.

* "Қазақистан варис әдәбий иждадийәт бирләшмиси"ниң торидин елинди.

Мусулманлиқ борчиниму ада қип,
Ата-анаң жутқа қилар чоң сүннәт.
Чоң болдуң дәп тәбриклисә атилар,
Сәбиләрдәк қоюсән сән әркиләп.

Чоң болдум дәп кәлсәңму сән он яшқа,
Қилған ишни дәйду чала һәм чағлиқ.
Қанчә интил болар сәндә камчилиқ,
Чүнки сәндин кәтмәс бу пәйт балилиқ.

Кәлсәңму сән жигирмигә әр йетип,
Ата-анаң үчүн лекин сән гөдәк.
Маңсаңму сән йә оқушқа, һәрбийгә,
Күтәр йолда дайим сени әнсирәп.

Өкүз кәби болсаңму сән оттузда
Бала кәби оюң сениң оюнда.
Балаң билән ойнап сәкрәп кетисән,
Ойнисиму оғул-қизиң қойнуңда.

Йәткәндә сән әндиликтә қириққа,
Үгинисән гәп бәрмәс йоқ қилиққа.
Бала охшаш келишәлмәй балаңға
Буралмайсән гәпни һәҗәп силиққа.

Көрсәткәндә йешиң сениң чоң әллик,
Билгин әнди кәтти сәндин мәнмәнлик.
Сәбиләрдәк һәр ишта жим болусән,
Кәтмисиму һеч бир сәндин сәвәнлик.

Шундақ достлар атмишниму көрүмиз,
Бәлки көрмәй көз жумуп һә өлүмиз.
Тоймаймиз биз һаятлиққа һә чүнки,
Өмүрбойи бала болуп өтүмиз.

Вәтәнни Сеғиниш

Талан-тараж етип өтмүш тарихимни,
Нәп берәрму ейтқинә, жан хәлқим аңа.
Бәрибир һеч йоқиталмас байлиғимни,
Өз тарихим маңа хастур, пәқәт маңа.

Мөлдүрлигән миллионлиған қара көзләр,
Ишинимән явға һәргиз бешин әгмәс.
Жай-жайларда мусапир боп жүргән хәлқим,
Күнләр келәр һәтта аһу-пуған чәкмәс.

Садиқ болуп көңүлдики бир вәдәмгә,
Қанат путуп учқум келәр жан вәтәнгә.
Мән жирақта муңлуқ нахша ейтқан

Көңүл

көңүлни дәймиз инсанниң әкси,
бәзән йеқимлиқ, бәзидә вәһши.
бәлгүлүк испат болмиғач униң,
шуңа өмүрму болмаскән тәкши.

көңүл гоя чөл чүшүнүп болмас,
қағжирап қалса орни һеч толмас.
миң җапа кәлсун бәзән у тоғрақ
ирадиси чиң миң жилчә солмас.

сөйгү һәм көңүл бир туққан әсли,
бир болса улар һаят яз пәсли
қәлбтин чиққан икки хисләткә
һавадәк һаҗәт ярниңму вәсли

көңүлгә азар у өмүргә азар,
адимийликтә инсан паклиғи.
диллардә янсун меһир-муһәббәт
мәңгүлүк болсун көңүл шатлиғи.

Үч Тил

Бәдри Раһми Әйүпоғлу (Түркийә)

Әң аз дегәндә үч тил өгинисән
Әң аз үч тилда
Анидин туғма түптүз меңип кетисән

Әң аз дегәндә үч тил өгинисән
Әң аз үч тилда хиял сүрүп,
Үч тилда чүш көрисән
Әң аз болғанда үч тил
Бирси ана тилиң
Қолуң, путуңдәкла сениң
Ана сүтидәкла бикарға
Әлләйләр, чөчәкләр, сәт гәпләрму совға
Башқилири йәттә қат натонуш
Һәр бир сөз ширниң еғизида
Һәр бир сөзни бирму-бир тирнақлириңда
Йилтиз қомурғандәк қумуруп чиқирисән
Һәр сөздә хиш тизғандәк игизләп
Һәр сөздә бир қәвәт өрләйсән

Әң аз дегәндә үч тил өгинисән
Әң аз үч тилда
Қәлбимниң чоңқур қетидин дейишни
Қизилгүлниң көкиму бар дейишни
Я байдин чиқармиз, я сайрамдин дейишни
Атниң өлүми арпидин болсун дейишни
Өчкини ярдин учурған бир тутам от дейишни
Инсанниң инсанни екиспилатасийә қилиши
Рәзилликниң әң йүксәк пәллиси дейишни
Йәнә немә болсун
Гүлдүр-гүлдүр дейишни бижирисән

Әң аз дегәндә үч тил өгинисән
Әң аз үч тилда
Анидин туғма түптүз йүрүп кетисән
Әң аз болса үч тил
Чүнки сән мәйли тарих вә мәйли жуғрапийә
Я бу вә яки шу болсун
Оғлум мәрнус
Сән аптубузиға үлгүрәлмигән бир милләтниң пәрзәнтисән

Муһәммәтели нияз уйғурбәг түркчидин уйғурчилаштурған

Икки Чөчәк

Дилраба Розийева (Қазақистан)

Халибатур

бурун өткән заманда бағчи дегән шәһәр бопту. шәһәр наһайити гөзәл, бай болуп, адәмлири инақ, хатиржәм яшаттекән. күнләрни айлар, айларни жиллар қоғлап өтүп, тинич ятқан әл ичигә бала-қаза йетип кәпту. у болсиму, залим, қанхор башкесәр дегән падиша өз әскәрлири билән бесип кирип, һөкүмранлиқ орнитипту.

шәһәрдики адәмләрниң мелини булап зар қахшитип, паравән турмушини бузушқа башлапту.

бир күни падишани қара бесип, наһайити әски чүш көрүп, қорқуп яталмапту. шуниңдин кейин моллини чақиртип, чүшини өргүзүртикән, молла мундақ дәпту:

-ва, падишаһи аләм, сили әски чүш көрүптила, күнләрниң биридә бир бала туғулидекән. у бала сизниң жениңизни алидекән,-дәпту.

қанхор башкесәр қорққинидин әнди немә қилишим керәк дегәндә, молла униңға:

-сиз униң үчүн шәһәрдә туғулған оғулларни четидин өлтүрүвериң,-дәпту.

шуниңдин кейин падиша туғулған оғулларниң бирини қоймай өлтүрүветипту. йеши хелә чоң аилидә пәрзәнт болмиған екән. аяли күнләрниң бир күни бала көридиған болуп қапту. буни аңлиған атиниң ағзи қулиғиға йетипту. "көңлүмгә бизниң балимиз оғулдәкла туюлиду. лекин оғул болса падиша бәри бир өлтүрүветиду. униң үчүн биз адәмләр көрмәйдиған таққа кетәйли", дәп иккиси келишипту.

бүвимәрийәм аниниң көзи йоруп, оғул туғулупту. балиниң бойнида йоған хали болғачқа, униң исмини "халибатур" дәп қоюпту.

халибатур күнләп, айлап, жиллап әмәс, бәлки саатлап өскәчкә, кичигидин зерәк, әқиллиқ бала болуп, чоң бопту. у 10 яшқа кәлгәндә тағда өзи ялғуз ойнап зерикип, атисидин:

-дада, биз немишкә шәһәрдә адәмләр билән яшимаймиз?- дәп сориғанда, дадиси болған вақиәни балисиға әйнән сөзләп берипту.

буни аңлиған халибатурда башкесәр падишаға болған нәпрәт ойғиниду. халибатур ялғуз тағниң ичидә ойнап жүрүп, өйидин адишип хелила жираққа кетип қапту. йолда учриған девиләр уни өз ордисиға елип кетип, ичкиридин-ичкири қәпәзгә солап қойиду. девиләр болса, ушшақ балиларни әшундақ елип келип йәттикән. балиниң ата-аниси халибатурни издәп бармиған йери қалмапту. улар зар қахшап жиғлапту, лекин балини тапалмапту.

халибатур болса раса йоғирип, сәмирип, төмүр қәпәзни бир қоли билән жулувалғидәк палван болупту.

бир күни қаравул девә ухлап қалғанда, халибатур бир қоли билән қәпәзни жулувелип, девиниң бешиға бирни уруп орниға чүшириду.

қолидики ачқуч билән солақлиқ барлиқ балиларни бошитип, қутулдуруп чиқипту. андин уларни жиғип, мундақ дәпту:

-мени кичигимдин азаплап келиватқан бир дәрт бар. бағчи шәһиридики қанхор башкесәр падишани өлтүрүшүм керәк. әгәр силәр мақул көрсәңлар, биз берип, шу падишани өлтүрүп, қанчә жиллар мабайнида азаплинип келиватқан хәликни өз йеригә егә қилсақ..

улар келишип, шәһәргә қарап йолға чиқипту. шәһәргә кәлгәндә бу палванларни көргән адәмләр хошал болуп, уларға қошулуп падишаниң ордисиға кәпту.

қариса падиша икки қәвәтлик нәқишләнгән сарайниң жуқарқи қәвитидә гөш йәп, мәйни ичип һөзүрлинип ятқан екән. бу бәстилик кәлгән халибатурни көргән падиша ятқан йеридин чөчүп туруп, алақзадә болуп кетипту. халибатур униңға:

-мана сениң ахирқи күниң йетип кәлди, чүшүңдә көргән бала мән болимән. хәлқимни нәччә жиллар езип, өз йеригә өзини егә қилмай азаплидиң, йетәр әнди, бүгүн сениң жениңни алимән,-дегәндә, падиша:

-әгәр сән растла хәлқим азат болсун десәң, биргә-бир мәйданда қилич билән күч синишайли,-дәйду.

халибатур мақул болуп, хәлқини жиғип, падиша билән мәйданда қиличлишишқа чүшиду. падишаму чевәр қиличваз болғачқа, халибатурниң қиличини иккигә бөлүп ташлайду. шу арида хәлиқниң ичидә бири "халибатур қойма!"-дәп, өзиниң қиличини ташлиғанда, қолиға чүшиду вә халибатур чаққанлиқ билән падишаниң қосиғиға қилич билән бирни уруп, қариғайдәк жиқитиду.

шуниңдин кейин хәлиқ "сән бизни азаптин қутулдурдиң, бизгә саңа охшаш вәтәнпәрвәр, хәлиқчил, әқиллиқ башчи керәк. өзәңму палван әвладидин екәнсән, шуниң үчүн сән мошу шәһәргә падиша болғин,"-дәп уни падиша қилип сайлапту.

шуниңдин кейин у көп жиллар көрәлмигән ата-анисини издәа, һелиқи таққа атлинипту. йолда келиветип, бир отунчи бовайға учрап қапту. бовай униңғаү

-оғлум, сән мошундақла өйүңларға кирип барсаң, ата-анаңниң жүриги йерилип кетиду. сениң дәрдиңдә улар жиғлап-қахшап, дадаң бовайға, анаңниң көзи кор болуп қалған. яхшиси мән сени елип ьарай,-дәпту.

отунчи өйгә кирип, оғлиниң тепилғанлиғини ейтқанда, бовай билән момай өзлирини талаға атиду.

-вай, оғлум халибатур, аманмусән?-дәп чиқип кәпту.

уларниң мискин һалини көргән халибатурму ата-аниси билән жиғлап көрүшүпту. андин уларни шәһәргә елип кетипту.

шундақ қилип, хлибатур ата-аниси, хәлқи билән өз йеригә өзлири егә болуп, бағчи шәһири паравән яшап қалди, мән болсам, силәргә чөчәк ейтип бериш үчүн бу яққа қайтип кәлдим.

Қара Мүшүк

бир өйдә икки мөшүк яшапту. бирси ала, бирси қара екән. уларни өй егиси яхши күтүп бақидекән. мөшүкләрму йегән тамиғиға яриша өйдики чашқанларни тутушқа тәмшилидекән.

күнләрниң биридә, тәғдир тәққазиси билән, бу икки мөшүк бир-биридин айрилишқа мәжбур болиду. лекин, хелә вақит өтүп, бу икки мөшүк бир-бири билән қайтидин дидарлишиду. өйигә қайтип кәлгән қара мөшүк ала мөшүккә өз шикайитини ейтиду.

-иккимиз хойма бир өйдә инақ яшавататтуқ. өйини чашқан бесип кәткән бир аял егимизгә келип, иккимизниң бирини сориғанда егәм "қариниң ичиму қара болиду" дегәндәк, мени беривәткән еди. йеңи өйгә барғинимда бир күнму хошал-хорам яшиғиним йоқ. балиси билән ойнай дәп қуйриғимни көтирип йениға барсам,

у мени яқтурмай бирни тепиведи, йәттә қовурғам йәр силкигәндәк дирилдәп, ичим елишип, бешим гаңгирап кәтти. униң үстигә вақтида тамақ ичәлмәй, жиңнә йегән ишттәк, қуруқ сүйәкла болуп қалдим. иштин кәлгән ата-хожайин жозиға олтарғанда тамақ берәмдекин дәп әркиләп йениға келиведим, "иштин һерип-ечип кәлгәндә, мону қара найнақниң әлимини қара" дәп, йәлкәмдин елип, талаға ташлавәтти. һошумдин кетип, көзлирим қараңғулишип, өзәмни бир билип, бир билмәй хелә яттим. шуниңдин буян мән қорқунимдин һеч кимгә көрүнмәй, каривәтниң астиға кирип ятидиған болувалдим.

бир күни кәчқурунлуғи хожайин иштин қаттиқ ғәзәплинип кәлди, қорқунумдин очақниң ичигә киривалдим, чиқай десәм өчини мениңдин алмисун дәп қорқтум. бир һазадин кейин қучақ отунни елип кириведи, әрвайим қириқ гәз учти. әнди қандақ қилишим керәк? чиқсам таяқ йәймән, чиқмисам от қалаветиду, дегән ойлар илкидә жалақлап титирәватимән. кейин немә болди демәмсән? бир вақитта аял-хожайин растла очаққа от қалавәтти. мән байқуш исқа буруқтум болуп, турхун бойлап қечишқа башлидим.

сән сорима мән ейтмай, һелиқи егизлиги бәш метр турхундин миң бир жапа билән аран чиқтим. үсти-бешим күлгә милинип, ағзимдин серик сәпра еқип, көзүмдин от чиққандәк болуп кәтти.

карисам өй егилири қақахлишип күлишиветипту. бир аз есимни жиғип, йоған туңдики суға өзәмни аттим. бир қур чайқинивалғандин кейин "өз өйүмниң хушлиғи, пут-қолумниң бошлуғи" дедимдә, қешиңға қайтип кәлдим. һәқиқәттәнму, өз өйүңгә немә йәтсун, һә?

Қош Мәсчит*

Мәмәтели Зунун

1

Бова мөһтәрәм бова, сән ейтип бәргән чөчәк ривайәтләр нәқәдәр ажайип ғарайип вә қизиқарлиқ иди һә? Көзни юмуп ачқучә дуняниң у четигә йитип баралайдиған учар гиләм, учар дулдуллар, хасийәтлик жаһаннамә әйнәкләр, "ечилиң дастихиним" дәп болғучә түрлүк түмән назу-немәтләргә толуп туридиған хислätлик дастиханлар, бәтнийәтләрни чаңгалда қойидиған сирлиқ тоқмақлар..., бовам бир кәчқурунлуқи маңа мундақ бир чөчәк ейтип бәргән идиң:

Ишқи сәвдайиға муптила болған арзулуқ шаһзадә висал йолиға раван бопту. Гияһ үнмәс чөл, қуш қонмас тағлардин өтүпту. Қарақчиларға учрап әсли вәслидин айрилипту, ахири биганә бир мәмликәтниң мәркизий шәһири әтрапида отунчилиқ қилишқа мәжбур бопту. Адәм гөшидә манта етип сатидиған мантипәзниң қапқиниға дәссәп униң йошурун зинданиға чүшүп қапту. Қариса нәччә онлиған шор пешанә йигитләр иңрап ятқудәк. Айпалтилиқ бәтһәйвәт жаллатлар киргән һаман "мән оруқ у семиз, мән оруқ у семиз" дәп бир-бирни иттирватқудәк, күнләрниң өтүши билән оруқиму, семизиму түгәп кетиватқудәк...

Қизиқип аңлиғиним, жавабсиз соал, тәшвишлик хияллар тори ичидә ухлап қалғиним һелиму есимдә. Чүш көрүптимән, ашу қорқунчлуқ қараңғу зинданда турғудәкмән. Айпалта көтүргән бәтһәйвәт жаллатлар кирип "семизлириң буяққа өтүш" дәп вақирғудәк. Ечирқап кәткән чилбөрә киривалған чоң қотандики қой падисидәк бичарә һалға чүшкән биәқил тутқунлар "мән оруқ, у семиз" дәп бир - бирини иттиришиватқудәк. Иттиргәнләрму тирәжигәнләрму бара -бара түгәп нөвәт маңа кәлгәнмиш, "сән һәммидин кичик вә һәммидин оруқ болсаңму бир қанчә қасқан мантиға ярайсән, йүр" дәп сөрәватқанмиш, тирәжәп туривалғудәкмән, улар сөрийәлмигүдәк. Ахир улар: "бопту, мушу йәрдила жинини алайли!" Дәп айпалтини егиз көтүргидәк...

-Бова!...Бойнуңни шундаққучақливаптимәнки, тиналмайқапсән.

- Балам, немә болдуң? Мән бар, қоруқма! -Дедиң, иссиқ бағриңға мәһкәм бесип.

Еғиз-бурунлиримни қоқақ бесип кәтти. Нәччә күнләргичә қизип, жөйлүп чиқтим. Бу чөчәк билән чүш исимдин чиқмиди. Өсмүрлүк дәвригә йәткәндә көпрәк ойлайдиған болуп қалдим, "мән оруқ, у семиз" дәп бир-бирини әжәл гирдабиға иттиридиғанлар әйни замандила болуп өткәнму? һазир түгәп кәттиму? Бизниң кочида йоқму? ...

Мән туғулуп өскән кочамға нәзәр салаттим.

2

Кочимиз -орғақсиман ай шәкиллик халта коча. һазир "қош мәсчит" демисә һечким билмәйдиған бу кочимизниң әсли нами "айкоча" икән. Шундақму, бова?

Он тоққуз жүп дәрваза бир -биригә қаришип туридиған бу халта кочимизда көлими, қурулуш нусхиси, мунар -гүмбәзлириниң егизликидин тартип. Ички -ташқи нәқишлиригичә опохшаш икки мәсчит бар. Сиридин тартип, пирамидасиман қалпақлиқ михлириғичә тамамән охшишидиған икки дәрвазиму бир -биригә қаришип туриду. Икки дәрвазидин тәң чиққан икки мусулман бир - биригә салам беришмәйду, тинч - аманлиқ сорашмайду. Оң яқтин чиққини оң яқтики, сол яқтин чиққини сол яқтики мәсчиткә раван болиду. һейт айәм күнлири икки яқиниң жамаәтлири

* мәмәтели зунунниң "шинжаң яшлар - өсмүрләр нәшрияти" нәшр қилған "қош мәсчит" һамлиқ әсәрләр топлимидин елинди.

икки топ болуп, чоң жамәгә қарап маңиду. Бир - бириниңкигә һейитлимайду. Қуда -бажа болушмайду. Бу тәрәптикиләр мейит узитиватса, у тәрәптикиләр той нәғмиси қиливериду. Икки яқтики балиларниң өз ара дост -адаш болушиға йол қоюлмайду. Бу тәрәптики балиларниң ләглики у тәрәп бошлуқида пәйда болған һаман шу тәрәп балилириниң таш чалмилирида өтмитөшүк болмай қалмайду. У тәрәптики кәптәрвазлар бу тәрәптикиләрниң кәптирини тутувалған һаман қанат - қуйруқлирини юлуп - юңдап асманға атиду. Буяқтин - уяққа өтүп қалған хораз-мекиянларниң һәр қандиқи өз катикигә қайтип келәлмәйду. Башқа кочиларниң үстигә қанчилиған көтүрмә өйләр селинған. Бизниңкидә бириму йоқ. Икки тәрәп инақ болмиса, бир - биригә йол қоймиса, көтүрмә өй салғили болмайдикән. Шундақму, бова?

Икки тәрәптики хотун хәқләр өмриниң көп қисми қарши тәрәп хотунлириниң ғәйвәт -шикайитини қилиш билән өтиду. Кир сүйи, юндилар қарши тәрәптикиләрниң босуға, там түвилиригә төкүлиду. Кир сулири қуруп яки тоңлап кетидуки, жедәл мажира қуримайду. Тоңлимайду.

Аңлисам икки яқтикиләр узун йиллардин буян тартқан дәрд - мушәққәт, азаб -күлпәтлириму бир - бириниңкидин қилишмайдикән. "Туңган йиғилиқи"вақтида башқа кочиларниң һәммисигә мустәһкәм дәрвазилар бекитилипту. Бизниң кочидики икки тәрәп пүтүшәлмәпту, бир дәрвазидин кирип чиқишни рава көрмәпту. Қораллиқ чирикләр тосалғусиз кириверипту, булайдиғинини булап булғайдиғинини булғаверипту. Икки тәрәп аччиқ савақ алмапту. Пушайман қилишмапту. Шиң шисәй, гоминдаң һөкүмранлиқ қилған заманларда бир -бирни чеқишиверипту, тутуп беришиверипту. Нәтиҗидә һәр икки тәрәптин һәпсигә елинған, қәтл қилинғанлар тәң нисбәттә дегүдәк болпту. Мана һазир "үчкә, бәшкә қарши һәрикәт" вақти. Улар бир - бирини ғәзәп билән сөкмәктә, паш қилишмақта.

- У - оғри!

- У - өзи тойсиму, көзи тоймайдиған әң чоң баж оғриси !

- У-йиртқуч йолвас !

- У-әшәддий йолвас !

Гоя улар бир-бирини иттиришмәктә:

- Мән оруқ, у семиз !

- У семиз, мән оруқ...

Сәвр-тақәт қилалмидим, бәрдашлиқ берәлмидим, ахир саңа муражиәт қилдим:

- Бова, обдан бова, коча - мәһәллимизниң бир әсирлик тарихи саңа бәшқолдәк аян. Ейтқина, кочимиздикиләр әзәлдин мушундақ наинақмиди? Нәччә йил алдида сорисамғу сән техи кичик, теги - тәктигә йитәлмәйсән, дедиң чопчоңла бир йигит боп қалдимғу мана, әмдиғу ейтип берәрсән? Бова, неманчә хиялға чөкүп кетидиғансән? Мунчә тәқәзза қилмиғинә!

- Мақул, балам, - дедиң ләвзимни йәрдә коймай, - һазир сән кичик бала әмәс, оттура мәктәп оқуғучиси, ақ - қарини пәрқ етәләйсән, гәп - сөзүмниң теги тәктигә йетәләйсән, зеһниң билән аңла, сөзләп берәй:

3

Дурус, кочимизниң әсли нами "ай коча" иди. Айдәк йоруқ, иллиқ коча иди. Қан - қериндашлиқ муһәббити таш - кесәк, там - торуслириғичә сиңип кәткән инақ коча иди, зоридин һаким бәгдәк катта затниң изи, молла садиқ әләм ахунум, абдуреһим низари қатарлиқ пир - устазларниң нәзири чүшкән хисләтлик коча иди! Ясин дамолла һажим һәззәрәтлири ахирәткә сәпәр қилғандин кейин (ятқан йери жәннәттә болғай, илаһә амин) аримиз бузулди, бир мәсчит икки болди, "ай коча" дегән тәвәррүк нам "қош мәсчит"кә өзгәрди. Ағриқ - адавәт, балайи - қаза башланди!

Мәрһум имамимиз ясин дамоллажим һәзрәтлири атақ - абруйлуқ мәрипәтпәрвәр зат иди, пул - мал, алтун - күмүшлириниңму һәдди - һесаби йоқ иди. Һәқтаала униңға бирҗуп қошкезәк оғул ата қилған. Чоңиниң исми һәсән, кичикиниң һүсәйин иди. Бой - искәт, рәң - чирай, хулқ - мижәз жәһәттиму айривалғусиз һалда охшашлиқи билән һәммини һәйран қалдуратти. Өгәнди, билим тапти, юрт кәзди, содигәрчиликниң тилини билди, пул тапти. Имамимиз уштумтут йетип қалди. Оғулларға хәт - хәвәр әвәтилди. Һүсәйин йеқинрақ бир шәһәрдә туруватқанлиқи үчүн бурунрақ кәлгәниди, дәрһал тойини қилип,

атилиқ қәрзидин халас болди. һәптә өткәндин кейин акиси һәсәнқарим кәлди. Имамимиз униң тойини қилип қойған күнинин әтиси намаз бамдаттин бурун ахирәткә сәпәр қилди, кочимиз абруйлуқ имамидин айрилди, ақил, меһрибан, дуагуй атисидин айрилди. Биз әһли жамаәт ярамлиқ бир имамға моһтаж идуқ. Мәрһум имамимизниң қошкезәк оғуллириға тикилдуқ. һәр иккиси билимлик, хуш пеил, әхлақ - пәзиләтлик әһли содигәр йигитләр иди. Қайсисини таллаш керәк? Қаидә - йосун бойичә биз акисини таллидуқ, шәриәт мәһкимисиниң тәстиқ мөһриниму алдуқ. һәммимиз хатирҗәм болдуқ, бурунқидәкла бир мәсчиткә җәм болдуқ.

Худаниң қудрити билән бу қошкезәкләрниң рәпиқилириму қошкезәк ача-сиңиллар икән. Ачиси алтунхеним бурун ятлиқ қилинип һүсәйинқаримниң, сиңлиси тилла хеним кейин ятлиқ қилинип, һәсәнқаримниң никаһиға өтүпту. Хотунлиримизниң ейтишиға қариғанда, улар чөчәкләрдә тәсвирлинидиған һәрқандақ саһибҗамаллардин гүзәл, җәннәт һөрлиридинму чирайлиқ икән. һөсн - җамалда камаләткә йәткән, бай, дөләтмән қошкезәк йигитләр билән тәңдашсиз гүзәл қошкезәк пәризатлар кочимизниң абруйи, шан - шәрипи иди. Биз улар билән пәхирлинәттуқ, махтинаттуқ. Узақ өтмәй бу қан - қериндаш қошкезәкләргә көз тәгди, кочимизға көз тәгди! Бирлик - инақлиқ аптипи билән йоруп, инсаний меһир - муһәббәт һарарити билән иллип туридиған "айкоча"миз наинақлиқ ис - түтәклири астида өч - адавәт җудунлири кезип йүргән қараңғу, соғуқ "қош мәсчит кочиси"ға айлинип қалди!

Вали, һаким, бәг қатарлиқ чоң әмәлдарлар, қазахунум, мудәррсахунум унванлиқ катта затлар яки атақлиқ байлар болмиған мәһәллиләрдики той - төкүн, өлүм - йитим, нәзир - чирағларниң һәммисидә шу мәһәллиниң имамини төргә башлаш атам заманисидин тартип давамлишип келиватқан қаидә-йосун. Бизму һәсән имамни төргә башлайттуқ, иниси һүсәйинқарим униң йенидин орун алатти. Хотун хәқләрниң олтурушида әһвал башқичә бопту. Алтунхеним: "мән ача, синиң юқири тәрипиңдә олтурушум керәк" десә, тилла хеним: "мән акиниң рәпиқиси, имамниң рәпиқиси, өйниң төри мениң!" Дәйдикән. Буларниң талаш - тартиш, җедәл - маҗиралири түпәйлидин һәрқандақ той һазиға айлинидиған болди. Биз - әһли җамаәт, ака - ука қошкезәкләргә мураҗиәт қилдуқ:

-Икки хеним оттурисидики ағриқ - адавәтниң ақивитидин тәшвишлинмәктимиз. Қан - қериндашлиқ риштисини йиңи баштин туташтуруп, уларни инақ, бизни хатирҗәм қилишқайла.

Аңлисақ, ака-укилар мундақ пүтүшүпту: "әр җамаәт сорунлириниң һәр қандиқида юқири орун акиға, мәзлум хәқләр сорунининиң һәрқандиқида юқири орун ачиға мәнсуп!"

-Мән акиниң рәпиқиси, имамахунумниң рәпиқиси,- дәп тәкрарлапту тиллахеним,- юқири орун - мәртивә мениң!

- Мән ача,- дегән сөзидә чиң турупту алтун хеним,- орнумни тартивелишиға һәргиз йол қоймаймән!

Ака-ука өз рәпиқилирини толиму қәдирләйдикән, әтиварлайдикән. Улар арзулуқ рәпиқилирини қайил қилалмапту. Зиддийәт өткүрлишиверипту. Мәсчитниң биқинидики өйдә той болған күни бу ача - сиңиллар йәнә төр талишип қапту. Түрлүк назу - немәт, шеринликләр билән толған дастихан үстигә бир - бирини бесишип, йүз - көзлирини татилап, чачлирини юлушупту, тил - аһанәт, йиға - зарә, қия - чия кочини бир апту. Мәсчиткә кириветип, өз рәпиқисиниң авазини аңлап қалған имамахунум ихтиярсиз һалда бу йәргә кирип қапту, қариса баш көзлири қиммәт баһалиқ йипәк ромал ичидә қалған икки аял бир - бириниң чечини мәһкәм сиқимдашқан һалда помдақлишиватқудәк. Уларниң бой турқи охшаш болупла қалмастин бәс - бәс билән кийишивалған кийимлириму охшаш икән.

- Тур орнуңдин !- Дәп гәҗгисидин юлувапту имамахунум,- һу, биномус алвасти !- Шу сөз билән бир качат сапту.

- һа - һа - һа!..., - Гүлқәқәлири ечилған һалда орнидин турупту тилла хеним-төр талашқиниңға тойә, биномус алвасти!

Алтунхеним ағзини силиғаникән, апақ алқини қипқизил қанға бойилипту. Өз өмридә мәрһум ата - анисидин яки иридин азар йәп бақмиған

хеним бу иза -күлпәткә бәрдашлиқ берәлмәпту - дә:

- Һу, хотунининң тамбилиға сәҗдә қилидиған мунапиқ -дегиничә, бир пиялә ришалини қәһр - ғәзәп билән етипту. Имамниң қаңшири йирилипту. Йүз - көзлири апақ ришалә билән қепқизил қан арилашмисиға көмүлүпту.

Күн - түнләр ағриқ - адавәт ичидә өтмәктә иди. Наинақлиқ үшшуки қошкезәк ака -укилар йүрикидики қан-қериндашлиқ һараритиниң орнини игиливелиш хәвпи қаш-кирпик арилиқида туратти. Биз буларни әпләштүрүш -яраштуруш йолиға қәдәм қойдуқ.

- Хотунини талақ қиливәтсун!- Дәп шәрт қойди акиси,- шу чағдила мән у алвастиниң маңа қилған һақаритини әстин чиқиримән. Укамни бурунқидәкла қәдирләймән.

- Хотунини үч талақ қиливәтмигүчә,- дегән шәртни қойди укисиму,- мән униң хотунумни һақарәт қилған, бир тал езиқ чишини сундуруветкән гунаһидин кечәлмәймән!

Яраштуруш йолида ташланған қәдәм, сиңдүрүлгән әҗирләр зайә кәтти. Питнә - пасат көпәйди, зиддийәт күнсери чоңқурлашти. Инақ қошна һәқәмсайиләрму чәк - чеки көрүнмәс талаш - тартиш чөлидә қуюндәк пирқирашқа башлиди. Бир қисимлар алтунхенимниң, бир қисимлар тилла хенимниң тәрипини алди. Һәрким өзи һимайә қилидиған тәрәпниңкини тоғра деди. Питнә пасат арқилиқ җан бақидиған нақинс, наәһлиләрму чиқип қалди. Улар ака - ука, ача - сиңиллар оттурисида кечә - күндүз гәп тошуп, от үстигә яғ чечишти. Бәзиләр һүсәйинқаримниң һуҗрисиға хупиянә кирип :"сили акилиридин чоң, семиз туғулған. Башлириму акилириниңкидин йоғанрақ иди. Ака болушқа һәсәнқарим әмәс, дәл өзлири мунасип" дәп қутратқулуқ қилса, тилла хенимниң йениға оғриликчә кирип: "бурун туғулғини ачилири әмәс, дәл өзлири икәнла, киндик ана бир кечә -күндүз тәвәллут үстидә турғанлиқи үчүн уйқусизлиқ ичидә гаңгирап қилип, иккилирини алмаштуруп қойғаникән" дәп от қуйруқлуқ қипту. Бәзиләр алтунхенимға әқил өгитипту: "әрлири һүсәйинқарим содигәрчилик қилимән дәп йол азаби - гөр азаби тартса, сили өзлири тәнһалиқ, тәшналиқ дәрдини тарттила. һәсәнқарим болса, шәһәрдин чиқмай тиҗарәт қилип мушәққәтсиз һалавәт көриду. Той - төкүн, өлүм - йитим, нәзир чирағлардин келидиған тапавәтму аз әмәс. Вәхпиләрниң киримичу техи! Қурбан һейтта пүтүн кочимизда қурбанлиқ қилинған қойларниң тирә-үчәй, калла пақалчақлири шу өйгә қарап ақиду. Тиллаханни йоғинатқан ашу пайда -тапавәт әмәсму? Әрлири һүсәйинқаримму әһли илим, қарий қуран киши, һәрқандақ җамә имамлиқиниң һөддисидин чиқалайду. Акисидин обданрақ қуран тилавәт қилалайду, тәпсир ейталайду. Акиси билән чирайлиқчә пүтүшүп нөвәт билән имамлиқ қилса болмамду? Акиси бир ай имам болса, укиси бир ай, бу йил акиси имам болса, келәр йили укиси..."

Бу мәслиһәт алтунхенимға йеқип қапту, ериниму қайил қипту, шуниң билән имамлиқ дәваси башланди. Бир қисимлар һүсәйинқаримни қоллап, қуввәтләп мәһкимә шәригә барса, бир қисимлар һәсәнқаримниң өмүрлүк имам болишини тәләп қилип беришти. Һәртәрәп өзи һимайә қилған кишиниң хисләт пәзиләтлирини махтап көккә көтүрүп, өзи рәт қилған кишиниң евән нуқсанлирини көптүрүшти. Шәриәт бу дәвани һәл қилишқа чарисиз қалди, дотәй - амбалларму амал қилалмиди, өз қоллиғучилириниң тәлипи вә алтун хенимниң тәқәззаси бойичә һүсәйинқарим ахир үрүмчигә раван болди. Буниңдин хәвәр тапқан һәсәнқаримму дәрһал атлинип һүсәйинқаримдин бир күн кейин үрүмчигә йетип берипту. Бу - ниқаблиқ ялмавуз яң җаңҗүнниң қумул хәлқ қозғилиңининң мәшһур сәркәрдиси төмүрхәлпини қәтл қилған күнниң әтиси икән. У ғәрбий дияр хәлқини мәңгү мәһкумлуқта қалдурушниң чарә тәдбири һәққидә қалтис бир китаб йезишқа киришип, юң қәләм билән мунуларни йезиватқан чағ икән: "... бу хәлқниң дини бир, худаси бир, пәйғәмбири бир, кәбиси бир, мәзһипи бир, тили бир, бу алтә бирлик үстигә дил бирлики-зич иттипақлиқ қетилидиғанла болса, түгәшкиним шу, тәхти - бәхтимниң гумран болғини шу!..."

- Оғлум аңлаватамсән? У өз һөкүмини мундақ шәрһиләватқаникән: "дил бирлики - тинчлиқ вә хатирҗәмликниң алтун ачқучи, бай -

баяшатлиқниң ули, билим - мәрипәткә интилиш, ойғиниш, өз - өзини тонувилишниң асасидур, бу ‹бирлик›тин артуқ хәвп - хәтәр йоқ маңа!..."

һүсәйинқарим дәл мушундақ пәйттә яң жаңжунниң алдиға кирипту, жаңжун һүсәйинқарим инам қилған 100 данә тиллани апту, әрзигә қулақ сапту вә хиял сүрүп қапту, шуәснада һәсәнқаримму кирип кәпту - дә 100данә тиллани алдиға қоюпту, әрзини баян әйләп аһ урупту. Жаваб күтүп қол бағлап турупту.

- Ойлишип бақай,- дәп жаваб берипту жаңжун.

Ака-укилар бир-биригә туйдурмастин уқушуп-сүрүштүрүп йүрүп "ойлишип бақай" дегән сөзниң мәнисини биливапту. Акиси 120тилла инам қилған болса укиси 150, икки йүзни инам қиливерипту. һәсәнқарим акилиқ орни түпәйлидин бу дәвада утидиғанлиқиға ишинип кетип, инам йоллашта һүсәйинқаримға йетишәлмигән болса керәк, шуңлашқа яң жаңжун:

- Сәнму мәсчит сал, имам бол! - Дәп буйрупту һүсәйинқаримға,- синиң қоллиғучилириңниң әждади тәрипидин мәсчиткә вәхпә қилған дукан - сарай, йәр - земинларға сән игидарчилиқ қил! һәсәнқаримғиму мундақ дәпту:

- Әслидики мәсчиткә имам боливәр. Синиң қоллиғучилириңниң әждади тәрипидин мәсчиткә вәхпә қилған дукан-сарай, йәр-земинларға сән игидарчилиқ қиливәр!

Дәвада утқан, ғәлибә хушаллиқиға чөмүлгән һүсәйинқарим өз ичидә мундақ қарарға кәпту; шундақ бир жамә салдурайки, намим әлгә таралсун, шөһритим көккә йәтсун, күнләрниң өтиши билән кона мәсчит боюн қисип бир чәттә қалсун!...

һәсәнқарим буни биливалғандәкла сорапту:

- Жаңжун алийлири, қурулғуси мәсчитниң көлими, шәкил-нусхиси...

- Кона мәсчит билән оп-охшаш,- дәп жакарлапту жаңжун,- бир қәдәм кәң-тар, бир ғерич егиз-пәс, болушиға йол қоюлмайду, гүл нәқишлиридин тартип, сир бояқлириғичә оп - охшаш болуш керәк!...

- Билдиңму, оғлум? "Қош мәсчит"ниң тарихи әнә шу! Айдәк йоруқ, баһардәк иллиқ кочимизниң тумандәк тутуқ, жудун пәслидәк соғуқ кочиға айлинип қалғанлиқиниң түп сәвәби әнә шу!

4

Женим бова ! Ахирәткә сәпәр қилғиниңға чарәк әсир болған бүгүнки күндә мән айрилғинимға шунчә йиллар болған юртумға қарап кетиватимән, нуранә чеһриң вә отлуқ нәпәслириң билән иллип туридиған кочамға қарап кетиватимән, йеқинлашқансери сеғиниш - интизарлиқ отлири лавулдимақта, тәшвиш - әндишилирим күчәймәктә: аһ, мениң кочам, қанлиқ тарихи сәргүзәштләрни өз бешидин кәчүргән һәсрәт - надамәтлик кочам! Тинч, иттипақлиқ баһариниң арамбәхш аптипида йоруп иллиғансәнму яки өзһалитиңчә туривәргәнсәнму? Сүбһи - сәһәр вақтида қариму қарши икки дәрвазидин тәң чиққан икки мусулманниң "әссаламуәләйкум, вәәләйкум әссалам"ни бәҗа кәлтүрүп бир мәсчиткә қарап достанә қәдәм ташлаватқанлиқини көрәрмәнму якиәйнизаманлардикидәк"мәноруқ,усемиз"дәп бир бирини иттиришиватқан наданларниму? һөрмәтлик йиңи имамимиз бир мәсчиткә жәм болған әһли жамаәттин: "инсанниң хар вә зәбун болушиға сәвәб немәдур?" Дәп сориса, пүткүл жамаәт: "икки нәрсидур: бири жаһиллиқ вә наданлиқ; иккинчиси, тәприқ вә ихтилаптур" дәп жаваб бәрсә; "иззәт -абруй, қуввәт немә билән болур?" Дегән һаман :"билим -мәрипәт, иттипақлиқ билән болур"* дәп йәкдиллик билән жаваб бәрсә, хушаллиқтин йүрәклирим йерилип кәтмәсмиди? Сениңчу, бова? Бош, бикар қалған йәнә бир мәсчитниң көз гөһәрлиримиз, үмид юлтузлиримиз үчүн арамбәхш бағчә, йәсли қилип берилгәнликини көрсәмчу? У чағда мән ғәмкин қәбрәңни мәһкәм қучақлап, бар авазим билән хитаб қилмасмидим :

- Бова, жиним бова, хатиржәм бол, арзу мурадиң гүл - чечәк ачти!

1986- Йили, январ. Қәшқәр.

* соал - жаваблар абдуқадир дамолламниң "ақаид зөрүрий"дин илинди.

Шеирлар*

Абдулжан Азнибақиев (Қазақистан)

Әзизләп Өтимән

көңүлни, беһош күнимни,
азапни, қайғу-муңимни,
мениң билән бөлүшкиниң үчүн.
ойғитип қайта илһамни,
жүрәккә йеқип гүлханни,
сәйлигаһта көрүшкиниң үчүн.
лирикам, мән сизни әзизләп өтимән!

хуш-арам бәргән көңүлгә,
мәһлия қилған өмүргә,
бәк йеқимлиқ күлүшлириң үчүн.
қолуңни берип қолумға,
һйим болуп йолумда,
зади сениң көнүшлириң үчүн.
лирикам, мән сизни әзизләп өтимән!

алдамчи мону ялғанда,
тәлпүнүп бүйүк арманға,
чин вападар садиқитиң үчүн.
өзәңгә мәккәм бағлиған,
тил-көздин мени сақлиған,
маңа өчмәс муһәббитиң үчүн,
лирикам, мән сизни әзизләп өтимән!

Учумкарларға Тиләк

артта қалди синип, парта, қәлимиң,
саңа көйгән устаз дегән адимиң.
елип чиқар һур мустәқил һаятқа,
арман атлиқ тәшрип қилған қәдимиң.

силәр нурлуқ елимизниң гүллири,
нами улуқ хәлқимизниң көз нури.
мәртивисин көтириштә чоққиға,
әҗдатларниң арзу-арман, үмүти.

* "қазақистан варис әдәбий иҗадийәт бирләшмиси"ниң торидин елинди.

ачқан чеғи өмүр-китап бәтлирин,
балиликни әслитиду хәтлириң.
анаңдәкла йөләнчиң боп туриду,
жирақтики алтун уга - мәктивиң.

учумкарлар бүгүн қанат қақтиңлар,
арманларни жүрәкләргә яқтиңлар.
деңиз кәби бир синипта он бир жил,
билим елип, бүгүн сәл боп ақтиңлар.

бешиңларға азар-күлпәт қонмисун,
силәр билән һаят парлақ йорисун.
көзүңларда үмүт-учқун өчмәстин,
мәктәп нами җими йәргә тонулсун!

Балилиқим

Бал дәврим, балилиғим - қалиғичим,
Әскә еп, шеиримға қачилидим.
Йүзүмни күлкә орап турсимичу,
Ақиду сеғиништа тамчилирим.

Бал дәврим, балилиғим - қалиғичим,
Ядимда унутулмас есил чеғим.
Доп тепип достлар билән өйимизниң,
Чаққантуқ деризисин қанчә қетим.

Бал дәврим, балилиғим - қалиғичим,
Қойнуңда қалди ойнап-қачқанлирим.
Дәсләпки сезим билән муһәббәттин,
Қизларға сирлиримни ачқанлирим...

Бал дәврим, балилиғим - қалиғичим,
Шохлиғим үчүн талай қамчилидиң:
Беғида хошнимизниң путум сунған
Жиқилип дәриғидин аличиниң.

Бал дәврим, балилиғим - қалиғичим,
Ейтқинә, оюн кәби "қач-қачмедиң?
Туюқсиз өтүп кәттиң жиллар қоғлап,
Һаятниң билмәптимән парчилиғин.

"Қутадғу Билик" Ниң Әсли Текисти Билән Һазирқи Заман Түркчә Вә Уйғурчә Селиштурмиси

Мәмәттурсун Зунун Оқя Тәйярлиған

Bi-smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm
I
Teñri 'azze ve celle ögdisin ayur

D - bismi›llâhi›r-rahmânl›r-rahim
I. Tanri azze ve cellenin medhini söyler

Бисмиллаһиррәһманиррәһим
(Айиғучи вә көйүнгүчи тәңриниң ети билән башлаймән)
Биринчи бап :
Һәммдин әзиз вә улуғ болған тәңриниң мәдһийси баянида

Metin: 0001. Bayat atı birle sözüg başladım
Törütgen égidgen keçürgen idim
Çağdaş türkçe: 1 yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan tanrının adı ile söze başladım.
1. Худа ати билән сөзүм башлидим
Төрәлткән, өстургән, кәчүргән езим.

Metin: 0002. Üküş ögdi birle tümen miñ senâ
Uğan bir bayatka añar yok fenâ
Çağdaş türkçe: 2 kadir ve bir olan tanrıya çok hamd ve binlerce sena olsun፧ onun için fânilik yoktur.
2. Тола мәдһи бирлә түмән миң сәна,
Қадир бир худаға аңа йоқ пәна.

Metin: 0003. Yağız yér yaşıl kök kün ay birle tün
Törütti halâyık öd üdlek bu kün
Çağdaş türkçe: 3 kara yer ile mâvî göğü, güneş ile ayı, gece ile gündüzü, zaman ile zamaneyi ve mahlûkları o yarattı.
3. Қоңур йәр, йешил көк, күн, ай бирлә түн _
Ятратти заман, вақит, мәхлуқ вә күн.

Metin: 0004. Tiledi törütti bu bolmış kamuğ
Bir ök bol tédi boldı kolmış kamuğ
Çağdaş türkçe: 4 istedi ve bütün bu varlıkları yarattı፧ bir kere :— «ol!»—Dedi, bütün diledikleri oldu.

4. У халап яратти, ямалди путун,
У бирла деди " бол" бар олди путун.

Metin: 0005. Kamuğ barça muñluğ törütülmişi
Muñı yok idi bir añar yok éşi
Çağdaş türkçe: 5 bütün bu yaratılmış olanlar ona muhtacdır꞉ muhtaç olmayan yalnız tanrıdır꞉ onun eşi yoktur.
5. Бу барчә яралған муһтаждур аңа,
Игәм сән биһаҗәт, йоқ hh саңа.

Metin: 0006. Ay erklig uğan meñü muñsuz bayat
Yaramaz seniñdin adınka bu at
Çağdaş türkçe: 6 ey kuvvetli, kadir, ebedî ve müstağni olan tanrı, senden başkasına bu ad Yakışmaz.
6. Әй қадир вә мәңгү биһаҗәт баят,
Сениңдин бөләккә ярашмас бу ат.

Metin: 0007. Uluğluk saña ol bedüklük saña
Seniñdin adın yok saña tuş teñe
Çağdaş türkçe: 7 ululuk ve büyüklük sana mahsustur꞉ sana eş ve denk olan başka biri yoktur.
7. Улуғлуқ саңа һәм бүйүклүк саңа,
Сениңдин бөләк йоқ саңа туш - тәңа.

Metin: 0008. Aya bér birikmez saña bir adın
Kamuğ aşnuda sen sen öñdün kédin
Çağdaş türkçe: 8 ey bir olan tanrı, bir başkası sana şerik koşulamaz꞉ başta her şeyder evvel ve sonda her şeyden sonra sensin.
8. Әй бир сән, бирикмәс саңа башқа бир,
Бурун сән җимидин,җимидин ахир.

Metin: 0009. Sakışka katılmaz seniñ birlikiñ
Tüzü neñke yetti bu erkliglikiñ
Çağdaş türkçe: 9 senin birliğin hesaba gelmez꞉ bu kudretin her şeye hâkimdir,
9. Санаққа қетилмас сениң бирлигиң,
Путун нәрсигә йәтти қудрәтликлигиң.

Metin: 0010. Séziksiz bir ök sen ay meñü eçü
Katılmaz karılmaz sakışka seçü
Çağdaş türkçe: 10 sen, şüphesiz, birsin, ey sonsuz tanrı; istisna sayıya gelmez.
10. Гуман йоққи, бир сән, әй мәңгү худа,
Өзүң һәр ничук сан - санақ сиртида.

Metin: 0011. Ay iç taş biligli ay hakku’l-yakîn
Közümde yırak sen köñülke yakın
Çağdaş türkçe: 11 ey içi ve dışı bilen, ey hakku›l-yakîn꞉ gözden uzaksın, fakat gönüle yakınsın.
11. Ичу - таш билгучи әй һәққулйәқин
Көзүмдин йирақсән, көңүлгә йеқин.

Metin: 0012. Barıñ belgülüg sen kün ay teg yaruk
Neteglikke yetgü köñül ögde yok
Çağdaş türkçe: 12 senin varlığın, parlak güneş ve ay gibi, bellidir: fakat nasıl olduğunu kavrayacak gönül ve akıl yoktur.
12. Ерур барлиғиң күн вә айдәк йоруқ,
Тегиңгә йетүчи көңүл - әқил йоқ.

Metin: 0013. Ne ersedin ermez seniñ birlikiñ
Ne erselerig sen törüttiñ seniñ 10 yusuf has tayangu
Çağdaş türkçe: 13 senin birliğin eşya ile ilgili değildir: eşyayı sen yarattın, onlar senindir.
13. Нәмәliктин әрмәс сениң бирлигиң,
Яраттиң җимини, җисми сениң.

Metin: 0014. Kamuğ sen törüttüñ ne erselerig
Yokadur ne erse sen ök sen tirig
Çağdaş türkçe: 14 her varlığı sen yarattın; varlık yok olur, bakî kalan yalnız sensin.
14. Пүтүн бар немәтни яраттиң өзүң,
Йоқилур җисми, тирик сән өзүң.

Metin: 0015. Törütgen barıña törütmiş tanuk
Törümiş iki bir tanukı anuk
Çağdaş türkçe: 15 yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şâhiddir: yaratılan iki — birin hâzır şahididir.
15. Яратқан барлиғиға яралған тануқ.
Яралған икки бир тануқи еник.

Metin: 0016. Anıñ okşağı yok azu meñzegi
Neteglikke yetmez halâyık ögi
Çağdaş türkçe: 16 onun eşi yahut benzeri yoktur; nasıl olduğuna mahlûkların aklı ermez.
16. Униң охишиши йоқ вә яки теңи,
Ничүклүккә йәтмәс халайиқ еңи.

Metin: 0017. Yorımaz ne yatmaz udımaz oduğ
Ne meñzeg ne yañzağ kötürmez boduğ
Çağdaş türkçe: 17 yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; ne benzer, ne kıyâs edilir, ne de tasavvur götürür.
17.У йүрмәс, у ятмас, ойғақ, ухлимас,
Униңдин йирақтур тәсәвур - қияс.

Metin: 0018. Kédin öñdün ermez ne soldın oñun
Ne astın ne üstün ne otru orun
Çağdaş türkçe: 18 arkada veya önde değildir; ne sağdadır, ne solda; yeri ne altta, ne üstte, ne de ortadadır.
18. Нә алдида, нә кейин, нә оң - солда,
Нә пәстә,игиздә, нә удулда у.

Metin: 0019. Orun ol törütti orun yok añar
Anıñsız orun yok bütün bol muñar
Çağdaş türkçe: 19 yeri o yarattı, onun için yer bahis mevzuu değildir; şunu bil ki, onsuz da

yer yoktur.
19.Орун ол яратти, орун йоқ аңа,
Униңсиз орун йоқ, ишәнгин буңа.

Metin: 0020. Ay sırka yakın ay köñülke ediz
Tanuk ol saña barça sûret bediz
Çağdaş türkçe: 20 ey her sırra yakın, ey her gönül için yüksek tanrı, bütün suret ve şekiller sana şahittir.
20. Әй сирға йеқин, әю көңүлгә әзиз,
Гувадур саңа барчә сүрәт вә из.

Metin: 0021. Törüttüñ tümen miñ bu sansız tirig
Yazı tağ teñiz kötki oprı yirig
Çağdaş türkçe: 21 bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ova, dağ, deniz, tepe ve çukurları sen yarattın.
21.Яраттиң түмән миң тирик,санақсиз,
Қуруқлуқ қара тунни, чуқур, тағ, дала, доң, деңиз.

Metin: 0022. Yaşıl kök bezediñ tümen yulduzun
Kara tün yaruttuñ yaruk kündüzün
Çağdaş türkçe: 22 mâvî göğü sayısızyıldızları ile süsledin, karanlık geceyi ışıklı gündüz ile aydınlattın.
22. Безәттиң йешил көкни юлтуз билән,
Юруттуң қара түнни кундуз билән.

Metin: 0023. Uçuğlı yorığlı tınığlı neçe
Tirilgü seniñdin bulup yér içe
Çağdaş türkçe: 23 uçan, yürüyen ve duranların hepsi rızıklarını senden bularak, yeyip, içerler.
23. Учарлиқ, маңарлиқ, тинарлиққи бар,
Сенңдин ичип, йәп тириклик қилар.

Metin: 0024. Ediz ʼarşta altın serâka tegi
Tüzü barça muñluğ saña ay idi
Çağdaş türkçe: 24 yüksek arş›tan alttaki toprağa kadar bütün her şey, hepsi sana muhtacdır, ey rabbim.
24. Егиз әрш үстидин йәр астиға та,
Пүтүн барчә муһтаж әй игәм саңа.

Metin: 0025. Ayâ birke bütmiş tiliñ birle ög
Köñül bütti şeksiz amul tutğıl ög
Çağdaş türkçe: 25 ey tanrının birliğine inanmış olan, onu dilin ile öğ; gönülün tereddütsüz inandı ise, aklını işe karıştırma.
25. Ая һәққә пүткән, ач һәмдигә тил,
Дилиң пүтсә шәксиз, йүгрүтмә әқил.

Metin: 0026. Neteglikke kirme küdezgil köñül
Barıña bütün bolğıl amrul amul
Çağdaş türkçe: 26 nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet; varlığına inan, sükûn ve huzura

kavuş.
26. У қандақ демәктин көңүлни күзәт,
Путүп барлиғиға асайишқа йәт.

Metin: 0027. Kalı kançaka kirme tutğıl özüñ
Kalı kançasız bil uzatma sözüñ
Çağdaş türkçe: 27 nice ve nasıl olduğuna karışma, kendini tut; onu nicesiz ve nasılsız bil, sözünü uzatma.
27. Ничук, қанчә дәп йүрмә, туркин өзүң,
Ничук, қанчисиз бил, узартма созуң.

Metin: 0028. Ay muñsuz idim sen bu muñluğ kuluğ
Suyurkap keçürgil yazukın kamuğ
Çağdaş türkçe: 28 ey müstağni olan rabbim, sen bu muhtaç kulun bütün günahlarını şefkatle affet.
28. Бу муңлуқ қулуңни, әй муңсиз игәм,
Кәчүргин гунайини әйләп кәрәм.

Metin: 0029. Sañar ok sığındım umınçım saña
Muñadmış yérimde elig tut maña
Çağdaş türkçe: 29 asıl sana sağındım, ümidim sendedir; muhtaç olduğum yerde elimden tut.
29. Саңала сиғиндим, умидим саңа,
Қийинлиқ йеримдә мәдәт қил маңа.

Metin: 0030. Sewüg sawçı birle kopurğıl méni
Elig tuttaçı kıl könilik küni
Çağdaş türkçe: 30 mahşer günü beni sevgili peygamber ile birlikte hasret, onu bana şefaatçi kıl.
30. Сөйүмлук рәсул бирлә турғуз мени,
Қолум тутқучи қил қиямәт күни.

Metin: 0031. Tüzü tört éşiñe tümen miñ selâm
Tegürgil kesüksüz tutaşı ulam
Çağdaş türkçe: 31 onun dört arkadaşının her birine aralıksız, devamlı sayısız selâm eriştir.
31. Униң төт яриға түмән миң салам,
Йетиштүр мениңдин давам вә давам.

Metin: 0032. Uluğ künde körkit olarnıñ yüzin
Elig tuttaçı kılğıl edgü sözin
Çağdaş türkçe: 32 ulu günde onların yüzünü göster, şefaatlerini bana yardımcı kıl.
32. Улуғ күндә көрсәт уларниң йүзин,
Қолум тутқучи әйлә яхши сөзин.

Metin: 0033. Séni erdüküñ teg ögümez özüm
Séni senmet öggil kesildi sözüm
Çağdaş türkçe: 33 seni olduğun gibi medhedemiyorum; seni sen medhet! Sözüm kesildi.
33. Сени махтиялаймән лайиқ өзүм,
Сени сәнла махта, кесилди сөзүм.

Юмурлар

бизниңкини уруватиду

бир тул аял билән той қилип ажрашқан йәнә әр киши той қилипту. бу иккийләнниң бурунқи турмушидин бирдин балиси бар икән. той қилғандин кейин йәнә бир балиси болупту. йиллар өткәндин кейин, аял бағчида балилириң оюн ойнашлирини көрүватқанда, балилар урушқили турупту.

аял: дадиси, дадиси, балилар бағчида урушуватиду! дәп варқирапту

дадиси: ким ким билән урушуватиду?

аялниң жаваби опочуқ

сениңки билән мениңки бизниңкини уриватиду.

мәдәнийәт

әхмәт, әрдәм, полат таможнидин өтүш үчүн сақлап турупту. таможна хадимлри сомкиларни тәкшүрүшкә башлапту. алди билән әхмәтниң сомкисини тәкшүрүптикән, ичидин йәттә тал иштан чиқипту.

— нимишқа йәттә тал?- дәп сорапту.

у жаваб берип дәпту:

— һәптиниң йәттә күни бар, һәр күн үчүн бир тал, дүшәнбә, сәйшәнбә чаршәнбә...

— буниң пакизлиқини көрмәмдиған, апирин! бу мәдәнийәткә.

нөвәт әрдәмниң сомкисиға келипту. қариса сәккиз тал иштан чиқипту.

— йәттиниғу чүшәндуқ, әмма немишқа сәккиз?— дәп сорапту. әрдәм жавабән:

— дүшәнбә, сәйшәнбә чаршәнбә... һәр күнгә бир тал, һәр еһтималға қарши йәнә бир тал запас иливалдим,— дәпту.

— вай-вуй бу адәмләрдики пакизлиқ мәдәнийитигә қараңлар,— дейишипту хадимлар.

әмдики нөвәт полатқа кәпту,таможна хадими қариса сомкидин 12 тал иштан чиқипту.

— ваһ, ваһ ваһ, немә болса йәнила бизниң мәһәллиниң адәмлири пакиз икән жуму! шуниң пакизлиққа қаримамдиған,-дегәч сорапту:

— немишқа 12 тал?

— январ, феврал март, ...- дәп санашқа башлапту полат.

рамизан

нәсирдин әпәндимдин сорапту:

әпәндим, рамизан түгәйла дәп қалди, сизниңчә рамизан биздин рази болғанмиду?

"рази болғанду, әлвәттә рази, болмиса һәр йили 10 күн балдур келәмти?"

әмма әпәндим бундақ бәрикәтлик бир айниң түгигәнликидин көңлимиз бәк йерим болди.

билмәйду дәмсиләр, шуңлашқиму рамизан түгиди дәп "азаблинип" 3 күн байрам қилисиләр әмәсму!

түркчидин мурат орхун уйғучилаштурған

18-Сонет

Вилям Шекиспер (Әнгилийә)

пәсли язға селиштурай сени қандақ?
сөйүмлүксән, тәпти меһриңгә яз һәйран.
йирик шамал салар ғунчәсигә қийнақ,
өмүр дәвасида бир ләһзә яз вәйран.
көкниң көзи чақнар бәзән оти қайнақ,
алтун чеһрин тосар әммаки бир дәвран.
гүзәл ичрә һәр гүзәлгә чүшәр байрақ,
тасадип я җаһан бәргәндә бир һеҗран.
сениң язиң мәңгүлүктур солмас бирақ,
гүзәлликиң йүтмәс һәр анда сән җәвлан.
сайәсидә өлүм салса тәһдит йирақ,
заман бирлә өчмәс мисрада сән сәйлан.
нәпәс путмәй, көзләргә нур болмиса ят,
бу мисралар яшар саңа берип һаят.

инглизчидин хәндан тәрҗимиси

юртимизниң

(мәһмуд дәвриш (пәләстин

Юртимизниң,
У аллаһниң каламиға йеқин,
Булуттин өгзиси бар.
Юртимизниң,
У исимниң сүпәтлиридин узақ,
Йоқлуқ хәритиси бар.
Юртимизниң,
У күнҗүт уруқидәк кичик,
Самавий упуқи бар...Вә юшурун бир һеңи.
Юртимизниң,
У чил қанитидәк пеқир,
Муқәддәс китаблири бар... Вә кимликтә җараһәт.
Юртимизниң,
У йериқ идирлиқлардики пахтәк,
Йеңи өтмүшниң искирипкиси бар.
Юртимизниң, у әсир аял
Арзу яки күйүктики өлүмниң һүррийити бар.
Юртимиз, қанлиқ кечисидә
Йирақтин-йироққа нур чачқан җәвһәр
Юртумизниң сиртини йорутқан...
Әмма биз юртимизниң ичидә
Тунҗуқуп кетиватимиз!

Әрәбчидин Уйғурулла Тәрҗимиси

Уйғурчә Сөзлишиш

Әзиз Әйса Әлкүн (Әнгилийә)

Иш орнумдин миң тәсликтә икки саәтлик рухсәт сорап биринчи әвлад кимликимниң вақти өткәнлики үчүн нопусум турушлуқ сақчи понкитиниң нопус бежириш бөлүмигә иккинчи әвлад кимликкә илтимас қилишқа бардим. Шунчә әтигән барғинимға қаримай нопус бежириш ишханисиниң алдида адәмләр алимму бурун арғамчидәк узун өчирәттә өз нөвәтлирини тәхирсизлик билән күтүшни башливетипту. Нә амал, шәһиримиздә адәм коп, мәнму алдираш бу узун сәпкә қошулдум ...

Алдимда бешиға доппа кийгән, иштининиң пушқиғини тизиғичә түрүвалған, сақал бурутлири қамлашқан вә бу турқидин шәһәргә тәвә бирәр йезидин кәлгәнлики билинип турған 50 яшлар чамисидики бир акимизниң арқисида туруп өзүмниң нөвитини күтүп турдум.

Вақтимни бикар өткүзүветишкә көңлүм қиймай янфонумни елип тор хәвәрлирини көрүшкә башлидим... аридин анчә узақ өтмәй алдимда турған акимизниң туюқсиз сориған соали диққитимни өзигә тартти.

- Укам, мән сәй дадүйдин әтигәндә сәнлода сәй сатқили кәгән. Ишни түгитип йи дәй шән фәнҗимни әр дәй шән фәнҗигә хуәнлә қилай дигәнтидим. Бу ишни мушу пәйсода бәнла қиламдиғанду?

Бу шалғутлашқан соалға қандақ җаваб бериш керәклики тоғрисида ойлинипирақ сөз башлидим:

-Ака, сизниң уйғур икәнликиңизгә гуманим йоқ әмма бу гәплириңизни аңлап сизниң маңа уйғурчә сөзләватамсиз яки хәнзучә сөзләватамсиз, пәрқини айриялмай қалдим...

-Укам өзлә нәдә чоң болған хо хәнзә? Дегиничә қаш-қапақлирини туруп усти-бешимға инчикиләп қарашқа башлиди.

Мән тәмкинлик билән акимизниң бу сөзигә җаваб қайтуруп мундақ дедим:

-Ака, силиниң гәплирини таза чүшинәлмидим, әгәр хата чүшәнмигән болсам силә әсли мундақ димәкчимидилә - мән көктатчилиқ мәһәллисидин әтигәндә уч чақлиқ мотосиклитта көктатлиримни сатқили кәлгән. Ишимни түгитип қайтишимда биринчи әвлад кимликимни иккинчи әвлад кимликкә алмаштурай дегән идим. Бу рәсмийәтләрни мушу сақчиханида бежирәмдиғанмиду?

Мән сөзүмни түгитипла акимиздин соридим:

-Ака мән силиниң гәплирини тоғра чүшнптимәнму?

-Укам, силә мени сәһралиқ көрүп әтигәндила шаңхо қилай дәмла?

Мән өзүмни күлүмсиргән бир қияпәттә тутуп җавабән мундақ дидим:

Яқ ака, мениң силини мәсхирә қилиш нийитим йоқ, һәргиз хата чүшинип қалмисила. Мән силини уйғур дәп билгәнликим үчүн силә билән уйғурчә сөзлишишни истидим шу....

Шу дәқиқидә йәнә қандақтур бир гәпләрни қилай дәп һазирлиниватқинимда өчирәт нөвити келип қалған бу акимиз мениң сөзүмни аңлашни халимиғандәк, үн-тинсизла мени арқида қалдуруп алдираш иш бежириш көзникигә йүрүп кәтти...

2012-Йили, июл, ақсу

өлүм

кәтлин калдима (истонийә)

Сән өлгәндә
Мән бир көчәт тикимән.
Бир көчәт тикимән путлириңниң алдиға,
Бир көчәт тикимән бармақлириңниң арисиға,
Төт шахлиқ алма көчити у.
Төт шахлиқ нәшпут көчитиму бар
Йәнә бир қолуңдики бармақлар арисиға.
Қизил ерән көчити тикимән бешиңниң төписигә,
Көңлүм йерим болуп
Сеғинғанда
Ятимән туприқиң үстидә,
Қизил ерән дәрихи бешимниң төписидә,
Төт шахлиқ мевә дәрәхлири
Бармақлирим арисида пети
Йәру асманға қулақ салимән, дәрәх болимән.
Күтимән һәмдә
Дәрәхләр япрақлирини аста маңа ташлиғучә
Худди сән қилғандәк анда-санда,
Иккинчи вә үчинчи дәрәхләрму
Нәшпут, алмилирини ташлар үстүмгә
Худди сән қилғандәк анда-санда,
Вә мән сени күтимән
Худди сән күтмигәндәк әсла.
Қариғинә
Андин үстибеши ташланған дәрәхкә қарап
Яш төкимән
Азғинә.

Инглизчидин Хәндан тәрҗимиси

Җүп Ат

Абдулла Тоқай (Татаристан)

Чаптуруп җүп ат, қазанға[1] топтоғра кәттим қарап.
Чаптур, һарвикәш етиңни, бир ноқуп, бир тартишлап.

Кәч иди, ай ялтирар шатлиқ билән нурлар чечип,
Әндиккән соғуқ шамалдин япрақму титрәк бесип.

Һәр тәрәп тинч, аңлинар әмма авазлар бир қаян,
Көз бағланған, уйқу һәм һәммини басқан тамам.

Бир вақт ачсам көзүм алдимда йочун бир дала,
Бу өмрүмдә тунҗи рәт,аһ, бундақ айрилиш маңа!

Хош, аман бол, кәчүр мени, әй, мениң өскән йерим,
Мән қилармән катта иш дәп ойға һәм чөккән йерим.

Хош, өмүр өткән шәһәр, әмди йирақта қалдиңиз,
Аһ, тонуш юртлар, көзүмдин сиз тамам йоқалдиңиз.

Ич пушар, йүрәк янар, һәсрәт ичидә ойдимән,
Һәтта бирәр достму йоқ, ялғуздурмиз ой вә мән.

Туттикин кимниң ували, бу сәпәр тимтас, узақ,
Ейтилмас һәм левәннниң доппа-үзүклиригә қошақ.

Һечбир нәрсәм йоқ кәби, бир нәрсә йоқ, бир нәрсә ким,
Һәр нәрсә бар, йоқ қериндаш, бу йәрләрдә мән йетим.

Барчә яттур бу юртта, миңғәли, бикмолла ким?
Бикмуһәммәт, биктемир[2], биләлмидим, әлләким!

Айрилип сәндин қериндаш, макансиз, мүшкүл яшаш,
Бу һаяттур бәәйни қояшсиз-айсиз яшаш.

Шундақ ойлар билән таштәк қатти һәм бу башлирим.
Булақ кәби ихтиярсиз, ақти, кәтти яшлирим.

Бир аваз кәлди қулаққа, яңрап қалди бир заман,
"Тур, йигит, кәлдуқ қазанда, алдимизда шу қазан".

---

[1] قازان-روسيه فېدراتسيەسگە تەۋە تاتارستان جۇمهۇرىيىتىنىڭ پايتەختى
[2] مىڭغەلى، بىكموللا، بىكمۇھەممەت، بىكتېمىر تاتار خەلقىنىڭ زىيالىي- ئۆلىمالىرىنى كۆرستىدۇ
[3] پۇچماق- بۇرجەك، مەھەللە دېگەن مەنىدە
[4] ئۇچماق- جەننەت دېگەن مەنىدە

Бу аваздин шатлиқта яйрап кәтти җан-теним,
Һарвикәш, һәйдә қазанға, бар күч билән чап етиң.

Сәһәр аңлинар намазға бир гүзәл муңлуқ әзан,
Еһ, қазан, дәртлик қазан, муңлуқ қазан, нурлуқ қазан!

Мушу җайда әҗдадлирим төрлири-пучмақлири[3],
Мунда һәм дәртмән көңүлниң һөрлири-учмақлири[4].

Бардур һекмәт-мәрипәт, ерпан чачар мунда нур,
Күтәр һәм назук белим, җәннитим шу җайда һөр !

"фикир" гезитиниң 1907-йили 6-майдики саниға бесилған.
уйғурчилаштурғучи фәруқ таран (америка)

Хурҗунум

Фәруқ Таран (Америка)

узун бир йол икән қалдим һалсирап,
билмидим қанчилик яр болди амәт.
сәпәр хорҗунумни төктүм алдирап,
йеникла туратти, нә бу карамәт?

көрдүңму һәсәтниң арғамчиси у,
қийниған бәзидә алғузмай тиниқ.
әнә, бихәстиликтә дәссигән тикән,
әнә, саддилиқтин өзүң үскән мих.

чиң тутқан қолуңни садиқ һәмрайиң
һерипту, уйқуға кетипту - саәт.
айримай күн түнни қилған әмгикиң,
тәрҗимһал үстидә икки қур пәқәт.

авайла, қолуңда тутуқ хәритә,
һаятниң йоллири түз әмәс, ача.
пәхрлик дәмлириң аз әмәс, лекин
турмамду пушайман лиқ турған қача.

бир янда марҗандәк чечилип ятар,
азаб вә хошлуқтин пүткән көз йеши.
туриду әқлниң таразисиму,
виждан вә әхлақниң адил гир теши.

пушайман инсанға даимлиқ меһман,
һөл хишқа дәссәймиз болмай еһтият.
әслидә алтунға бәргүзсиз савақ,
йеқилғиним үчүн болмаймән uят.

төнүгүн бөшүктин башланған һаят,
улинар бақийға йәнә бир учи.
карванлар тохтимас һаят бир сәпәр,
мәнму шу қатарда аддий йолучи.
2016-йили 29-март

уйғурчә-түркчә селиштурма мақал-тәмсилләр

ат айлинип оқурни тапар.
Ağaç ne kadar yüksek olsa da yaprakları yere düşer.

ач немини йемәс, тоқ немини демәс.
Aç ne yemez, tok ne demez.

алдириған йолда қалар.
Acele yürüyen yolda kalır.

баш йерилса бөк ичидә, қол сунса йәң ичидә.
Kol kırılır, yen içinde kalır.

башқиға ора колиған өзи чүшәр.
Öküzün yazın harmanda pislediği, kışın saman olarak önüne gelirmiş.

бай кийсә мубарәк болсун, кәмбәғәл кийсә нәдин алдиң.
Hizmetçi kırarsa suç, hanım kırarsa kaza.

болидиған ашлиқ көкидин мәлум.
Adam olacak çocuk bokundan belli olur.

бүгүнки ишни әтигә қойма.
Bugünkü işini yarına bırakma.

бәш қол тәң әмәс.
Beş parmağın beşi de bir değil.

таш чүшкән йеридә езиз.
Taş, yerinde ağırdır.

җапа тартмай һалавәт йоқ.
Paça ıslanmadan balık tutulmaz.

җапани чәкмигән ашиқ, вапаниң қәдрини билмәс.
Cefayı çekmeyen safanın kadrini bilmez.

җан болса җаһан, аш болса қазан.
Baş sağ olursa börk çok bulunur.

чапиқини алимән дәп җиттақ қилипту.
Kaş yapacağım derken göz çıkarmış.

чашқанниң өлгүси кәлсә, мүшүкниң қуйруқиға есилипту.
Eceli gelen it cami duvarına siyer.

чақирмиған йәргә барма, чақирған йәрдин қалма.
Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme.

көп түкүрсә көл болур (тама тама көл болур).
Halk tükürse göl olur.

кишиниң тохуси кишигә ғаздәк көрүнәр.
Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.

гүл гүли билән, хил хили билән.
Kaz kazla, daz dazla, kel tavuk kelhorozla.

мозайниң йүгириши саманлиққичә.
Kedinin gideceği samanlığa kadar

өчкидиму сақал бар.
Keçide de sakal var.

өчкигә жан қайғу, қассапқа мал қайғу.
Kasap et derdinde koyun can derdinde.(Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı).

өлмигән жанда үмид бар.
Can çıkmadan ümit kesilmez. (Çıkmayan candan umut kesilmez).

елишмиғичә тепишмас.
Çekişmeden pekişilmez.

әқил яшта әмәс, башта.
Akıl yaşta değil, baştadır.

ит мүшүкни буйриса, мүшүк қуйруқини буйрупту.
İt ite, it de kuyruğuna buyurur.

ялаң аяқ судин қорқмапту.
Islanmışın yağmurdan pervası yoktur.

йотқанға қарап пут сун.
Ayağını yorganına göre uzat.

қазанға немә салсаң, чөмүчкиму шу чиқиду.
Kazanına ne korsan çömçende o çıkar.

қизим саңа ейтай, келиним сән аңла.
Kızım sana söylüyorum, gelinim sen dinle.

әтики қуйруктин бүгүнки өпкә әла.
Bugünkü tavuk, yârınki kazdan iyidir.

әқил яшта әмәс, башта.
Akıl yaşta değil, baştadır.

мәмәттурсун зунун оқя (әнгилийә) тәйярлиған

Шеирлар

Әзиз Әйса Әлкүн (Әнгилийә)

Муһәббәт Қәләси

Бағлиған қәлбимизни мәвһум муһәббәт,
Чарчиған күтүшләргә тоюнған тақәт.
Тунҗи қетимда бизни учраштурған йәр -
Ашиқларниң истанбули - султан әхмәт!

Висал теңи атқан йәр деңизға туташ,
Деризидә ай чиқишни күтиду қуяш.
Чанаққәлә шолиси суда ләйләйду.
Юлтузлар келәр учуп болушқа сирдаш...

Бу батур шәһәр, қәлә деңизда қорған,
Йеңилмәс роһлардин тамлири соқулған.
Мәрмәр деңизиниң асти үнчиләргә лиқ,
Һәр тешиға муһәббәттин пүтүк уюлған !

Мән дегәнтим дуня гүзәл сөйгү билән,
Йүзүмгә яр сачни шамал урғанда.
Муһәббәт илаһи бизгә бәхт тилигән,
Биз түнәп шу кечидә юлтуз санiғанда.

Деңизға қошулуп ризқимиз аққанда,
Дан издәп чайкилар бешимизда учқанда.
Пичирлиған идиң "биз әң бәхитлик" дәп -
Гүл чеһриңдин муһәббәт нури янғанда ...

Бу қорғанда ашиқ йоқ әсир болмиған,
Муһәббәткә мәңгүлүк тәслим язмиған.
Айрилишниң йол хетини қолиға елип,
Бойниға һиҗрандин зәнҗир бағлимиған!

Сән бир гуваһ сөйгимизгә чанаққәлә,
Яшниғин қәлбимиздин узақлап кәтмә.
Тинчимас деңиз долқунидәк йүрикимиз -
Путүлмәй муһәббәттин толуқ һекайә!

2013-Йили, авғуст, чанаққәлә

Өтнә Аләм

Өмри қисқа һаятниң өтүвериду,
Йиллар алдираш қоғлушуп кетивериду.
Сән тоғра яки хата һамини бир күн,
Әл таразиси һәммигә жавап бериду.

Һәйранмән аримиздики адәмләрдин,
Сухәнгә көңли мәптун наданлардин.
Етәлмәс пәрқ өзини вә өзгиләрдин,
Қәлби набут, роһи қул зәипләрдин.

Итлар қавиған, қавиди, қававериду.
Йоқ пәрвайим, йолумда меңиверимән.
Йолучи бүйүк карванға қошулған -
Барса кәлмәс бу сәптә кетиверимән...

Бу һаят бирму - бир, һәммини тасқайду,
Әхләт ким, даниси ким, қоймай илғайду.
Виждан паклиқи һәммидин раһәт дуня -
"Әбгарлар" һич бир заман буни билмәйду!

Қавиғин тохтимай, әй коча итлири,
"Бир ит қависа, миңи билмәй қавайду"!
Кәттим карван билән нахшамни товлап...
Бу "өтнә аләм", һәққим йәрдә қалмайду!

2014-Йили, 9-Ноябир, Лондон

Йәкшәнбә Күни

Низар Қәббаний (Сурийә)

Немә қилисән бу йәкшәнә күни
Барму вақтиң?
Тәтқиқ қилиш үчүн ашиқни,
Деңизни,
Қумлуқни,
Чирайлиқ сөзләрни бу йәкшәнбә.

Барму вақтиң?
Көммәк үчүн йүзумни чачлириңға,
Күн бойи,
Барму вақтиң күтүвелишқа мени?
Барму мени тиңшаш үчүн сәвриң?

Иүзүм харап,
Роһим харап,
Вә җәсәтсиз бир баш кәби бейрут
Берәләмсән маңа қоллириңни?
Һес қилишим үчүн мәңгүлүкни

Барму вақтиң һижраним үчүн?
Бейрут қирғинчилиқидин кейин
Бир йәкшәнбә күнүм болмиди һеч!

Түркчидин мурат орхун
уйғурчилаштурған

Бу Вәтән Кимниң?

Орхан Шайиқ Гөкяй (Түркийә)

Бу вәтән тупрақниң қара бағрида
Туташқан тағлардәк турғанларниңдур.
Бир тарих бойичә униң вәслидә
Өзини тарихқа бәргәнләрниңдур.

Тутушуп күл болған очақлиридин,
Жуш урған дәряниң қайнақлиридин,
Пасилларда ғази байрақлиридин
Маңлайға нур елип сүргәнләрниңдур.

Арқиға қаримай йолларға чиққан,
Қияндәк жуш уруп, чақмақтәк чаққан,
Пасилдин пасилға йол тепип чапқан,
Жәңгаһтин жәңгаһни кәзгәнләрниңдур.

Алдиға илгирләп сәллардәк гоя,
Көксидин урулуп әркәктәк гоя,
Бир гүл бағчисиға киргәндәк гоя
Шу қара тупраққа киргәнләрниңдур.

Тарихниң тилидин чүшмәс бу дастан,
Дәрялар ғазидур, тағлар қәһриман,
Һәр теши яқуттәк болған бу вәтән
Жан бәрмәк шәрипигә йәткәнләрниңдур.

Әй гөкяй, нә язсаң зиядә әмәс,
Бу сөйгү бир қуруқ ипадә әмәс,
Сән кәби дүшмәнни хиялда әмәс
Милтиқиниң ағзидин көргәнләрниңдур.

Түркчидин әфван уйғурчилаштурған

Бир Қара Боран

Атаол Бәһрам Оғли (Түркийә)

қара боран иди бир юртниң үстидики,
қара бир виждан, қапқара.
сәлдәк басти, таундәк;
әқилгә дүшмән, айдиңлиққа дүшмән.

қара боран иди явуз, залим,
тумучуқниң үнини өчүргән техи туғулмаста.
рәсидә қизниң бойиға йетиш чүшигә дүшмән,
бовақ беқишидики һәйранлиққа дүшмән.

қара боран иди қара йүрәклик,
өңкүрләрдә күчләнгән.
шәпәрәңләрдин илһам алған.
нәпрәт - адавәт билән биләнгән.

қара боран иди өткән һәрйәрдә,
немә жушқун болса зәһәрләп,
ай шолиси кәлмисун дәп,
бу юртқа иккинчиләп.

қара боран иди һечнимә
униңдин хәтәрлик болалмайдиған,
инсанниң азғунлиқи иди чүнки,
адәмлик қияпитидә адәмгә дүшмән.

қара боран иди тум қара,
һаңдәк ечилғанти ағзи;
чиқип хәлқләр ара
боюн әгкән тәқдиргә.

қара боран иди жан алғучи,
жаллатлар тәқ, қушханилар, зинданлар,
пәрманида қара сеһир, қара роһ, хирә адаләт
қолида өлүм тарازиси, жинайәт қиличи.

қара боран иди, чиқивататти,
қараңғулуқ йейип, яманлиқ вә рия,
бир юртни искилит қоллирида
көмүш үчүн қайтиланмас қараңғулуққа.

түркчидин әфван уйғурчилаштурған

Саңа Қарап Келиватимән

Г.менд.оойо (Моңғулийә)

Йиллар вә вақитни ташлап,
Өзүм билән тәң қуяш вә айни башлап,
Ақиллардин мирас қалған оңғул-доңғул, әгри-тоқай йолларни бойлап.
Гаһи һалқип гаһ төвәнләп төпиликләр, егиз тағлардин,
Кечип өтүп йүзлигән дәрялардин,
Йәнә қачан дидарлишишни билмисәмму,
Саңа нимиләрни дейишни ойлап
Саңа қарап келиватимән.

Йоллурум очуқ шивирған вә атәшләргә.
Төһмәт тумани чүшсиму улар үстигә,
Сүзүк пикирлиримни дағлардин азад қилип,
Барчә түгүнләрни сөйгүм билән йешиватимән.
Жандин өткидәк шамал қамчилисиму
Таллиған йолум бойи үзлүксиз меңиватимән,
Саңа қарап келиватимән.

Күзниң пиғани вә баһарниң йеңиланған һедини йүдүп,
Йешимниң һаяжини вә қуяшниң тәптини қолумда тутуп.
Өсүватқан йопурмақлар билән биллә өсүп, биллә солушуп,
Гүл-чечәккә, мевиләргә толған бир бағда

Тәшналиқим тәңшигән
Бир қәдәһ һузурни тәңләп турған қолниң йенидин өтүватимән,
Саңа қарап келиватимән.
 Сәпиримниң барчә назук хияллирини,
Һаятимниң барчә шерин чағлирини,
Тәрәп-тәрәптин барчә сирлиримни
Роһимниң өйигә йиғиватимән.
Башланғучисиз, хатимисиз бир заманда,
Чегрисиз бир маканда
Саңа қарап келиватимән.

Арзулиримниң пәқәт бир қисмини өзүмниң қилип,
Шеиримда маңа аит болған һәр нәрсиниң негизин тетип,
Қәлбиңдә илһам тарлирини сазлашни күтүп,
Игиз тағларниң һаңлиридин ямишип өтүп,
Өтүлмәс йолларниң кәйнигә кирип,
Ашиқи биқарарлиқниң әбәди нәғмисини қидирип
Саңа қарап келиватимән.

Инглизчидин Зиннурә Тәрҗимиси

Өзбек Мақал-Тәмсилләрдин Арийәләр

ач көзниң өзи тойсиму, көзи тоймас.
Ochko'zning o'zi to'ysa ham, ko'zi to'ymas.

ақ көңүл гүлистан, қара көңүл зимистан.
Ochiq dil - guliston, yopiq dil - zimiston.

очуқ чирай нематтин яхши.
Ochiq yuz (kular yuz) ne'mattan yaxshi.

әдәпниң немә икәнликини әдәпсизни көргәндә өгинисән.
Odobning nima ekanini, odobsizni ko'rganda bilasan.

адәм болған адәмниң адәм билән иши бар.
адәм болмиған адәмниң адәм билән немә иши бар?
Kishi bo'lgan kishining kishi birlan ishi bor,
kishi bo'lmagan kishining kishi birlan ne ishi bor?

адәм болмақ аста—аста, һайван болмақ бирдәмдила.
Odam bo'lmoq asta -asta, hayvon bo'lmoq birpasta.

адәмгә тон яришар, ешәккә тоқум.
Odamga - libos, eshakka - to'qim (yaraşar).

адәм бар йәргә адәм келиду.
Odam bor joyga odam keladi.

ети улуғ, суприси қуруқ.
Oti ulug', suprasi quruq.

адил киши айдәк,еқип турған судәк.
Odil kishi oyday, oqib turgan soyday.

торға чүшкән белиқ қармақтин қорқмас.
To'rga tushgan baliq qarmoqdan qo'rqmas.

дәрәх кәскәндә, һәрә билән палта дост болур.
Daraxt kesuvida (kesishda) arra- bolta do'st bo'lur.

дәрәх сап бәрмисә, палта кесәлмәс.
Daraxt sop bermasa, bolta kesolmas.

еғилда өкүзүм йоқ, аләмдә аброюм йоқ.
Og'ilda ho'kizim yo'q, elimda (elda) obro'yim yo'q.

еғир ташни су еқитмас.
Og'ir toshni suv oqizmas.

ағриған чишниң даваси амбур.
Og'riq tishning davosi - ombir.

бир еғил ешәктин, оруқ болсиму ат яхши.
Og'il to'la eshaktan, oriq (ozg'in) bo'lsa ham ot yaxshi.

аилиниң иззити, һаятниң ләззити.
Oilaning izzati - hayotning lazzati.

ақ бәдән, қара бәдән суға киргәндә мәлум.
Oq badan, qora badan - suvga tushganda ma'lum.

ақ иштанниң ямиқи, қара иштанға ярашмас.
Oq ishtonnng bolog'i (poychasi) qora ishtonga yarashmas.

инглизчидин зиннурә тәрҗимиси

Әсләш*

Нәсридин Давут (Қирғизистан)

У жиллири оқушни ташлап, сиясий өзгүрүшләргә берилипла кәткән едуқ. Мүмкин, "әндила уттура мәктәпни путтүрүп, кәспий билимгә йол елиш алдида турған оқуғчиға дәрсни оқутмай, сясән үгүтүш немси" дәрсиз. Яқ, сясәт дегән қомандан! Байқимай ейтилған һәр бир сөз, һәркәт пиринсипға көтүрүп, идийәгә тақалғанда, сиз "кичик" дегән оқуғучиму чоңлардин қалмай, сияси хаталиқ өткүзидудә, өзигиму, өзгигиму һарғичә дәрт тепип берәләйду. Шуңа тинип туралмаслиғидинму "ағмихан" аталғандин кейин жүгачлап кәттим.

Мәктәптин қайтипла ағзи йепиқ қазандәк қайнаватқан ичимни бошитивилиш үчүн дәря бойиға жүгрәймән. Дәря болса мәһәллимизниң жуқури тәрипидин илан бағри әгип өтиду. Төрт зияндашни йоқитиш жиллири қарға, кучақларниң угисини бузимиз дәп, униң бойлиридики ипар пурақлиқ жигдиләр, сумбул чачлиқ таллар, бүккидә тоқайлар вәйран болуп кәткәндин кейин, әтрап қақасликқа айлинишқа башлиған иди. Анда- санда қуруп қалған дәлдәрәхләр комунниң даш қазанлирини қайнитиш үчүн ишләнди. Пәқәт долқун жуюп кетелмәй, еқин суға өчи тегип қалған қирғақтики чөпләрниң нөвәт билән һәркәтлиниши дутарниң муңи йәтмигән ғәм-қайғуларни изһар қилип, пәдә бесиватқандәк туюлиду.

Бухчамни бир тәрәпкә ирғитип ташлап, сиқим толғичә таш тәрдим вә уларни бир-бирләп ғулач керип аттим. Атқан ташлиримниң мусаписи барғансири қисқиарп, алдимдики арал сүйигә чолтуклап чүшидә тиниқ су бетидә ечиливатқан гүлдәк изна қалдурди.

-Вай, апа!

Қаяқтинтур, туюқсиз чиққан аччиқ аваздин тәнлирим шүркинип, таш етиштин тохтидимдә, әтрапқа әнсизлик билән бақтим. Мениң жуқурумдирақ, суниң ичидә бир бағлам отун көтививалған қиз вақираветипту. Әс-һошумни йоқатқан һалда өзәмни суға аттим, андин :

-Чүштин кейин суниң улуғлап кетидиғанлиқини билмәттиңизму?-Дедим. Йеқинлап кәлгәндин кейин синипдишим мәрийәмни тонуп. У үн чиқмиди, чирайидин қаттиқ қорқуп кәткини чиқип турсиму, бир бағлап отунға чиңдидә есиливапту. Мән бир қолумда отунни, бир қолумда мәрийәмни тутуп, кәйнигә қайтуруп кәлдим. Биз дәря бойида үскәнлигимиз үчүн суда үзүшкә хелила уста едуқ. Ата-анилиримизниң күндүзлири жапалиқ көришидин, кечилири үгиништин вақти болмиғачқа тәмәш терип, қишниң ғемини қилиш бизгә қалған.

Буниң үчүн қатму-қат араллардин үзүп өтүп, дәря бойиғичә бараттуқ. Мән қизларға өчмәнлик билән қараттим. Сәвәби, бирәр оғул қизлар билән сөзлишип қалса, буни көргән балилар заңлиқ қилидиған, һәтта шу йәрдила сәт ләқәмләрни чиқриип, сиңдүиветидиған. Бүгүн мәрийәмниң һаятини қил үстидә көрүп, рәһимим кәлгәнликтин, бу миҗәзимгә итаәт қилмидим. Мәрийәм болса техичила белигә оравалған көйнигиниң етигини ядидин чиқирип, көз йешини етивататти.

-Мәрийәм болуң, су техиму улғуйиватиду. Алдида сизни андин отунлириңизни өткүзивитәй.

Мәрийәм шап-шап қилип, етәклирини чүшәрдидә, суниң еқишиға қарши жүгрәп берип, өзини суға ташлиди. Шу заман тапинимдин зиңидә қилип киргән ағриқ, мийәмдин чиқти. Пәвқуладә бирәр һадисә болса, үлгиришим

* "Қирғизистан уйғур әдәбиятдин нәмуниләр" намлиқ китаптин елинди.

натайин... Мәнзилгә йетип, жени‌м арал алғанда, байқисам, қақирниң бойнидәк созулуп кәткән бойнум обданла телип қапту. Отунниң үстигила чөктүм, мәрийәмниң чишиға тегип:

-Мәрийәм тоғач- майлиқ тоғач, талаға чиқмаң тил тегиду.

Қәләмқаш- шумбул чач, - дәп вақириғанлирим есимға чүшшүп кәтти. Ихтиярсиз у қатқа бақтим. Мәрийәмниң қарисиму көрүлмәйду. Отунни сөрәп суға чүштүм. Су байиқидинму улғуюп кетипту. Отунни сөрәп кетиватқан еқинниң күчини йеңиш маңа асанға чүшмәйвататти.

-Ғәйрәт, отунни ташла!

У қатта туруп вақириватқан мәрийәмниң авази ғоруримға майдәк еқип чүшти, әтималим, вужудимға пүткән ғәйри тәбий күч билән қипашлап, алға интилдим. Мәрийәм қоллирини болушичә созуп, алдиға кәлмәктә. Учисидики көйнигиниң етиги су бетигә ләйли қазақтәк йейилип кетипту. Биз йетилишип судин чиқтуқ. Мәрийәмниң һазирла сиқип кийвалған көйники йәнә тениға чаплишип кәткинини көрүп, көзлиримни қачурдум. Мәрийәм сәл тартинип:

-Ғәйрәт, аву дөңниң кәйнигә өтүп, кийимлириңизни ташлап бериңа, ғуччида қум болуп кетипту, чайқиветәй,- диди.

Мән мәрийәмниң ейитқанлирини бәҗа кәлтүрдүм. Андин ялпақ таш үстидә суға қарап олтурдум. Бир дәқиқә аримизда жимжитлиқ һөкүм сүрди, кейин үзүм биринчи болуп жимжитлиқни буздум,

-Мәрийәм, сиз билиқларни яхши көрәмсиз?- Дедим, униңға сүп-сүзүк су астида пилдиңшип жүргән кичик билиқларни көрситип,

-Ушшақ билиқларни әзәлдин яхши көримән.

-Ундақ болса тутуп берәй.

-Яқ !

-Немишкә?

-Ушшақ билиқларға азар бәргәнләрни өлгидәк яман көрүмән.

-Бу немә дегиниңиз?

-Чоң белиқларниң ушшақ билиқларни йегинини аз дәп, йәнә униңға рәһимсизлик қилинса...

-Уни сиз нәдин билисиз?

-Апам чоң билиқларни тазилаватқанда ичидин техи һәзим болмиған кичик билиқлар чиққан.

Мән һеч немә дәләлмәй, ойлинип туруп қалдим.

- Қурутларниму яман көрүмән,-деди мәрийәм дәрһалла сөзини давамлаштуруп,- чүнки улар алминиң рәңгини бузуп, тәмигә зиян йәткүзиду...

Мән йәнә ойлинип қалдим: бу қизниң яманлиғини қараңлар, адәмниң есиға кәлмәйдиған бир немиләрни билвапту.

-Ғәйрәт, күн кәч кириватиду, маңайли, апилиримиз әнсирәйду,-диди мәрийәм хиялимни бөлүп, мән гәп қилмай отунни көтәрдим. Мәрийәм әгәшти. Комонта беғиға йеқинлашқанда, қәдимим астилишишқа башлиди. Сәвәби, у йәрдин йолимиз айрилиду. Мениң бу қиздин айрилиғим йоқ. Бағниң оттуриға кәлгәндә отунни йәргә ташлидим. Мәрийәмму тохтиди. Биз сүкүт ичидә мевиси жиғилип болған алма дәрәхлиригә қарап олтурдуқ.

-Ғәйрәт, әву шахта бир тал алма қапту,- деди мәрийәм.

-Қени. Қени ?!- У көрсәткүч бармиғи билән алмини маңа көрсәтти.

-Оһу, у бизгә қапту.

-Қоюң, балаға қалисиз!

Униң алдида өзәмни көрситип, шап-шупла қилип, есилдимдә, бир тал алмини елип чүштүм.

- Қараңә, мәй бағлап, сүзүлүп кетипту.

- Қурт чүшмигәчкә вайиға йәттидә.

- Тәмини тетип көрүң, әмсә!

-Яқ, мән алма йемәймән.

- Әҗаба.

- Аччиқ.

- Аччиқ дәмсиз!?- Варс-вурс қилип алмиға еғиз салдим. Алминиң һәсәлдәк шербәтлири жавғайлиримдин еқип кәтти.

- Татлиқмикән?

- Татлиқ болғанда қандақ!- Ағзимни сүртиветип, жаваб бәрдим.

- Татлиқ болуш керәк.

- Бая аччиқ, йемәймән, дедиңизғу,- дедим хиҗаләт болуп.

- Мән сизни йесун дедим. Дадам һәқиқи дост мәнпиәт үстидә өзини тутушни билиш керәк дәйду.

Йүзлиримдин от йенип кәткәндәк болди,

зуваним тутулғандәк болди.

- Ғәйрәт, сизгә рәхмәт. Әгәр сиз болмиған болсиңиз, аралниң сүйи мени отунлирим билән дәряға қетиветәтти. Шуңлашқа, әшу алма сизгә талиқ. Мәрийәм отунни көтүрүп, өйи тәрәпкә маңди. Мән қарси жүткичә узитип қалдим. Шундин бери аримиз йеқинлишип, достлиғимиз күчийивәрди.

Бир күни мәктәп бойичә қизил нахшиларни үгинвататтуқ. Далани егиз пәс урулған жаң билән қиқас қаплап кәтти. Демәк, киминдур сазайи қилватқини еник. Адәт бойичә үгиниватқан "қизил нахшилиримиз" жиғиштуруп, уларниң алдиға маңдуқ. Мәндин бурунирақ топқа йетип барған мәрийәм:- женим дада- дәп вақиримасму, нәзиримдә алим ләрзигә кәлгәндәк туюлуп, аяқлирим титирәп кәтти.

Қарисам,"шужиң жупи" дегән йезиғи бар узун қалпақни кийгүзүп, бойниға "капитализим йолиға маңған бузғунчи" дегән тахтини сим билән есип қойған адәм мәрийәмниң дадиси екән. Акитивлар: "баш әгсун, това қилсун !" Дәп вақириди. Буйруқни ижра қилғичә униң чирайидики дәһшәтлик аламәтләрни көрүп, жүригимниң аччиқ зәрадап сулири көзүмгә тәпти. Мәрийәм:

-Дадамни қойивититңлар! Мени етивәтсаңларму мәйли, дадамни қойивитиңлар!- Дәп зарлатти.

- Хәлқ дүшминини дадам дәп ағзиға патуруп вақираватқинини қара ! һой, капитализимниң күчиги, көкәмә, һайван!- Деди қолиға қизил лата бағливалған бирси. Мәрийәмни саниң чаңгилиға чүшкән чүжидәк силкинип:

-Рәһим қилиңлар, дадамниң гунаси йоқ!

- Бар нери !...

Мәрийәмни чалмидәк пеқиритип ташливәткән у берәһим тоң қарғидәң чаңилдап, топни елип маңди. Мәр йәр беғилап ятқан мәрийәмгә, ейтқисиз бозәклигимиздин мәсхиривазларниң тутқини болуп кетиватқан униң дадисиға қарап амалсиз турғинимда, алмиға чүшкән қурутларни әсләп уларға ләнәтләр яғдурдум:

-Мәрийәм тутуң, кетәйли. Бу йәрдин чапсанрақ кетивалайличу,- уни йөләштүрүп турғуздум. Чачлири чугук, яқилири айриқ, мәңизлири һөппидә от елип, көзлири ғәзәптин чақнап кәткән мәрийәм қоллиримға есилип, аяқлирини аранла йөткиди. Биз уларниң өйигә елип чиқидиған қоруқниң айиғиға йәткәндә, чиппидә тохтап, өзини бир қур жүндәвалдидә:

- Ғәйрәт, иккимиз биллә меңип, хата қилдуқ. һәммә гуна мәндә,- деди.

- Бу қандақ гәп?

- Мениғу әнди мәктәптин қоғлайдиғини еник. Сизниң "шужиң чүйи" ниң қизи билән жүгиниңизни көрсә немә болиду?!

- Йоқ гәпни қоюңа! Сизни ташлап кәткидәк ким екәнмән?

Мәрийәм мәйүс, билинәр- билинмән илжийиш билән тәбәссум қилди. Андин маңа қарап, йәнә сөз қатти:

-Сиз дадамни елип кетиватқанларниң һәммисини яман адәмләр дәп ойлимаң, уларни көләнгүдәк әгәштүрүп жүргән сиясәтниң команданекәнлигини чүшиниң.

Мән етираз билән қол силкип, чирайимни пүрүштүрдүм.

-Ундаққилмаң,ғәйрәт,-мәрийәмниңчирайида авайлиған йерини урувалғандәк тус алди,- дадам қәһриманлиқниң орни бар. Рәһимсиздин шәпқәт күтүп болмайду дәйдиған. Мумкин, биз техи чүшинип йәтмәйдиған бир йәрлири барду. Шуңа бая өзәмни тутивалмиғинимға өкүнимән. Дадам бечарини бәкму қийнавәттим. Сиздин сорарим. Биз мушу йәрдә хошлишайли. Әгәр мени курәшкә салса, мәктәптин қоғлансун. Дегәнләргә әгишиң. Бәрибир мениң оқушумға һечким ара болалмайду.

Бу сөзләрни аңлиғандин кейин, өзәмдә чүшкүнлүк пәйда болуп, көңлүм бузулуп кәтти.

-Мән сизни унтумаймән, мәрийәм,- дейәлидим аран.

Ғәмкин кудә раст дегәндәк, нөвәттики үгүништә мәрийәмни нәқ мәйданда униңға ярдәм қилғиним үчүн мени мәктәптин қоғиливәтти. Көп өтмәй, мәрийәмләрниң аилисини бир кечидила тәкли маканға сүргүн қиливәткини мәһәллигә пур болуп кәтти. Мән болсам ата- анам билән чәт әлгә көчүп кәттуқ. Мана шуниңдин бери мәрийәмни әслаймән.

1993-Жили, июн

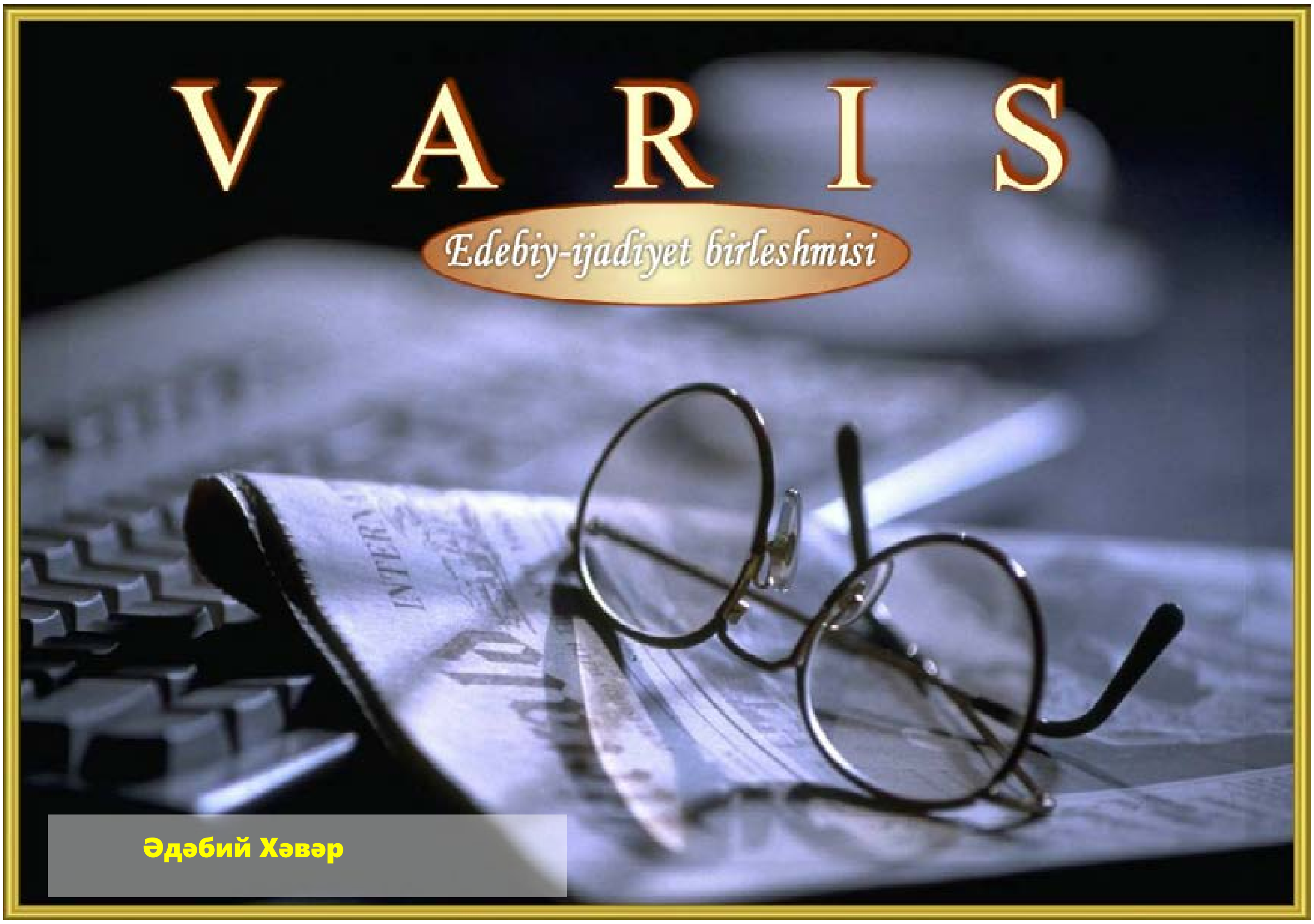

Қазақисанда әдибй иждадийәт билән шуғуллиниватқан "варис әдәбий-иждадийәт бирләшмиси" бирқисим уйғур зиялилириниң тәклип-пикирлири асасида қурулған болуп, намидин чиқип турғинидәк, әдәбиятимзни раважландуруш, тәрәққи қилдуруш йәни, әдибиятимизға варсилиқ қилидиған яш ижаткарларни йетиштүрүшни мәқсәт қилиду.

Қазақистан уйғур зиялилириниң тәклип-пикирлири асасида, әдәбият йолида қәләм тәвритип келиватқан бир түркүм яшлар бирликтә иждадийәткә башлиған еди. Көпчиликниң иштирак қилиши билән әдәбият сепигә йеңи қан болуп қошулған "варис әдәбий-иждадийәт бирләшмиси"ниң пирисниплири түзүп чиқилди һәм фейсбук қатарлиқ ижтимаий торларда "варис әдәбий-иждадийәт бирләшмиси" ниң әзалирини бир-бирләп көпчиликкә тонуштурулди. Яш талант игилири иждадийитини намайән қилип, хәлиқниң қизиқишини қозғиди. Әдәбий-иждадий бирләшминиң қурулғанлиғидин хәвәр тапқан уйғур әдәбиятиниң жан көйәрлири яшларға ақ йол тиләп тор бәтлиригә ой-пикирлирини йезип риғбәтләндүрди.

Бу йил 28-июлда "варис әдәбий-иждадийәт бирләшмиси"нң иждадийәт кичилиги өткүзүлгән болуп. Бу кечиликкә көзгә көрүнгән алим, шаир-язғучилар, гезит-журналларниң муһәррирлири, мухбирлар, нәшриятларниң рәислири, "тәңритағ"телеканалиниң вәкиллири, мәктәп мудирлири, талантлиқ нахшичи вә композиторлар, жумһурийәтлик, вилайәтлик вә наһийәлик уйғур етномәдәнийәт мәркизиниң рәислири, жәмийәтлик тәшкилатларниң вәкиллири алаһидә тәклип билән қатнашти. Бу кечиликкә болған қизғинлиқ хәлқимизниң "варис"қа ишинидиғанлиқидин дерәк бериду.

Бу иждадийәт кечиликидә бирләшмә вәкиллири, иждадийәтчиләр вә меһманлар сөз қилди.

""Уйғур авази", "интизар", "ижаткар", "азия

бүгүн", "ғунчә", "ахбарат" қатарлиқ гезит вә журналиниң вәкиллири сәһнидә сөз қилип ""варис әдәбий иҗадийәт бирләшмиси"ни қоллап-қувәтләйдиғанлиғини билдүрди, шундақла өз гезит-журналлиридин мәхсус бир бәтни "варис" иҗадийитигә беғишлайдиғанлиқини тәкитләп өтти.

Челәк тәвәлик уйғур етномәдәнийәт мәркизиниң йениға җайлашқан маарип кеңишиниң рәиси арзугүл абдирмова челәк тәвәлик уйғур етномәдәнийәт мәркизи рәиси майдин ака абдуллаевниң дағдуғилиқ консерт уюштуруп беридиғанлиқини ейтти.

Әмгәкчиқазақ наһийәсиниң пәхрий пухраси, миллитимизниң җан көйәри кәрим ака худайбәрдиев яш иҗадийәтчиләрниң икки китавини нәширдин чиқиришиға ярдәмлишидиғанлиқи һәққидә вәдә бәрди.

Иҗадиййәт кечиликиниң һөрмәтлик меһмини, уйғур наһийәлик уйғур етномәдәнийәт мәркизиниң рәиси мирзәхмәт җәмиев "варис" әзалирини наһийә хәлқигә рәсмий тонуштуруш кечиликини өткүзүп, бир китапни нәширдин чиқирип беришни өз зиммисигә алди. Алатау наһийәлик анилар кеңишиниң рәиси ағчиған һәдә һева мошу қурлар муәллипиниң бир топлиминиң нәширдин чиқишиға ярдәм қилидиғанлиқини билдүрди.

Уйғур маарипни қоллаш фонди яш иҗаткарларниң бир китавиниң нәширдин чиқиришқа ярдәмдә болидиғанлиқини билдүрди. Җумһурийәтлик уйғур етномәдәнийәт мәркизи "җанан" ханим-қизлар кулубиниң рәиси мизангүл һәдә авамсалимова "варис" әдәбий иҗадийәт бирләшмисини һәр җәһәттин қоллап-қувәтләйдиғанлиғини билдүрди. Нахшичи артур илахуновму изгү тиләклири билән кәлгүсидә мәзкур "варис әдәбий иҗадийәт бирләшмиси" билән бирликтә консерт уюштуруш хияли бар икәнлигини ейтип өтти.

Кечиликкә хәлқимизниң яш нахшичиси гүлсәнәм мәшүроваму қатнашқан болуп, яш иҗаткарларға ақ йол тиләп, нахша орунлап бәрди.

Әлвәттә, "варис" яш иҗаткарлар өмигиниң көзлигини пәқәт китап чиқиришла әмәс, бәлки, яшларниң ана тилиға болған муһәббитини күчәйтип, йеңи заман шеирлири арқилиқ уйғур әдәбиятиға болған қизиқишини ойғитиш.

Меһманларниң кечиликкә қатнишип бәргининиң өзила "варис әдәбий иҗадийәт бирләшмиси"гә болған бир қоллап қуввәтлишиниң ярқин ипадиси.

Сүрәттә: "варис әдәбий иҗадийәт бирләшмиси"ни қурушни тәшәббус қилған бир қисим зиялийлар вә яш иҗадийәтләрниң йиғилиш хатириси.

Китаб Учури:

Қәдимки Уйғур Тили Грамматикиси

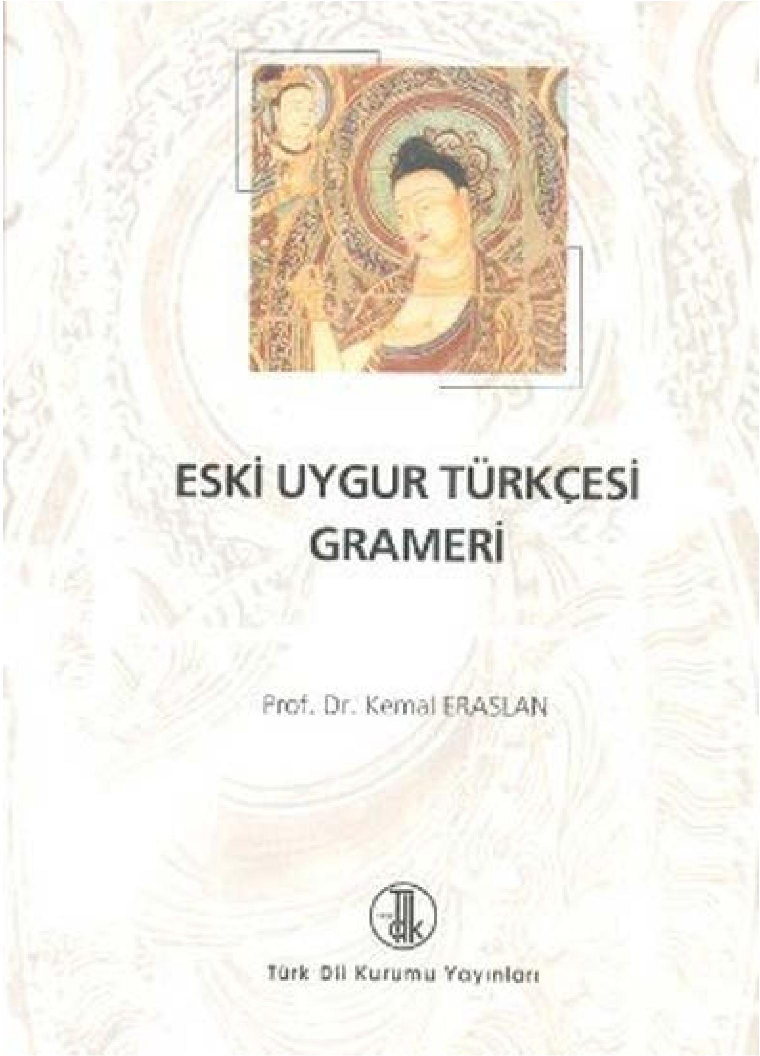

Истанбул университети түрк тили вә әдәбияти факултети оқутқучиси профессор доктор кәмал әрасланниң узун йиллиқ тәтқиқатиниң нәтижиси болған "қәдимки уйғур тилиниң грамматикиси" намлиқ китаб түрк тилида түркийә тил тәтқиқат идариси тәрипидин нәшр қилинди. Ушбу китаб 664 бәттин тәркиб тапқан болуп, китаб кириш сөз, имла қаидиси, фонетика, морфологийә, синтаксис, пайдиланған қолязмиларниң индәкислири, буддизм вә манихейзим аталғулири, грамматика аталғулири қатарлиқ бөлүмләрни өз ичигә алған.

Китабтики грамматикилиқ қаидиләргә қәдимки уйғур йезиқида йезилған текистләр мисал кәлтүрүлгән болуп, қәдимки уйғур тилиниң грамматикиси системилиқ һалда қелиплаштурулған. Бу китаб түркологийә саһәсидә һазирғичә нәшр қилинған нопузлуқ грамматика китаблириниң бири һесаблиниду.

Профессор доктор кәмал әраслан әпәнди даңлиқ түрколог решит рәһмити аратниң оқуғучиси болуп, қәдимки уйғурчә вә чағатай тили һәққидә көплигән тәтқиқатларни елип барған тонулған түркологдур.

У китабиниң кириш сөз қисмида, уйғур тили һәққидә изаһат берип мундақ язған: "уйғур түркчиси тунҗи болуп шәһәр һаятиға өткән уйғур түрклириниң тәрәққий қилған шәһәр күлтүрини, юқири сәнәт қабилийитини вә өз кәшпияти болған мәтбәәчилик техникисини өзидә намаян қилған бир тил һесаблиниду. Турпандин қолға чүшүрүлүп көп қисми һазир берлин бранденбург пәнләр академийисидә сақлиниватқан мол қолязмилар сөз байлиқи вә буддизм, манихейзим аталғулири тәтқиқати җәһәттин толиму муһим вә қиммәтлик"

Бир Қисим Сөзләрниң Изаһати

Мәмәттурсун Зунун Оқя (Әнгилийә) Тәйярлиған

Ақиланә [рәвиш] [әрәпчә+парисчә] әқил ишләткән һалда, әқиллиқ кишиләргә охшаш, әқил билән: *ақиланә иш қилмақ. ақиланә мәслиһәт.*

Боғунақ [исим], һаваға көтүрүлгән топа-чаң: *улар шу сөз үстидә турған чағда, көкниң йүзини бир қәвәт булуттәк боғунақ қаплапту.*

Пәхәс [пәхәс] [парисчә] һошяр, диққәт, агаһ: *пәхәс болмақ.*

Тохтавсиз [рәвиш] тохтимастин, үзлүксиз: *униң бир жүп нурлуқ көзидин тохтавсиз яш төкүлүшкә башлиди.*

Туманлиқ (1)[сүпәт] тумани бар, туман билән қапланған: *туманлиқ һава вә йепишқақ патқақлар кишиләр көңлини бизар қилиду.* (2)[сүпәт] [көчмә] зулмәтлик, ечинишлиқ: *у йешини ейтқанчә көзини бир точкиға тикти. униң көз алдида өтмүшниң туманлиқ, чигиш картиниси әкс етәтти.* (3)[сүпәт] [көчмә] ғува, тутуқ, еник әмәс: *униң хияллириму беши үстидә ләйләп йүргән ашу тамака исидәк туманлиқ иди.* (4) [исим] [астрономийә] туманға охшаш көрүнидиған бир хил асман жисми. саманйоли системиси ичидикиси галактика ичидики туманлиқ, сиртидикиси болса галактика сиртидики туманлиқ яки галактика сиртидики юлтузлар системиси дәп атилиду.

Жилға [исим] тағлар, егизликләр вә дөңлүкләр арилиқидики сай.

Чәврә [исим] әвриниң пәрзәнти.

Хамуш [сүпәт] [парисчә] (1)шүк, жим болуп қалған; жим, кәм сөз: хамуш адәм, алмас ака хамуш көзини торусқа тиккиничә үн - тинсиз ятатти. (2) ғәм - ғусисигә патқан, ғәмкин, ойчан, чүшкүн; солғун: *дохтурхана йенидики кочида ясин хамуш һалда кетиветип, бирдинла қадирни көрүп қалди.*

Дағ [исим] [парисчә] (1)нәрсиләрниң йүзидә башқа рәңдә айрилип туридиған кичиккинә жай: *қуяш деғи.* (2)нәрсиләрниң башқа маддилар тегип булғанған жайи: *яш деғи. қолимиз аһузар ичидики хәлқниң қениға миләнгән, бизниң йәватқан, кийиватқанлиримизниң һәммисидә ашу қанниң дағлири бар.* (3)яра изи, жараһәт изи: *айшәмниң яриси пүтүнләй сақайди. пәқәт пешанисиниң сол тәрипидә билинәр - билинмәс дағ пәйда болди.* (4) [көчмә] әйиб, нуқсан, гунаһ: *өзидә қилчә дағ йоқ дәп қарайдиғанлар, әмәлийәттә, әң паскина адәмләр болуши мумкин.* (5)[көчмә] өтмүшкә мәнсуп илләтләрниң реаллиқтики қалдуқи: *кона жәмийәтниң дағлири.* (6)[көчмә] кишини номус-бәтнамға қойидиған, намини булғайдиған иш-һәрикәт вә гәп-сөз: *номус деғи; яхшидин бағ қалиду, ямандин дағ қалиду (мақал).* (7) [көчмә] еғир мусибәт, қайғуқулпәт, жудалиқ - һижран, ишқ-муһәббәттин көңүлдә қалған дәрд-әләм ; һәсрәт: *сизниң чәксиз бәхткә тәлпүнгән қәлбиңиздә арман вә муһәббәтниң өчмәс деғила қалиду.*

Дағи [сүпәт] [парисчә] қайнитилған, қаттиқ қиздурулған: *яхшиға яғ, яманға дағ (мақал); қазандики майни дағ қилип қойдум.*

Дәшт [исим] [парисчә] өсүмлүк үнмигән, сусиз, қақас йәр; чөл: *мәхтумсула шу йүргиничә дәштләрни кезип, тағлардин ешип, бир гүзәл яйлаққа йетип кәпту.*

Жутдаш-Юртдаш [исим] (1) бир юртта биллә яшаватқан адәм (бир-биригә нисбәтән), бир юртлуқ: *бу иккийләнниң оттура бой, ақ йүзлүки қазақ болуп, ғулжа текәслик икән, униң казим билән юртдаш чиққини тазиму яхши болди.* (2) вәтәндаш.

Саяқ [сүпәт] (1) һәр йәрдә өз бешимчә йүридиған, игә-чақисиз, сәргәрдан: *саяқ бала. саяқ йигит. саяқ йүргән таяқ йәр (мақал).* (2) топқа қошулмай йүридиған, бибаш: *саяқ кала.*

Солғунлуқ [исим] солғун һаләт, солғун кәйпият: *уларниң чирайидин солғунлуқ чиқип туратти.*

Сирғимақ [пеил] (1) наһайити аз миқдарда аста - аста сарқимақ, сарқип ақмақ: *Зәйтунәмниң Көз Чанақлиридин Чиққан Яш Тамчилири Мәңзини Бойлап Төвәнгә Сирғиди.* (2)сийрилмақ: *тутти қизни нәччә, туттию әмма, қоллиридин ажрап иди сирғип белиқтәк.*

Сәллимаза [рәвиш] [әрәпчә] үзүл - кесил, пүтүнләй, толуқ (кесәл киши һәққидә): *сәллимаза сақаймақ.*

Сәнтүрүлмәк [пеил] тәңпуңлуқини йоқитип, худди йиқилип чүшидиғандәк маңмақ, мүдүрүлмәк: *камил гоя кесәл кишидәк сәнтүрүлүп телефон турупкисини алди.*

Шаңхо [исим] [хәнзучә] мәсхрә, мазақ ; чақчақ: *шаңхо қилмақ.*

Каникол [исим] [русчә] оқуғучиларға оқушни тохтитип дәм елиш үчүн берилидиған вақит: *каникол қилмақ. язлиқ каникол.*

Күлпәт [исим] [әрәпчә] еғир қийинчилиқ, азаб-оқубәт, дәрд-әләм: *күлпәт чәкмәк. күлпәт чүшмәк. күлпәт салмақ; униң аилисигә кәлгән еғир күлпәтләрдин ичим ечишти.*

Кәштә [исим] [парисчә] рәхтниң йүзигә йиңнә билән тикип чүшүрүлгән гүл, түрлүк рәсим, һәр хил сизиқчә вә шу қатарлиқ нәрсиләр: *патимә кәргигә йепилған латиға еңишип кәштә тикип олтуратти.*

Гиримсән [исим] (1)яз күнлири кәң далидики иссиқ һаваниң йирақтин су яки шамалдәк, хирә, ғува көрүнүши; сәрап, езитқу: *йеңидин еңизға айлиниватқан етизлар үстидики гиримсән йирақлардин көрүнгән судәк чимирлап туриду.* (2) [рәвиш] хирә, ғува, тутуқ: *гиримсән йорумақ.*

Ләһзә [исим] [парисчә] көзини юмуп ачқучә өтидиған вақит, наһайити қисқа вақит: *муәллим астилап тохтиди сөздин, бир ләһзә ариға чөкти сукунат. чүшәндим, өмүргә меһман әмәс биз, күрәшниң сәһниси икән бу һаят!*

Мәшриқ [исим] [әрәпчә] [йезиқ тили] шәрқ, күн чиқиш: *мәшриқтин мәғрибқичә.*

Мәғриб [исим] [әрәпчә] [йезиқ тили] ғәрб, күнпетиш, күн олтуруш: *- униң нерисиға алла керәм бар, худа асанлиқ бәрсә мәғриб тәрәпни панаһ қилармән, - деди у.*

Мәнтиқ [исим] [әрәпчә] (1)обйектип шәйиләр тәрәққияти яки тәпәккурниң муқәррәр қанунийити, йәни гәп-сөз, пикир, һәрикәт вә шу қатарлиқларниң әқилгә мувапиқлиқи: *турмуш мәнтиқи; бу пикир мәнтиққә сиғмайду.* (2) тәпәккур қилиш усули: *- акиси гунаһкар болса сиңлисиму гунаһкар болиду, дегән мәнтиқни өмрүмдә мана әмди көрүватимән!* (3) тәпәккур шәкли вә тәпәккур қанунийәтлирини тәтқиқ қилидиған пән; логика: *давут әнтакий илим вә мәрипәтләрни химийә, астрономийә, қанун, мәнтиқ қатарлиқ бирнәччә қисим вә гуруппиларға айрип, уларниң чегрилирини бәлгилигән.*

Мәнтиқий [сүпәт] [әрәпчә] (1) мәнтиққә аит: *мәнтиқий формула.* (2) мәнтиққә асасланған; мәнтиқлиқ: *адаләт "атамниң юқирқи һөкүми мәнтиқий хуласигә тоғра кәлмәслики мумкин, буни мән өзүм тәкшүрүп синап көрүшүм лазим икән" дегән ойға кәлди.*

Мәһлия [сүпәт] [парисчә] адәм яки бирәр нәрсигә пүтүн вужуди билән берилгән, әс-һошини йоқатқан; чин дилидин көйгән: *мәһлия болмақ. мәһлия қилмақ.*

Натиқ [исим] [әрәпчә] сөзмән, нутуқ сөзләш иқтидари юқири, гәпкә уста, гәпдан: *у наһайити паалийәтчан, һармас һәмдә наһайити натиқ адәм иди.*

Олҗа [исим] (1)уруш-җәңләрдә қарши тәрәптин тартивелинған, ғәниймәт елинған буюм, нәрсә: *олҗа алмақ.* (2) шикар, овға чиққанда овлиған нәрсә, ов.

Вақиә -Вәқә [исим] [әрәпчә] (1) тарихта яки җәмийәттә йүз бәргән, болуп өткән һадисә, иш: *шаһзада болған вәқәни атисиға дәп берипту.* (2) тасадипий йүз бәргән һадисә, келишмәслик: *кочида қатнаш вәқәси йүз берипту.*

Вәһимилик [сүпәт] вәһимә басқан, вәһимә қаплиған; дәһшәтлик, қорқунчлуқ: *калламда һәр хил вәһимилик пикирләр һөкүм сүрүшкә башлиди.*

Едит [исим] [әрәпчә] һесаб, сан: *һазир бозлуқ ичидә оса қилиниватқан йәрниң едити йоқ.*

Едитлиқ [сүпәт] сан - саниқи елинған, һесаб - китаб қилинған: *едитлиқ иш бузулмас (мақал).*

Ерпан [исим] [әрәпчә] [йезиқ тили] кишиләрниң аң сәвийисини, мәдәнийитини ашурушқа қаритилған тәлим-тәрбийә; мәрипәт, маарип: *илим - билим мәнбәси нури ерпандур китаб, техникисиниң хәзиниси кәңри имкандур китаб.*

Истемалчи [исим] истемал қилғучи, ишләткүчи, пайдиланғучи; сетивалғучи, херидар: *истемалчиларниң мәнпәитини көздә тутмақ.*

Интилмәк [пеил] бирәр нәрсигә, бирәр кимгә вә яки бирәр мәқсәткә йетиш үчүн һәрикәт қилмақ; қизиқмақ, тәлмүрмәк: *дәрскә интилмәк. келәчәккә интилмәк.*

Ялтиримақ [пеил] парқиримақ, чақнимақ: *ясинниң сөзи аяғлишиши билән тәң, әңгүштәрдин вал - вул қилип бир нур чақнапту - дә, пүтүн әтрап нур билән йоруғандәк ялтирап кетипту.*

Яқлимақ [пеил] (1) тәрипини алмақ, қувватлимәк, қоллимақ, һимайә қилмақ: *бәзиләр илгири қулдарларни қандақ чиң туруп яқлиған болса һазирму әң әшәддий әзгүчи земиндарларни, пулдар байларни шундақ яқлимақта.* (2) илмий иштa бирәр тема яки көзқарашни толуқ дәлилләп, шәрһләп чиқмақ, униң шундақлиқини испатлимақ: *диссертатсийә яқлимақ.* (3) тәрәпкә бөлүнмәк: *- ундақ гуманлиқ адәмниң зади изини йоқатмаслиқ керәк, тез барғин, һәләкни тепип икки яқлап издәңлар, - деди тиләк җүмәгә.*

Йеганә [сүпәт] [парисчә] тәнһа, ялғуз, муңдашқудәк яки һәмкарлашқудәк һечким, һечнемиси йоқ, бир: *у йеганә өзи бимарға қарап олтуратти.* (2) мисли көрүлмигән дәриҗидә, һечким яки һеч нәрсә тәң келәлмәйдиған, һәммидин есил дәриҗидә, бирла: *шаһниң бирла арзулуқ қизи бар икән, һөсн - җамалда йеганә икән.*

Қаймақ 1 [исим] *тиндурулған яки қайнитилған сүт йүзидә һасил болидиған вә тәркибидә май болидиған непиз қәвәт.*

Қаймақ 2 [пеил] (1) қиңғир, әгри болуп қалмақ ; егилмәк: *тахтай аптапта туруп қейип келипту.* (2) мәлум бир түз сизиқ, йөнилиштин бир тәрипигә чәтлимәк, кәйнигә янмақ: *еқиватқан суни қайдуруп алмақ.*

Қиян [исим] ‹су› қаттиқ яғқан ямғур яки қар сулириниң топлинишидин һасил болидиған күчлүк латқа арилаш су еқими.

Һерис [сүпәт] [әрәпчә] бирнәрсигә иштияқ бағлиған, көңүл қойған, ишқваз, амрақ: *у бағвәнчиликкә һерис вә гүлхумар адәм иди.*

Һекмәт [исим] [әрәпчә] (1) һәддидин зиядә даналиқ, данишмәнлик, әқил-идрак: *вәтән ишқи болуп дәрман илим-пәндин гәһәр тапти, дилимға салди устазим өмүр мәнаси һекмәтни.* (2) билиш, чүшиниш қийин болған йошурун, чоңқур мәнә, йошурун сир; мөҗизә: *уруш сәнити тоғрисидики китабларда, бири җәң, тоққузи рәң дегән һекмәт бар. шу һекмәт бойичә иш қилимиз.* (3) әрләрниң исми.

Әврә [исим] нәвриниң балиси: *бу бала абдуқадир дамолламниң әвриси болиду.*

Муқавидики рәсимләрни Қазақистанлиқ Уйғур Рәссам Венра Ваҗитова сизған

Әскәртиш: қирғизистан вә қазақистандики апторларниң әсәрлириниң имласи уйғур тилиниң шу районда қобул қилинған имла қаидисигә һөрмәт қилинған асаста берилди.